

Kulturmiljöutredning inför program för stadsutveckling i Angered

Angered som helhet

Historiskt berättarinnehåll och estetiska värden

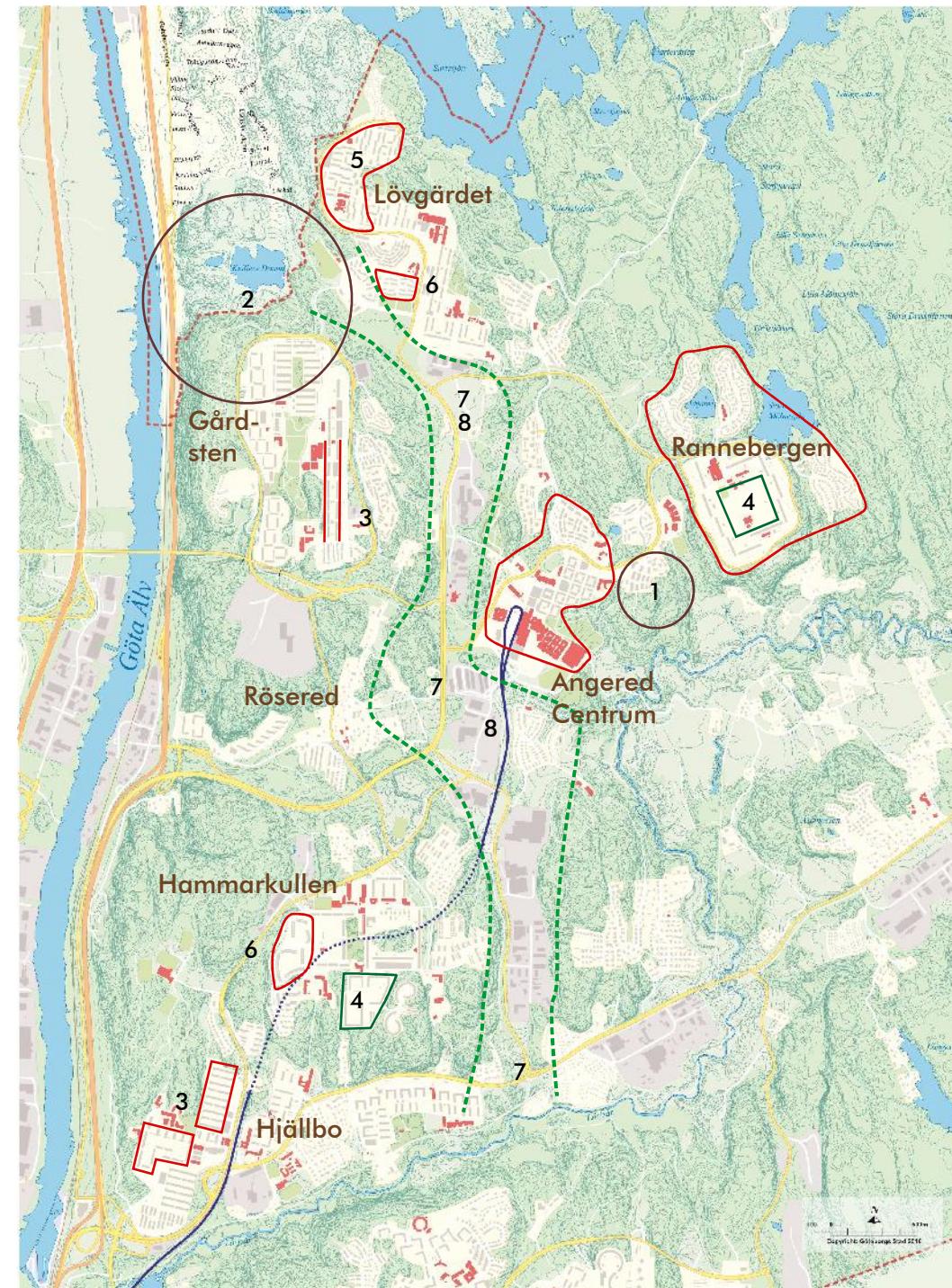
Hjällbo

Hammarkullen

Angeredstråket

1. Angered är ett grönt och omväxlande natur- och kulturlandskap med ett antal "stadsdelsbyar" som var och en har sina kulturvärden.

Sid 2, 5.

2. Berättarpotentialen ligger i ett utpräglat rekordårsbygge i ett kuperat skogs- och jordbrukslandskap som genomgått en rad kulturella och fysiska förändringar under 50 år.

Sid 2.

3. Det produktionsanpassade bostadsbyggandets upprepningsmönster har varierats genom att en del av stadsplanerna har formats i tydliga figurativa mönster.

Sid 11.

4. Bebyggelsen är varierad med väl fungerande stadsrum för lek och utevistelse. Karaktären är väl anpassad till lägen på höjder såväl som till planare mark i dalbottnar.

Sid 5.

5. Stadsdelarna är uppbyggda kring bostadsgårdar med stora värden för boende i alla åldrar.

Sid 2.

6. Bostäderna är av hög klass med väl lösta planer i såväl flerfamiljshus som småhusområden. Villa och radhusområdena har höga arkitektoniska kvaliteter.

Sid 5.

7. Angeredstråkets landskap har ännu kvar en grundläggande karaktär med odlingsmark, randlövsskogar och bergbranter.

Sid 27.

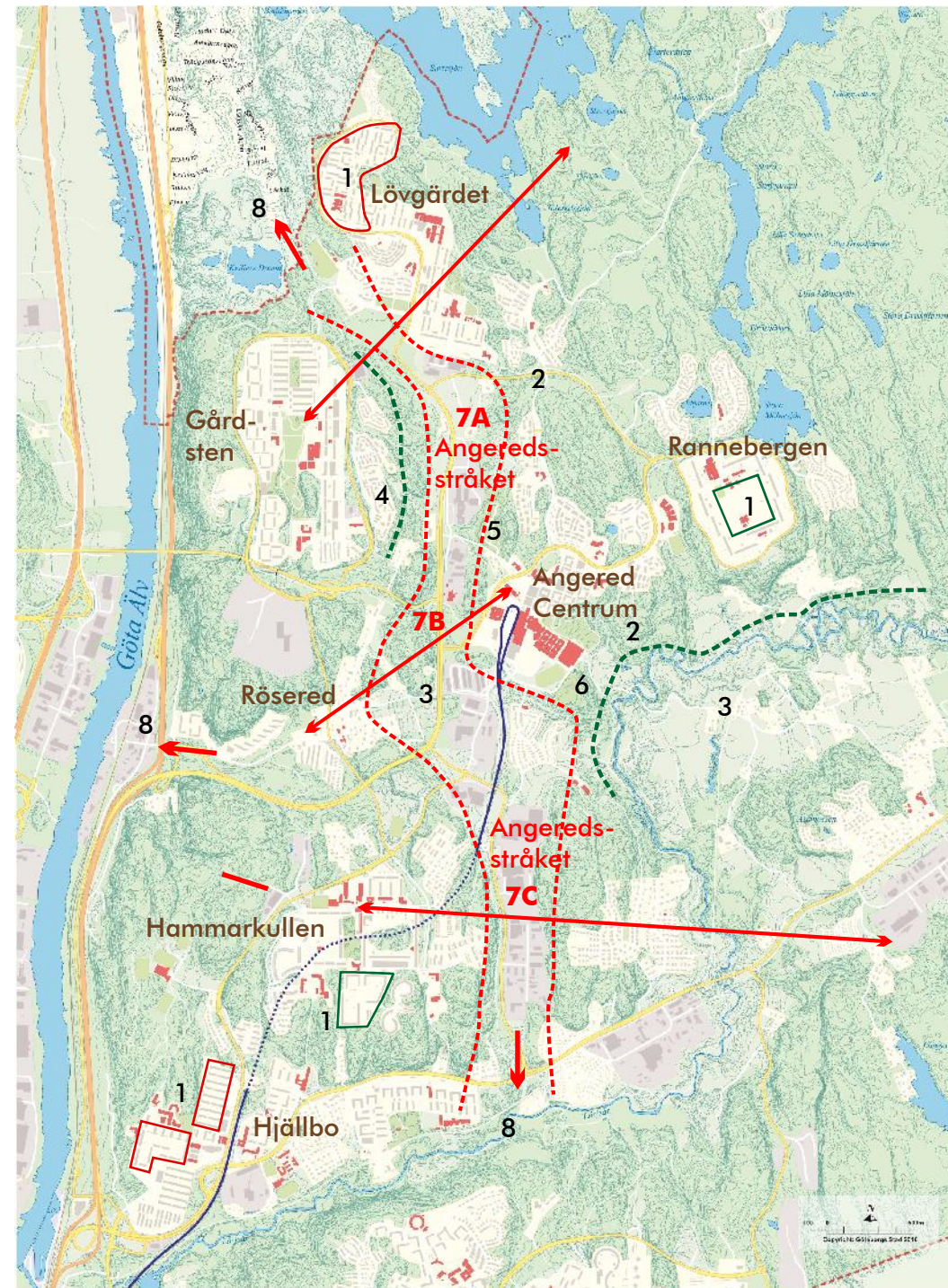
8. Från Angeredstråket har man fina siktlinjer mot en rad av delområdena.

Sid 28.

Angered som helhet

Kritiska punkter – att ta hänsyn till

1. Bostadsgårdarnas struktur är viktig att bevara. Inte minst gäller det gårdarnas användbarhet för såväl barn som vuxna.
Sid 10, 14.
2. Det öppna landskapet har stora värden att slå vakt om, främst kring de gårdar som har hört till kulturlandskapet.
Sid 5.
3. De gröna och varierade miljöernas kvaliteter bör bevaras liksom siktlinjer och öppenhet som kopplar samman Angered.
Sid 5.
4. Även karaktären med rand- och ravinlövskogar kring bergen bör värnas, där dessa inte kan ersättas med hävd som efterliknar traditionellt bete eller slätter.
Sid 5.
5. Bevara värdefulla historiebärande träd.
Sid 5.
6. Bevarandet av landskapet har stor betydelse för det långsiktiga projektet Stadslandet, med dess olika projekt för jordbruk, skogsbruk, grön integration som ett led i en kreativ markanvändning.
Sid 3, 9.

Angeredsstråket

7. Stadsdelarnas gränser är ofta skarpa med avvisande utsidor. Angeredsstråket kan utvecklas till en sammankopplande och integrerande grön stadsmiljö. Man bör säkra stråkets många möjligheter att utvecklas till ett sammanhängande stadslandskap med tillgänglighet, trygga miljöer och som kan stärka kulturvärdenas identitet.
Sid 9.

7A. Norr: Vättlefjäll- Lövgärdet-Gårdsten
Sid 7, 8, 18, 19, 22, 23.

7B. Centralt: Rösered-Gårdsten-Angered C – Lärjeåns dalgång
Sid 6, 8, 9, 15, 22, 23, 25, 26.

7C. Söder: Hammarkullen-Storås-Lärjeån-Linnarhult
Sid 7, 15, 20, 21, 25, 26.

8. Området är avskilt från omgivningarna – en möjlighet till utveckling ligger att koppla alla stadsdelar till angränsande kulturmiljöer som knyter an vid bl.a. Göta Älv och Lärjeån.
Sid 6, 15, 16, 17.

Angereds delområden

Historiskt berättarinnehåll och estetiska värden

Lövgärdet

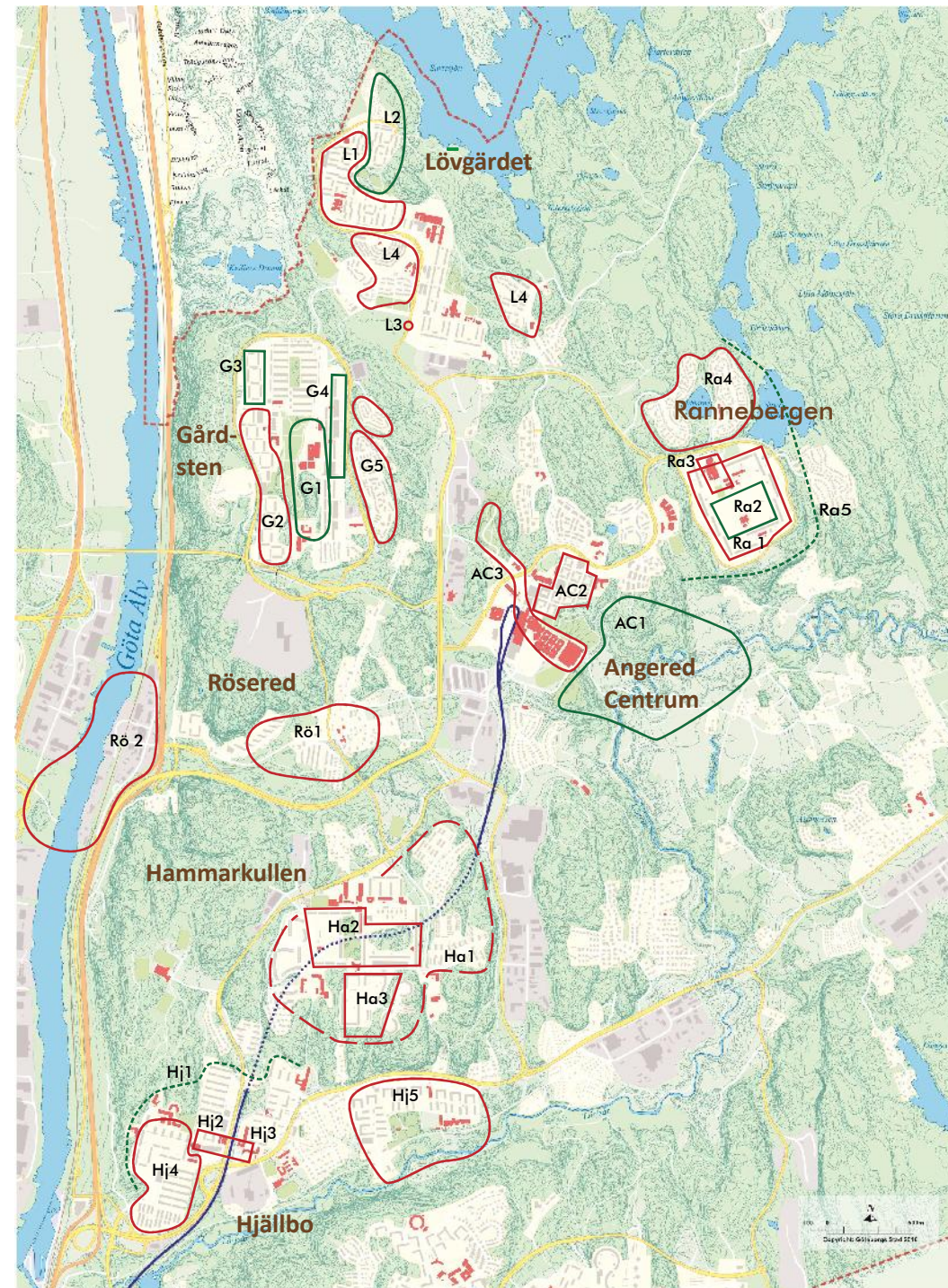
- L1.** Norra Lövgärdet är uppbyggt kring bostadsgårdar som berättar om 60-talets ambitioner och senare modeller för varsam upprustning. Sid 7, 18.
- L2.** Det upprustade området knyter an till naturen med bl.a Skogskolonin Lövkojan och Eklövets ekohus Sid 19.
- L3.** Monumentala konstverk med trolltematik i kontrast till rå betong. Sid 18.
- L4.** Villa och radhusområden med höga arkitektoniska kvaliteter – Kaprisgatan, Ingefärsgatan och Lövgärdets villastad. Sid 7, 18-19.

Gårdsten

- G1.** Stadsdelens öppna läge på en bergshjäsna med plansprängda mellanrum skapar stadsrum i stor skala, med rymd och överblick, bl.a. i Dalen. Sid 22.
- G2.** Stadsplanen i västra Gårdsten har bilfria gårdar, karaktärsfulla loftgångshus med stark konstnärlig utsmyckning. Sid 22.
- G3.** Solhusgårdarna visar upprustning och kretsloppsanpassning av ett nyskapande slag.
- G4.** Den långa gatan har en monumental rumslighet som har utvecklats vidare med småskaliga tillägg och ombyggnader. Sid 22.
- G5.** Småhusområdena har fin träarkitektur och intim karaktär. Sid 8, 23.

Rösered

- Rö1.** Samhällskärnan berättar en intressant historia om Angered som industrisamhälle och egen kommun före miljonprogrammet. Sid 6, 15.
- Rö2.** Agnesberg har stora värden med viktiga spår av ett industrisamhälle med färjeläge i en livaktig Götaälvdal. Ett samhälle med småskalig karaktär, kvarvarande jordbruksmark, industrier och bostadskvarter som är en möjlig koppling mellan Angered och samhällen i Götaälvdalen. Sid 6, 15.

Rannebergen

- Ra1.** Stadsdel på bergshjäsna – elementbyggets höjdpunkt med stora kvaliteter i utblickar från hus och utsikter från området. Rannebergen kan ses som en symbol för hela Angered och den tidens framtidstro. Sid 8, 24.
- Ra2.** En stor innegård med mycket bra miljö för allas lek och utomhusvistelse. Sid 8, 24.
- Ra3.** Områdets centrumanläggning och i ntegrerade planering av bostäder och service speglar ett positivt skede i samhällsbygget. Sid 8, 24.
- Ra4.** Välplanerade småhusområden, bl.a. kring Idtjärn och Mölnesjön. Sid 8, 24.

Angered Centrum

- AC1.** Gunnareds Gård med omgivande grönområde och koppling till det öppna landskapet och Lärjeåns dalgång. Sid 9, 26.
- AC2.** Den sammanhållna rutnätsstaden med butiker och vårdbyggnader – blandstadsinitiativ från 1980-talet. Sid 9, 26.
- AC3.** Kulturhuset Blå Stället, Angereds stadspark och Gunnareds församlingskyrka – viktiga kulturplatser. Sid 9, 26.

Hammarkullen

- Ha1.** Hammarkullen är ett stort område med ett tiotal delområden med stora inre kvaliteter. Det gäller de fem avgränsade radhusområdena och trevåningsområdet Sandeslätt. Sid 7, 21.
- Ha2.** Skivhusområdet kring Hammarkulle-torget och Bredfjällsgatan rymmer stora rumsliga kvaliteter, inte minst för barn. De stora husen har rustats upp på ett positivt sätt och gårdarna används för bl.a. odling. Sid 7, 21.
- Ha3.** Sandeslätt har värdefulla kulturmiljökvaliteter och mycket fina och varierade gårdsbildningar. Sid 7, 21.

Hjällbo

- Hj1.** Byggnaderna är placerade med respekt för naturen omkring och med fina rumsbildningar. Sid 6, 16-17.
- Hj2.** Det centrala stadsdelstorget är innehållsrikt, har fina rumsbildningar och är väl tillgängligt via gångstråk. Sid 6, 16-17.
- Hj3.** Hjällbo Kyrka och Hjällboskolan är karaktärgivande byggnader med hög arkitekturkvalitet. Sid 6, 16-17.
- Hj4.** De olika grannskapen är omsorgsfullt gestaltade med höga arkitektoniska värden i detaljer och fasadprofilering – Skolspåret och Bergsgårdsgärdet, liksom Herregårdsgärdets radhus. Sid 6, 16-17.
- Hj5.** Lamellhusområdet Eriksbo har fin anknytning till Lärjeåns dalgång. Engagerade boende har drivit genom en varsam upprustning – intressant förebild. Sid 6, 16-17.

Angereds delområden

Kritiska punkter att ta hänsyn till

Lövgärdet

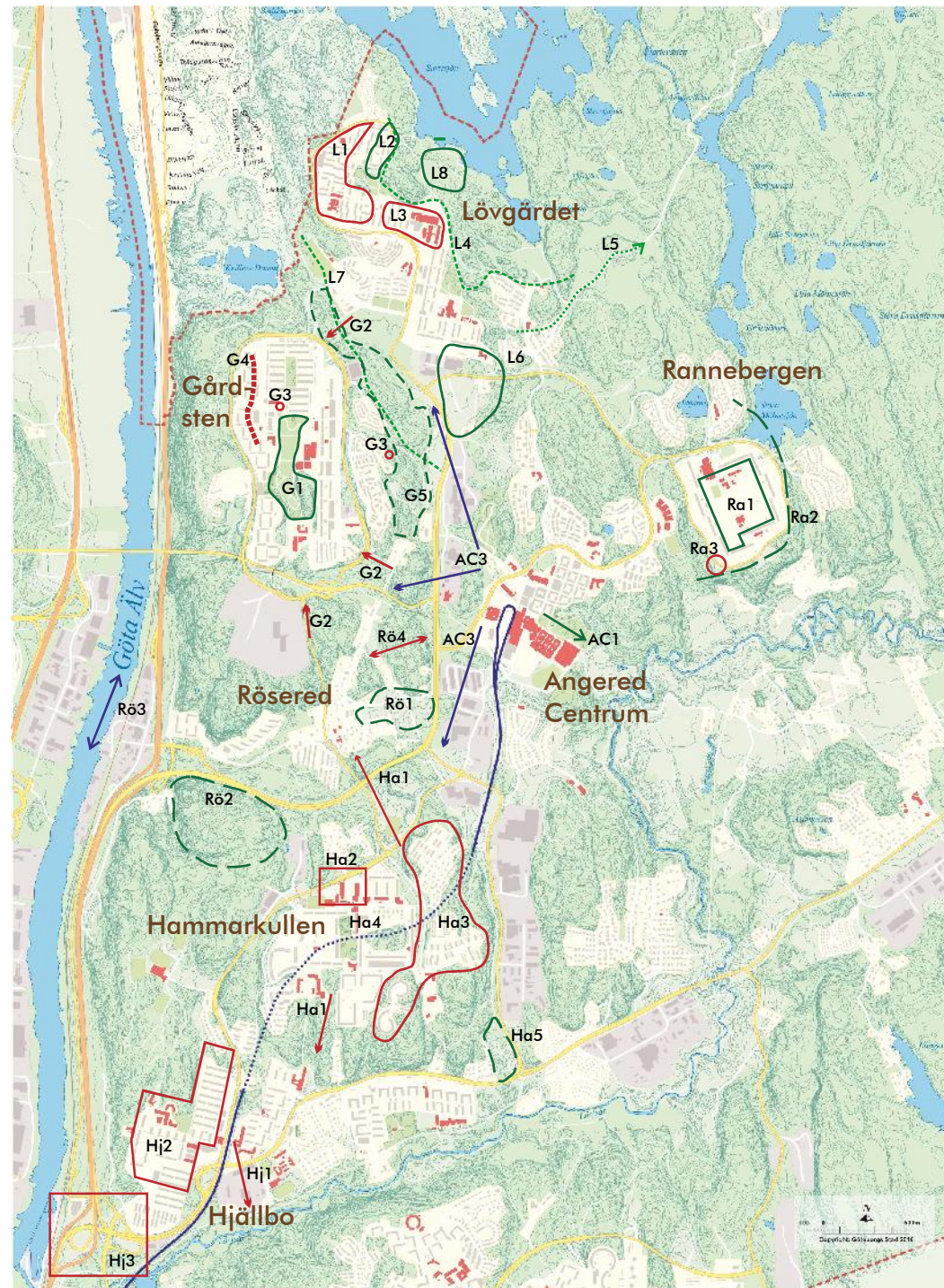
- L1. Den fina skalan i Norra Lövgärdet med sina blandade hustyper och hushöjder. Sid 7, 19.
- L2. Mötet mellan bebyggelse med halvprivata uteplatser och den sammanhängande skogsterrängen. Sid 7, 19.
- L3. Centrumområdets utveckling i den befintliga strukturen. Sid 19.
- L4. Olika möten mellan bebyggelse och omgivande landskap och Vättlefjäll – hela vägen från södra Lövgärdet till Lövkojan. Sid 7, 19
- L5. Infartsvägen mot Skärsjölund. Sid 7.
- L6. Koppling i söder till Toleredes gård och odlingslandskapet. Sid 9, 19.
- L7. Möte och koppling mellan Lövgärdet och Gårdsten, liksom mellan Lövgärdet och Trädgårdsgärdet. Sid 7, 19.
- L8. Höjder i landskapet har stora utsiktsmöjligheter att ta tillvara. Sid 7, 19.

Gårdsten

- G1. Dalens park- och naturmiljö bör bibehållas vid kompletteringsbebyggelse. Sid 8, 23.
- G2. Gårdstens entréer mot Angered C, Rösered och Lövgärdet är oklara och delvis svårforcerade, och det är viktigt att utnyttja och utveckla kopplingspunkter. Sid 8.
- G3. Höjderna i stadsdelen har stora utsiktsmöjligheter att ta tillvara. Sid 8, 23.
- G4. 60-talskonsten har stort värde. Sid 8, 22.
- G5. Randlövskogen längs bergets östsidan bör bevaras. Sid 8, 23.

Rösered

- Rö1. Ett samhälle med småskalig karaktär, industrier och bostadskvarter som kan stärka en historisk koppling mellan Angered och samhällen i Götaälvdalen. Den kvarvarande jordbruksmarken är viktig att bevara. Sid 6, 15.
- Rö2. Värna randlövskogen i Albanusbacken och ädellövskogen i norra Hjällboskogen. Sid 6, 15.
- Rö3. Närheten till Göta Älv och Hisingen bör uppmärksammas i en kulturlandskapsanalys inför ev storskaliga exploateringar för transportändamål. Sid 6.
- Rö4. Bryt Rösereds isolering – gör det till en utvecklingsresurs i Angereds sammanbindande stråk. Sid 9, 22.

Rannebergen

- Ra1. Den stora grönytan med sina integrerade förskolor m.m. inne i "borgen" är viktig och kan förvaltas vidare som sådan. Sid 8, 24.
- Ra2. Områdets starka och positiva närhet till omgivande landskap och Vättlefjäll bör värnas. Sid 8, 24.
- Ra3. Utsiktsplatsen bör underhållas och värnas. Sid 8, 24.

Angered Centrum

- AC1. Utblicken från stadsparken över Lärjeåns dalgång. Sid 9, 26.
- AC2. Lämningar av jordbruk vid Toleredes och Gunnareds gårdar. Sid 9, 26.
- AC3. Värna centrums utvecklingsmöjligheter åt olika håll – mot en stadsförtätning i samspel med hela Angeredsstråket. Sid 9, 26.

Hammarkullen

- Ha1. Vid ombyggnader och utveckling av området är det viktigt att minska barriärerna runt stadsdelen – mot Hjällbo, Rösered och Angeredsstråket. Sid 7.
- Ha2. Mötet mellan bostadsområdet och skolbyggnader/skolgård kan utvecklas och leda till en mer sammanhållande struktur i området. Sid 7, 21.
- Ha3. De många välplanerade småhusområdena bör värnas i skala och placering i landskapet. Sid 7, 21.
- Ha4. De olika skivhuskropparna bör skyddas då det gäller de olika platsegenskaper som landskapet mellan huskropparna erbjuder. Sid 7, 21.
- Ha5. Eriksbo backe med omgivningar bör tas tillvara och förbättras. Sid 6, 21.

Ta vara på det aktiva samrådsarbetet som har drivits i många år. Sid 21.

Hjällbo

- Hj1. Mötet mellan bebyggelsen och Lärjeåns dalgång bör tas tillvara och förbättras. Sid 6, 17.
- Hj2. Bostadsgårdarna är väl formade och känsliga för förtätning. Sid 6, 17.
- Hj3. Lärjeholms Gård -porten till Angered är dold i trafiklandskap och kan lyftas fram i en utvecklingsplanering. Sid 6, 17.

Innehåll

Sammanfattning på kartor av värden och kritiska punkter för Angered's kulturmiljö	i-iiii
Sammanfattning av rapporten	2
1 Att bygga vidare på Angered's värden. Helhetsperspektiv.	4
Kulturhistoriska värden och utvecklingsmöjligheter	
Sammanfattning områdesvis	6
2 Överblick: Angered's kulturmiljövärden	
i landskap och bebyggelse	10
Angered's händelserika år – tillkomst och förändring	12
3 Plats och områdesstudier. Värden att vårda och utveckla.	14
Agnesberg – Rösered och Linnarhult	15
Hjällbo och Eriksbo	16
Lövgärdet	18
Hammarkullen	20
Gårdsten	22
Rannebergen	24
Angered centrum	25
Angered'sstråket – en central axel	27
En resa	28
Litteratur och källor	36

Produktion utredningen

Arbetet med kulturmiljö har utförts med Melica som konsult. Projektledning; bebyggelseantikvarie Ewamarie Herklint och arkitekt Einar Hansson. Biolog Calle Bergil och landskapsarkitekt Christer Lundenius har bidragit med analyser av landskap och naturmiljöer och samhällsplaneraren Pepijn Klaassen med stadsutvecklingsanalys. Kartorna har framställts av Stefan Bydén. Grafisk form och redigering av formgivare Thomaz Grahl. Projektledare på stadsbyggnads-kontoret har varit Anna Reuter Metelius och Fredrik Olausson.

Sammanfattning av rapporten

Ett kulturmiljöunderlag för ett program för Angered är en utmaning. Stadsdelen Angered har tre gånger så många invånare som Kortedala, och har en utsträckning av 7 km från norr till söder. Stadsdelarna ligger i ett grönt kulturlandskap, där helhetsplaneringen är avbruten och förtättningsinitiativen är spridda. Stadsdelen har stora kulturvärden i 60-talets stadsdelsplaner, stads rum och bostäder – viktiga att visa, tolka och stödja. En sammanknuten Angered'sstad kan göra dessa kulturvärden tillgängliga för många fler.

Kulturmiljövärden i Angered

Angered har byggts under 50 år – från 1967 till 2017. Bostadsmiljöerna från 1960-talet har genomgående kvaliteter i lägenhetslösningar, gårdar med plats för barn – och i en rik provkarta på bostadsmiljöer, som samspelar med det kuperade landskapet. Även kompletteringar från 1980-talet har stora stadsbyggnadsvärden. Bebyggelsens **upplevelseinnehåll** präglas av rekordårens varierade samhällsbygge i omväxlande grönområden. **Berättarpotentialen** ligger i ett utpräglat rekordårsbygge i ett skogs- och jordbrukslandskap som genomgått en rad kulturella och fysiska förändringar under 50 år.

Sedan generalplanen för Angered-Bergum 1968 har inga samlade planer gjorts för Angered. Centrum har etablerats och byggts ut. I varje delstadsdel har förbättringsprojekt drivits, främst via bostadsföretagen. Arbetet med program för stadsutveckling har påbörjats och kulturmiljöunderlaget skall täcka hela Angered.

Det gröna kulturlandskapet har stora värden i de omgivande skogs- och dalgångsområdena som når fram till bebyggelsen.

Här finns också bevarade jordbruksområden och typiska naturtyper som randlövskogar att vårda.

I de äldre samhällena **Rösered och Agnesberg** finns bevaringsvärda odlingsmarker och en utvcklingspotential i småskalig komplettering av de befintliga samhällena som kan kopplas till centrala Angered.

Hjällbo och Lövgärdet är uppbyggda kring **bostadsgårdar** i ett sluttande landskap. Dessa miljöer har stora

kvaliteter som bör bevaras. Stora möjligheter till förbättringar finns i anknytning till områdenas utkanter. Den brukarstyrda upprustningen av Eriksbo är ett intressant exempel liksom kompletteringar i norra Lövgärdet.

Hammarkullen har en blandning av 60-talets olika hustyper med stort kulturvärde – från stora skivhus till radhusområden. Ett antal förtättningsförslag i och intill stadsdelen kan utvecklas i samverkan med det lokalt förankrade utvecklingsprogrammet med stort kulturvärde.

Gårdsten och Rannebergen är byggda på bergshjässor. I Gårdsten har intressanta förbättringar skett och Dalen kan utvecklas som grön kulturmiljö med flera bebyggelsemöjligheter. Att knyta samman Gårdsten med omgivande stadsdelar är mycket viktigt. Rannebergens karaktär kan ses som en symbol för hela Angered. Här kan stråk och påbyggnader stärka karaktären.

Angered Centrum har stora kvaliteter som en kvartersstad från 1980-talet. Med Angered Centrum som utgångspunkt kan man se möjligheterna att utveckla ett **centralstråk i Angered** som kan...
- knyta samman de flesta av

Angered's delstadsdelar
- förbättra kontakter och kommunikationer
- skapa ett sammanhang som lyfter fram natur- och kulturlandskapsvärden
-lyfter fram sammanhang och kopplingar i kulturmiljöerna

Kritiska punkter för kulturmiljöer i stadsutvecklingen
• 60-talets bostadsområden av alla slag med mycket hög boendekvalitet
• odlings- och beteslandskapet
• naturområden med mycket hög kvalitet
• en ofärdig stadsstruktur som kan knytas samman
• utmaning - inriktning på en hållbar stadsstruktur

Bakgrund och syfte

Detta kulturmiljöunderlag utgör underlag till program för stadsutveckling för Angered och syftar till att beskriva Angered's kulturvärden i landskap och byggd miljö samt ge rekommendationer för hantering av dessa. (immateriella kulturvärden hanteras inte

inom föreliggande rapport). Utredningen kan utgöra en inspirationsresurs och faktabakgrund till utvecklingsprogram, detaljplaner och andra utredningar för olika delområden i Angered liksom för stadsdelens sammanknytning. Inventeringen har inte kunnat göras med en sådan detaljeringsgrad att alla värdefulla miljöer av dessa typer kunnat pekas på karta. Den måste kompletteras med närmare studier i de områden där detaljplanering blir aktuell.

Detta kulturmiljöunderlag kan ge en fördjupad kunskapsgrund för fortsatta områdesstudier genom att:
• ge en helhetsbild av landskapets förutsättningar
• ge en bakgrund till de olika miljöernas tillkomst, kvalitetstankar och förändring genom en historisk stadsbyggnadsanalys
• beskriva ett stort antal viktiga miljöer med deras berättelseinnehåll med korta texter och ett representativt urval av bilder
• diskutera olika miljöers tålighet och känslighet i de olika delstadsdelarna
• visa på ett preliminärt urval av tänkbara utvecklingsområden
• ge ett förslag till helhetsgrepp i Angered's centrala områden.

Befintliga kulturmiljöunderlag

Angered's kulturmiljövärden finns beskrivna i ett antal tidigare publikationer:
Göteborg's bevaringsprogram – Kulturhistoriskt värdefull bebyggelse i Göteborg – från 1999 tar upp ett antal äldre byggnader (och Hjällbo kyrka).
Moderna Göteborg – Kulturhistoriskt värdefull bebyggelse – del III. Programmet innehåller en noggrann beskrivning av 11 utvalda miljöer och byggnader i Angered.
2005 gav Göteborg's stadsmuseum ut guideboken Upptäck Angered. Ett 50-tal besöksmål av kulturhistoriskt, arkitektoniskt och socialt värde i stadsdelen lyfts fram i sex stadsdelsvandringar.

Innehåll och disposition

Rapporten innehåller följande huvuddelar:

Del 1 sammanfattar **möjligheter att bygga vidare på Angered's kultur- och miljövärden**. Kulturmiljövärden ger påtagliga kvaliteter i många av de befintliga närmiljöerna som kan lyftas fram och göras mer tillgängliga genom ny bebyggelse som utformas med stor hänsyn till dessa. De olika delområdena i Angered går igenom, sorterade efter en övergripande karaktärstyp och anger vad som bör bevaras respektive utvecklas

i respektive delområden. Det handlar om grundkvaliteter i arkitekturen, gårdskvaliteter, naturmiljöerna i omgivningen.

Del 2 ger en *överblick över Angered, dess tillkomst och förändringar till idag*. Här beskrivs landskapets karaktär i stora drag. Generalplanen för Angered-Bergum från 1968 började förverkligas i en rad bostadsområden med 60-talets höga kvaliteter i allt från stora skivhus till radhuskvarter. Efter krisen i början av 1970-talet avbröts utbyggnaden och kompletterande bebyggelse i mindre skala tillkom, liksom ett stort Angered Centrum. På 2000-talet togs ytterligare initiativ, bl.a. med ombyggnader och uppmärksammade solhus i Gårdsten. Som helhet innehåller Angereds stadslandskap många intressanta prov såväl på 60-talsbebyggelse som på senare skedens bebyggelse och förändringar.

Del 3 består av fördjupade områdesstudier. Här tas kulturvärdena upp i beskrivningar, bilder och kartor. Studierna fångar in olika typer av miljöer och de möjligheter till förändringar som de erbjuder – med perspektiven känslighet, tålighet och möjligheter för förbättringar som tar vara på och fördjupar Angereds värden. Denna del avslutas med en *upplevelsebaserad karaktärisering* av ett centralt parti av Angered.

Metodbeskrivning

Metoden bygger på en upplevelsebaserad karaktärisering som lyfter fram kulturmiljövärdena i Angereds samtliga delområden. Karaktäriseringen har gjorts på ett övergripande plan för att kunna fånga in den mångfald av miljöer med sina olika värden som tillsammans utgör stadsområdet Angered.

Vi har också valt att karaktärisera ett av de mest framträdande mellanområdena, där vi ser nycklar till en hållbar stadsutveckling med bibehållna värden.

Utbyggnadshistorien och de snart 50 händelserika åren i Angered präglar de flesta delområden. Det gör den *historiska stadsbyggnadsanalysen* särskilt viktig. Varje delområdes historik är viktig för att förstå den blandning och mosaik av typer och åtgärder som utgör en samlad kulturmiljövärdesgrund att bygga vidare på. Denna översiktliga analys ger en grund för mer detaljerade underlag för kommande program- och planarbeten.

I rapporten görs en *sammanställning av de kulturmiljövärden* vi har kunnat identifiera och hur de spelar in i valet av förändringsinitiativ. Det handlar om viktiga stadsdels- och gårdsrum, höga boendekvaliteter,

Angered i
spårvägsstaden
Göteborg

Utrednings-
området för
planprogrammet

intressant arkitektur och grönområden av mångskiftande storlek och karaktär. För varje delområde redovisas tänkbara *möjligheter i en utveckling och förtätning* av Angered, så som vi har bedömt dem i karaktäriseringen. Vi pekar ut såväl värdefulla och känsliga miljöer ur kulturmiljösynpunkt som områden där nybebyggelse och upprustning skulle vara värdefull.

Angereds läge och omfattning

Angered har karaktären av satellitstad, belägen på c:a 9-14 km från Göteborgs centrum – och avståndet från södra Hjällbo till norra Lövgärdet är c:a 7 km (motsvarande reseavståndet från Mölndalsgränsen till Lindholmen)

Utredningsområdet omfattar i princip Angered och Gunnareds församling, där det mesta av Angereds bebyggelse ligger i sex större stadsdelar från 1960-talets slut som senare kompletterats, samt ett antal äldre områden.

Att tänka på inför förnyelse

För att slå vakt om Angereds kulturmiljövärden i kulturlandskap och bebyggelse i en framtida utbyggnad av Angered är följande punkter kritiska:

- *Grundkvaliteterna i Angereds bostadsområden från sent 1960-tal skall bevaras och stödjas* – en varierad bebyggelse med en rad hustyper, goda planlösningar, gott om plats för barnen och uterum av höga kvaliteter
- De genomtänkta miljöerna med harmonisk skala, användbara gårdsmiljöer och goda solvärden lämpar sig i regel *inte för omfattande påbyggnader och förtätningar*.
- I området finns intressanta *exempel på varsamma ombyggnader* och tillbyggnader som kan studeras som jämförelseobjekt i bl.a. Eriksbo, Hjällbo och Gårdsten
- *De påtagliga kvaliteterna* som finns i områdenas kulturmiljöer kan lyftas fram och göras mer tillgängliga genom ny bebyggelse som utformas med stor hänsyn till kulturmiljövärdena.
- Genom att knyta samman de olika delområdena med ett centralt stråk genom Angered kan man skapa ny stadsbebyggelse, knyta samman stadsdelen, bevara de värdefulla bostadsmiljöerna och göra dessa kulturmiljöer tillgängliga för fler.
- Det finns gott om ytor med *negativa intryck*, av oestetisk, ogästvänlig och barriärverkande art, som

- kan utnyttjas – och exempel på där det har lyckats.
- De fina *naturpartierna både inom och mellan stadsdelarna* är en viktig rekreationsresurs
 - Ta vara på *lokalt förankrade idéer och visioner* om hållbar stadsutveckling, som bl a uttrycks i utvecklingsprogram under ett antal år och även i det omfattande projektet Stadslandet
 - Arbeta medvetet med att *öka tillgänglighet och kontakter* inom det stora och delvis oöverskådliga stadsområdet så att de åtskilda stadsdelarna knyts samman
 - Arbeta medvetet med visionen om en strategisk knutpunkt som innebär en långsiktig utbyggnad av stadsdelen, där *natur- och kulturmiljövärdena bidrar till attraktiviteten*

Kulturmiljöutredningens användbarhet i programarbetet

Kulturmiljöutredningen syftar till att ge ett underlag för en utbyggnad av Angered som följer prioriteringarna i Göteborgs utbyggnadsplanering och samtidigt bygger på och lyfter fram de stora värdena som finns i landskap och bebyggelsemiljö. I riksdagens beslut från den 29 april 1999 om *Svenska Miljömål* formuleras miljökvalitetsmålet “God bebyggd miljö” på följande sätt: ”Städer, tätorter och annan bebyggd miljö skall utgöra en god och hälsosam livsmiljö samt medverka till en god regional och global miljö. Natur- och kulturvärden skall tas tillvara och utvecklas. Byggnader och anläggningar skall lokaliseras och utformas på ett miljöanpassat sätt och så att en långsiktigt godushållning med mark, vatten och andra resurser främjas.”

Kulturmiljöutredningen för Angered ger ett lokalt handlingsperspektiv inom ramverket av den stora ambitionen att kulturvärden tas tillvara och utvecklas så att en trivsamt och hälsosamt livsmiljö kan skapas. Angered är ett mycket stort område med mycket skiftande miljöer som alla rymmer intressanta kultur- och miljövärden. I Angered är det av flera skäl angeläget med förtätning och annan nybebyggelse och stadsförnyelse.

1

Att bygga vidare på Angereds värden

Kulturhistoriska värden och utvecklingsmöjligheter: Helhetsperspektiv

Angered har stora utvecklingsmöjligheter som helhetsmiljö

Kartan ger en överblick över Angereds områden och struktur. Den visar de väl avgränsade delstadsdelarna som egna grannskap. De är omgivna av de stora grönområdena i Vättlefjäll och Lärjeåns dalgång. Ett relativt grönt och öppet stråk går från norr till söder. En samlad utveckling av detta kan ge kopplingar inom Angered och mellan dess olika grannskap. För varje delstadsdel beskrivs kortfattat dess kulturvärden och utvecklingspotential.

Underlag för breda dialogprocesser

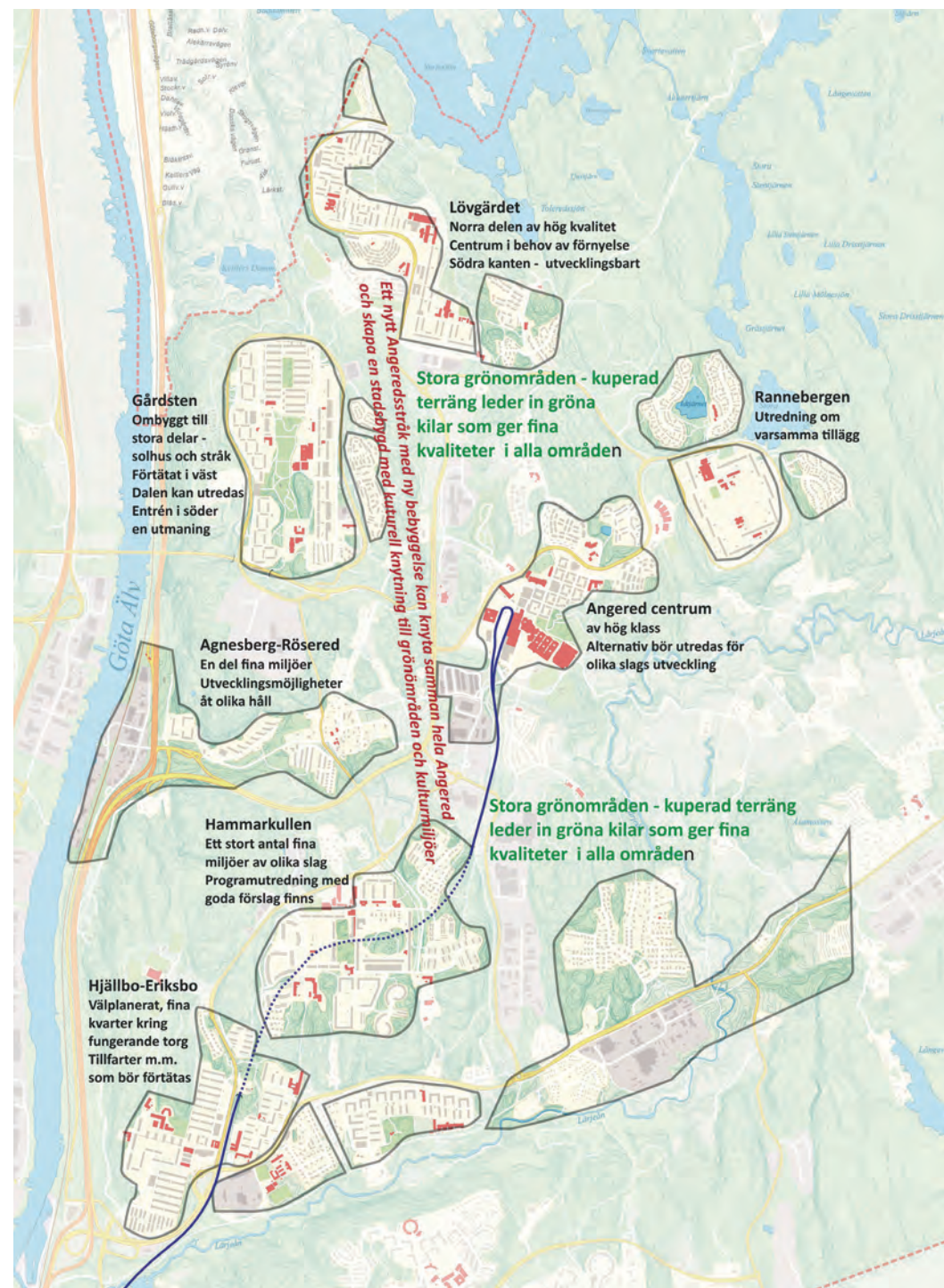
Förändringsprocessen bör struktureras som en dialog, inte bara med den framtida funktionen eller byggnaden, utan även med kulturmiljön och närområdet. Med tanke på de många frågor som uppstår i utvecklingen av denna kulturhistoriskt värdefulla stadsdel är det särskilt viktigt att vidareutveckla de planeringsmetoder som Göteborg har tillämpat vid förnyelse – i olika slags *samråd och medborgardialoger*.

I Angered med sina skogsområden och storskaliga trafikanläggningar med tunnlar kan det vara lämpligt

med varianter av de *trygghetsvandringar* som utvecklats i Göteborg till en väl beprövad metod, men också andra mer utvecklade dialogprocesser, som i Angered bl.a. använts i Hammarkullen.

Att förändra med stor hänsyn till kulturmiljön och landskap

Landskapet är viktigt för oss av kulturella och sociala skäl, för att det har miljövärden och för att det ligger till grund för ekonomisk utveckling. Landskapet betyder mycket som uttryck för en mångfald av natur- och kulturarv och för att skapa identitet.

Salubodar vid Hjällbo Torg

Spårvägsbron över Lärjeån

Karneval i Hammarkullen

Kulturmiljövärden av hög kvalitet - att stärka i stadsplaneringen

Inom alla delområden finns kvarter, hustyper, stads- och gårdsrum och fina upprustningsinsatser som är inspirerande att bygga vidare på. Inte minst gäller det gårdarnas användbarhet för såväl barn som vuxna och lägenheter och hus med hög standard och variation.

Angered är ett grönt och omväxlande natur- och kulturlandskap med ett antal ”stadsdelsbyar” som var och en har sina kulturvärden. Dessa värden ligger i en tydlig stadsplanering med varierad bebyggelse och väl fungerande stadsrum för lek och utevistelse, samt bostäder av hög klass med vällösta planer i såväl flerfamiljshus som småhusområden. Det finns en klar inriktning i utbyggnadsplaneringen mot att utveckla Angered med fler bostäder och arbetsplatser och att få Angered centrum att bli en strategisk knutpunkt.

Inför en utbyggnadsplanering av den här strategiska typen så får kulturmiljöfrågorna delvis nya dimensioner. I utbyggnadsplaneringen skrivs att det är ett nytt synsätt snarare än byggvilja som behövs för att utveckla bebyggelse av blandstadstyp i Angered.

Kulturmiljövärden kan lyftas fram i många av de befintliga närmiljöerna som kan göras mer tillgängliga genom ny bebyggelse som utformas med stor hänsyn till dessa.

På stadslandskapsnivå kan ett svåröverblickbart och sönderskuret stadslandskap *helas och byggas samman* så att landskapets samlade kulturvärden understryks av tillkommande bebyggelse.

I det övergripande stadsdelssammanhanget är det flera faktorer som är viktiga.

De olika *delområdena skall stärkas* med fler invånare i kompletterande bebyggelse som bidrar till att service och andra funktioner blir stabila och att känslor av övergivenhet motverkas.

Mellan de ofta avskurna och isolerade delområdena är det viktigt med *sammanbindande stråk* av hög kvalitet när det gäller upplevelse, flerfunktionalitet, tillgänglighet med kollektivtrafik, gående och cykling, trygghet och många människors närvaro.

Dessa stråk kan på hela stadsdelens nivå kopplas samman i ett *sammanbindande rutnätstänkande* som kan bidra till att delområden på sikt kopplas samman med väl placerad bebyggelse, odlingar och andra aktivitetsplatser. Detta stärker också bilden av ett sammanhängande kulturlandskap.

Detta rutnät kan stödjas av ett *nyskapande i upp-*

Angered
delområden med hög
boendekvalitet ligger
som avskilda öar runt
ett glest centralstråk

lägget av de inre transporter. En förlängd spårväg norrut kan vara ryggrad, kompletterad med ett stom-bussnät med täta turer. Rutnätet kan byggas upp av gång- och cykelvägar, som bitvis breddas för bland annat elminibussförbindelser med anropsstyrning. Pendeltågsstationer är tänkbara vid Hjällbo, Agnesberg och ev Gårdsten (med hissbana)

Förutsättningar finns på sikt för att *knyta samman Angered* från Ale i norr till Lärjeån i söder med ett sammanknyttande stads- och parklandskap i stråket Lövgärdet – Gårdsten – Rösered – Angered Centrum – Hammarkullen – Storås – Eriksbo – Hjällbo.

Bygg vidare på de kulturhistoriskt värdefulla förutsättningarna

Vid en angelägen utbyggnad av Angered finns det några grundläggande utgångspunkter som är gynnsamma:

Utveckling av naturens och landskapets kulturmiljövärden

Överallt i Angered är det nära till naturen. Naturlandskapet sätter också flerstädes sin prägel på landskapet. Men trots att detta naturlandskap i stor utsträckning är ett kulturlandskap som bär vittnesmål om områdets historia, är dessa aspekter till stor del glömda i plan-

eringen och gömda i igenväxning.

Ett strålande undantag är utsikten från Angered stadspark mot det vackra öppna kulturlandskap stadsdelen sprungit ur.

Vi ser dock att det ännu finns stora möjligheter att

I Angered är det nära till naturen, både till vildmark (Vättlefjäll) och närmatur.

lyfta fram många fler historiska strukturer i landskapet och låta naturen bidra till att stärka olika områdens identitet.

Vi presenterar ett antal sådana förslag i den områdesvisa genomgången nedan. Som mer generella åtgärder och hänsyn föreslår vi följande:

- Värna det öppna landskapets mönster där det ännu finns, inklusive de gårdar som har hört till landskapet. De öppna kopplingarna mot Lärjedalen är särskilt viktiga, men även de rester av öppna kulturlandskap och kopplingar till gårdar som finns inom stadsdelen.
- Även karaktären med rand- och ravinlövskogar kring bergen bör värnas, där dessa inte kan ersättas med hävd som efterliknar traditionellt bete eller slätter.
- Bevara värdefulla historiebärande träd. Särskilt grova träd (ju grövre desto högre värde) och träd med kulturspår (t.ex.vårdträd, alléträd och träd med spår av hamling.
- Värna, etablera och sköt rikblommande skogsbryn.
- Anlägg och sköt öppna gräsytor som äng (/gräsmatteäng/blomrikt långgräs/blommande ängsmatta) företrädesvis i traditionellt läge invid berg, bryn och randlöv, men också på grönytor kring trafikleder etc.

Kulturhistoriska värden och utvecklingsmöjligheter: Sammanfattning områdesvis

Här sammanfattar vi de tydliga kulturvärdena i de olika delområdena. **GKVB** syftar på **Göteborg: Kulturhistoriskt värdefull bebyggelse** och **MGKVB** syftar på **Moderna Göteborg - Kulturhistoriskt värdefull bebyggelse**. Vi sammanfattar också de viktigaste punkterna

Rösered

ENLIGT GKVB:

- Gårdsten, f d Gästgiveri 70:1, bevaringsprogram 1975, (ska troligen flyttas inom området)
- Steken Stora 70:2, bevaringsprogram 1975, äldre gårdsanläggning
- Röseredsskolan 70:3, bevaringsprogram 1987, äldre skolmiljö med f d kyrka

BEVARA:

- Spara odlingslandskapet vid Albanusbacken. Här finns äldre strukturer som stengärdesgårdar och gamla vägar att lyfta fram. Koloniområdet Rösereds Odlaiförening kan ses som en kontinuitet i odlingshistoriken.
- Öppen ängs- och hagmark och välutvecklade bryn vårdas.
- Värna den välutvecklade och karaktärsskapande randlövbården vid Ramnebacken liksom den värdefulla ädellövslogen i norra Hjällboskogen.
- Värna den låga skalan på bebyggelse och vägar/gator.

UTVECKLA:

- Utveckla bostäder med fokus på privat men också kommersiell odling som en primär markanvändning.
- Utveckla ängar och bryn, t.ex. vid odlingsmarker och på trafikgrönytor.
- Ta reda på om Rösereds ”instängdhet” eller avskildhet är positivt upplevd av de boende.
- Utveckla Agnesberg till knutpunkt över älven mot Kärra och upp mot Rösered.

Hjällbo Eriksbo

ENLIGT GKVB:

- Lärjeholms gård 68:A, byggnadsminne, ädellövslog i f d park, byggnaderna och kulturmiljön är sällsynt och välbevarad
- F D Hjällbo gård, 68:B, bevaringsprogram 1975, ovanlig manbyggnad
- Hjällbo kyrka 68:2, skydd KML 4 kap, Kyrkliga kulturminnen

ENLIGT MGKVB:

- Skolspåret, Hjällbo 6:8, bostadsområde med femton byggnader, skivhus, lamellhus och punkt-hus, kring tre gårdar. Ovanligt omsorgsfullt gestaltat bostadsområde med höga arkitektoniska värden i detaljer och fasadprofilering
- Hjällbo Kyrka, Hjällbo 5:12, kubistiska byggnadsvolymer i hårdbränt tegel och formmässigt unik i Angered.
- Hjällboskolan, Hjällbo 10:1, centralt placerad och karaktärgivande byggnad i bostadsområdet. “Skolan mitt i byn” med stadsdelens bibliotek.
- Eriksbo parklek, Hjällbo 71:1, den enda parklek som finns kvar idag.

BEVARA:

- Väl fungerade bostadsgårdar som är känsliga för förtätning.
- Väl fungerande och harmonisk torgbildning bör bevaras som fungerande grannskapsenhet.
- Kulturminnen enligt tidigare bevarandeprogram värnas och förstärks med vidhängande bevarandeberättelser.

UTVECKLA:

- Utveckla infarten från söder, där trafikplatsen ligger mellan Lärjeholm och Sandspåret/Skolspåret.
- Stärk kopplingarna till Lärjeåns naturområde.
- Utveckla området kring det tillbyggda kontoret på Hjällbo Lillgata med trafikslingan framför.
- Stärk kopplingar till Lärjeåns naturområde vid den befintliga cementfabriken.
- Norra delen av spårvägsschaktet bör utvecklas.
- Studera Eriksbos brukarstyrda upprustning och ombyggnad.
- De vackra, delvis öppna, delvis igenväxande ravinbackarna vid Eriksbo backe är en vacker välkomsthälsning till Angered som kan utvecklas. Återkommande selektiv buskröjning samt återupptagen hävd genom bete eller slåtter är nödvändigt.

Hjällbo – grannskapsenhet runt ett torg

Skylten mitt i byn visar vägen.

Lövgärdet

ENLIGT GKVB:

- Skärsjölund 70:A, bevaringsprogram 1975, gårdsanläggningen. Vättlefjäll natur- och kulturminnen 1983, hela området. Exempel på enstaka små gårdar som funnits i Vättlefjäll. Den kringbyggda gårdsplanen är särskilt intressant.
- Brännet 70:4, bevaringsprogram 1975, exempel på en liten lantgård från tiden före Angereds utbyggnad.

ENLIGT MGKVB:

- Kaprisgatan, Gårdsten 63:1, Område med tretiosex längor med tvåvånings hyresradhus. Välbevarade radhus med oförändrad ägandeform. Målade träfasader och platta tak som flankeras av lägre förrådsbyggnader.

BEVARA:

- Norra Lövgärdet har väl fungerande upprustade punkthus och lamellhus i en harmonisk skala som bör tas tillvara.
- 1960-talets berättelseinnehåll i Norra Lövgärdet är starkt och har under senare år kopplats till nya ambitioner som Eklövets träffpunkt och Lövkojans koloniområde. Områdena har kulturhistoriska värden och höga ambitioner som är viktiga att beakta.
- Fin koppling bör värnas mellan Kryddnejlikegatan radhusområde och Vättlestugan som ingång till Vättlefjäll, liksom inkörsvägen till Skärsjölund.
- Kaprisgatans radhusbebyggelse har rustats upp och ligger i en fin sluttning på berg. Ett fint exempel på tät och väl fungerande låghusbebyggelse.
- Kedjehusområdet på Ingefärsgatan ligger i en sydsluttning invid Brännet 70:4 och är en fint planerad bebyggelsemiljö.
- Råveberget som utflykts- barnlek- och utsiktsområde bör värnas och utsiktorna hållas öppna för att stärka identiteten med närheten till Vättlefjäll.

UTVECKLA:

- Stärka kopplingar i alla lägen mellan Norra Lövgärdets bebyggelse och Vättlefjälls naturmiljö och berätta om Vättlefjällsskogens, sjöarnas och gårdarnas spännande historik som kan synliggöras i olika delar av Vättlefjäll (ekskogarna, avskog-

ningen för Älvsborgs lösen och bygget av Göteborg, de flerhundraåriga öppna hedarna, ensamgårdarna, skogsodlingskampanjen och ”vildmarken”).

- Centrumbildningen är sliten men har även väl fungerande miljöer som skola, vårdcentral, äldreboende och kyrka. Området bör utvecklas och det finns starka byggnadselement väl värda att vårda som trappa över Lövgärdesvägen, liksom trappan upp till bostadsbebyggelsen vid Mejramgatan från centrumbildningen. Även platsbildningen vid Lövgärdets kyrka kan utvecklas och förädlas.
- Stärka Södra Lövgärdets karaktär med kopplingar mot Angered C och Gårdsten, samt Rannebergen. Runt Södra Lövgärdet finns goda möjligheter till nya grepp på stråket mot Angered C, bl.a. med ny spårväg.

Hammarkullen

ENLIGT MGKVB:

- Bredfjällsgatan, Hjällbo 35:2-10, nio stycken åtta till nio våningar höga skivhus, monumentalt gestaltade byggnadsvolymer kring en naturligt kuperad terräng. Ursprunglig fasadkaraktär finns bevarad.
- Västerslänt, Hjällbo 34:2-113, 42:2-39, Radhusområde med 150 hus runt tre gårdar på en höjd väster om Hammarkulletorget. Skulpturalt formad radhusmiljö, geometriska formvariationer och tidstypiska material. Ursprungligt utseende är relativt välbevarat.
- Sandeslättskroken, Hjällbo 40:1-56, 154:2-55, Två svängda radhusgrupper som är synnerligen väl inpassade till terrängen och välbevarat i sin helhet.

BEVARA:

- De många välplanerade småhusområdena bör värnas i skala och placering i landskapet.
- De olika skivhuskropparna bör skyddas framförallt då det gäller de olika platsegenskaper som det inbjudna landskapet ger mellan huskropparna.
- Gårdsrummen med sina många verksamheter för barn och vuxna, bl.a. Sandeslätt har värdefulla kulturmiljö kvaliteter.

Lövgärdet vid Vättlefjälls rand
- gårdsbildningar av olika karaktär

Hammarkullen – med stor variation
av hustyper, inte minst radhus

UTVECKLA:

- Undersök möjligheter att komplettera med ny bebyggelse i form av småskaliga tillägg på p-hus.
- Utveckla de olika infarterna – entréerna – till områdena med kompletterande bebyggelse.
- Stärk kopplingarna med Storåsdalen och centrala Angered.

- Mötet mellan bostadsområdet och skolbyggnader/skolgård kan utvecklas och leda till en mer sammanhållande struktur i området.
- Fältet som ser ut att vara en äldre deponi norr om Hammarkullen bör utvecklas.

Gårdsten

ENLIGT MGKVB:

- Västra Gårdsten, Gårdsten 1:1-3, 12:1-12, Lamellhus kring tolv sammankopplade gårdar. Högt belägna lamellhus i prefabricerade betongelement med uppglasade trapphus ger bebyggelsen en synlig profil. Säreget komponerat område med stora inslag av konst.

BEVARA:

- På grund av det högt belägna västra området är det viktigt att värna utsikter från och mot befintliga hus.
- Värna den karaktärsstarka 60-talskonsten som är en del av hela stadsdelens karaktär.
- Värna kopplingarna mellan trädslag och namn i de västra områdena och dessa gårdars intima rumskaraktär.
- Värna de öppna ängsytor som finns mellan senare tillkomna bebyggelseområden i den västra delen. Den småskaliga bebyggelsen i öster med två radhusområden bör beaktas i sin särart och med sitt höga läge med utsikter och en planerad variation inom ett tydligt tema.
- Värna Dalens som kulturmiljö – natur- och parkområdet i mitten av Gårdsten.
- Ta stor hänsyn till den välutvecklade randlövskogen längs hela Gårdstensbergets östsida. Om ingrepp måste ske bör stor hänsyn tas till landskapsbilden, utpekade naturvärden och lokala rekreationsvärden såsom gångvägar och utsikter.

UTVECKLA:

- Se över samband och möjligheter att knyta samman Gårdsten mot såväl Lövgärdet, Angereds centrum som Rösereds bebyggelse.
- Förstärk Dalen och utveckla mer odlingsbara ytor men också grönytor med kvalitet – parkstadsstråk. Fortsätt förtätning med variation och miljöprofil, fler solhus och gröna kopplingar.
- Stor potential finns för ytterligare utsiktsplatser som är av stor betydelse för både läsning av och personliga relationer till landskapet.
- Bra läge för en eventuell äventyrspark i norra läget från Gårdsten till Lövgärdet.

Gårdsten – bergsplatån som jämnades ut till stadsdel.

Rannebergen – en höjdpunkt i miljonprogrammet.

Angereds småstadscentrum i kosmopolitisk miljö.

Rannebergen

ENLIGT MGKVB:

- Rannebergen, Angered 81:1, 82:2, Tio stycken sex till åtta våningars lamellhuslängor kring ett stort naturområde. Centrumanläggning med skola och bad. En representant för den rationaliserade byggnadsepokens höjdpunkt i Göteborg. Tidstypiskt som unikt i sitt slag och husen är distinkta figurer i landskapet och väl sammanhållet. Husen ligger som en borgliknande krans uppe på berget.

BEVARA:

- Rannebergens karaktäristiska helhet som lyfts fram i det moderna bevarandeprogrammet är vitt synlig från många håll och kan uppfattas som en stark symbol för hela Angered och bör tas stor hänsyn till vid eventuell komplettering av ny bebyggelse i såväl skala som utformning.
- Bevara utsiktsmöjligheter från bostäderna. Förstärk utsiktsplatsen i sydväst mot Lärjeåns landskap österut.
- Beakta Rannebergens odlarförenings socialt viktiga funktion.

UTVECKLA

- Det skulle tillföra goda sociala och kulturella värden om slänten mellan Vättleskolan och Rannebergen fick ett parkstråk eller annan typ av förstärkning av samband mellan områdena. Eventuellt ett område för låg exploatering av småhus väl inpassade i slänten, där stor hänsyn tas till de topografiska förhållandena.
- Se över om det är önskvärt med mer parkkaraktär i naturområdet innanför skivhusen.
- Sambanden till Angereds centrum kan med fördel förstärkas med bebyggelse utmed Rannebergsvägen och Titteridammsvägen som är huvudmatargatan in i området. Även här gäller stor hänsyn till de topografiska förhållandena och Rannebergens bebyggelses särart.
- Rannebergens skivhus kan undersökas för en påbyggd våning, som skett på andra håll i Göteborg.

Angered Centrum

ENLIGT MGKVB:

- Angered centrum med Blå stället, Angered 93:15, 94:2, 90:1-93:2. Centrumanläggning med kulturhus samt intilliggande bostadsområde med trevånings lamellhus kring tolv gårdar. Tidstypiskt exempel på det sena 1970-talets kvartersbaserade och mer traditionella stadsbyggnad. Blå stället är en välplanerad offentlig byggnad med karakteristisk spritputs i skarpt blå kulör, som i planform och utseende är säregen.

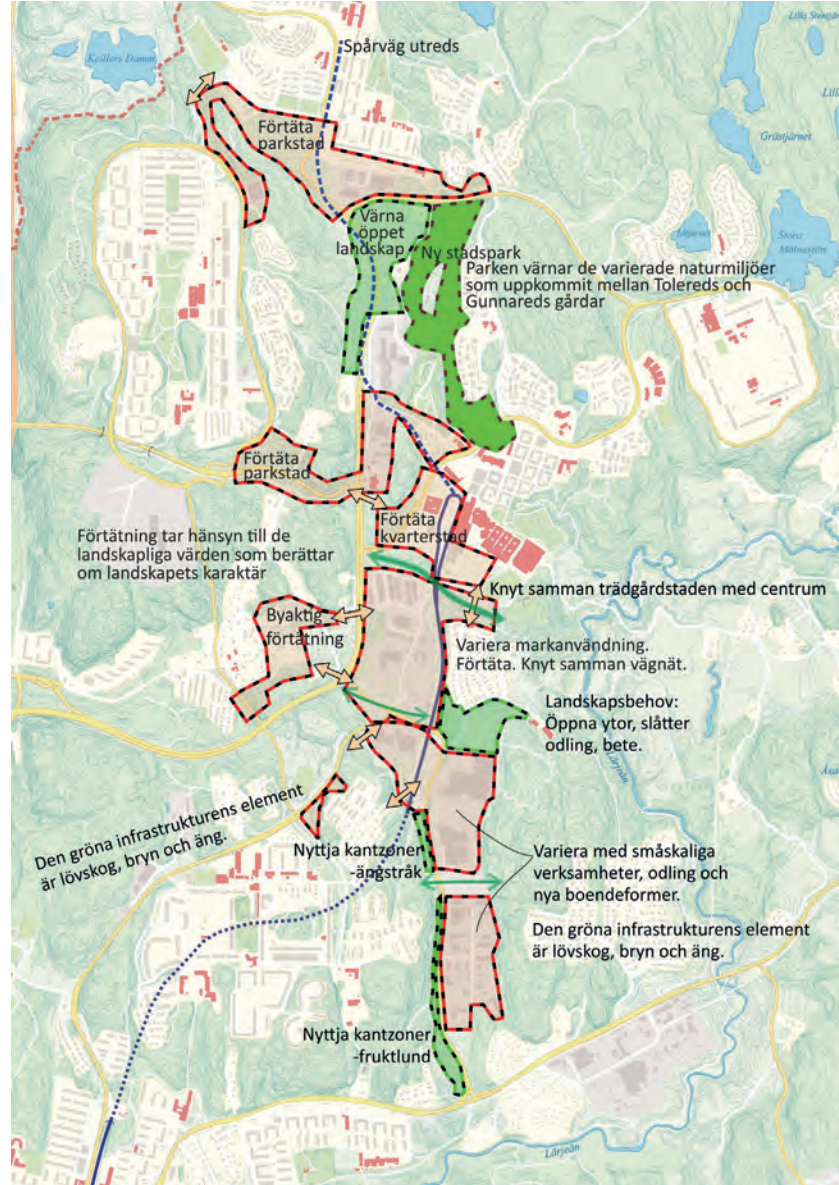
BEVARA:

- Angered centrum med Blå stället är utpekad i sin helhet i det moderna bevarandeprogrammet och bör således beaktas som en helhetsmiljö utifrån kulturmiljösynpunkt.
- Gunnareds gård med omgivande grönområde omnämns inte i något av bevarandeprogrammen men har stora kulturhistoriska värden som är spridda ut i omgivningens träd och grönytor. Gården har ett intressant och värdefullt historiskt berättelseinnehåll med stor betydelse för Angered kulturhistoriska bakgrund.
- Tolereds gård med omgivande grönområde omnämns heller inte i något av bevarandeprogrammen men har också stora kulturhistoriska värden som är spridda ut i omgivningens träd och grönytor. Gården har ett intressant och värdefullt historiskt berättelseinnehåll med stor betydelse för Angered kulturhistoriska bakgrund.

- Värna den storartade och identitetsskapande utsikten från Stadsparken ut över Lärjeåns dalgång.
- Angeredsbäckens öppna, men igenväxande ravin genom Storås Ängar bör ges hävd som underhåller öppenheten.

UTVECKLA:

- Viktigt att stärka verkliga centrumfunktioner.
- Tillföra fler bostadstyper till området.
- Ge plats för spårvägsförlängning.
- Tillskapa helt nya entréer och kopplingar till Nya Angeredsstråket som blir en övergripande strategi för att stärka ett mycket större kärnområde.
- Exploatering av storytor, parkering m.m. söder om centrum. Se över entréer.
- Stärka en modern odlingskultur vid Gunnareds gård.
- Trädgårdsgårdets gamla kulturlandskap sträcker sig från Tolereds gård till Gunnareds gård och väster om Angered centrum. Här finns ännu många värdefulla element som kan bidra till att återge sammanhanget kulturhistoriskt. Av åkerlandskapet återstår endast ett område i norr som nu utvecklas som koloniområde. Däremot finns gott om värdefulla och karaktärsskapande miljöer med kulturbärande träd, bl.a. kring gårdarna, på kyrkogården och i gamla bryn och lövkullar. Grova träd med kulturmiljövärden bör röjas fram med försiktighet. Arborist bör anlitas för rådgivning när träd ska friställas

Trafikapparaten kommer ofta att dominera synintrycket även när landskapet öppnar sig som kring Råvebergsvägen i höjd med Malörtsgatan

Angered stadspark har fått två grindstolpar i sten från Gunnareds gård.

Angeredsstråkets möjligheter

Området kring Angered nuvarande centrum var dimensionerat för en mycket större stadsdel med fler bostäder och butiker – ett centrum betydligt större än Frölunda Torg. I det centrala området fanns också plats för olika verksamheter. 1978 grundades Angered industriby som rymmer verkstäder, utbildningslokaler m.m. Volvo utlovade satsningar i Angered (som ersättning för en gång tänkta fabriker i Angered) som ledde till en mindre kontorsbyggnad norr om centrum 1982 men som nu lämnats. Estrella var en av de få anläggningar som flyttades hit redan 1983 av en svensk entreprenör. I översiktsplanen från 2009 markeras Angered centrala stråk som lämpligt för större verksamheter – och störande inslag är tillåtna enligt ÖP. Enligt denna plan lades på 2010-talet ett antal moderna ”logistiklådor” i det öppna området kring Storås och ned mot Lärjeån. Denna tillfälligt präglade planering har lett till att ett stort område i centrala Angered utnyttjas ineffektivt och gör ett ganska kaotiskt intryck med ett svåröverskådligt vägnät och en mycket oklar entré till Angered centrum.

Stråkets landskap har ännu kvar den grundläggande karaktären vi beskrivit ovan med odlingsmark, randlövskogar och bergbranter. Denna identitetsskapande karaktär bör värnas där det går, framförallt på de ställen där den ännu är tydlig och öppen odlingsmark finns kvar. I enlighet med vad som nämnts ovan bör odlingsmark alltid tillmätas ett stort värde ur både globalt och lokalt perspektiv. Projekt *Stadslandet* kan vara en samverkanspart när det gäller att utveckla lämplig odling.

Där värdet av att knyta ihop bebyggelse överväger, kan alternativen parkstad eller trädgårdstad i viss mån ta tillvara både odlingskapacitet och lövskogens naturvärden. Randlövskogarna kan ofta utan större naturvärdesförluster utvecklas till mer parkliknande karaktär om naturvärdena först är ordentligt kända.

Detta centrala stråk rymmer stora möjligheter till att lyfta fram såväl kulturlandskaps- som kulturmiljövärden i Angered stadslandskap. Här finns möjligheter att skapa sammanhang som både bygger på landskapets huvuddrag och på de omgivande bebyggelseområdenas karaktär. Med ett program som starkt grundas i naturmiljö- och kulturmiljövärdena kan stråket användas till att ge Angered den ryggrad och karaktärsfullhet som är värdig den roll som strategisk knutpunkt som understrukits i utbyggnadsplaneringen.

Utmed Råvebergsvägen ligger Tolereds västra gården – den enda platsen i Angered där den tidigare kulturlandskapsstrukturen ännu framträder i lite större format med öppna åkrar framför lövbryn och berg. Karaktären bör bevaras i första hand genom fortsatt åkerodling och brynvård, i andra hand genom andra odlingsformer som koloniträdgård eller husdjursdrift och/eller som öppna fält för friluftaktiviteter.

2

Överblick

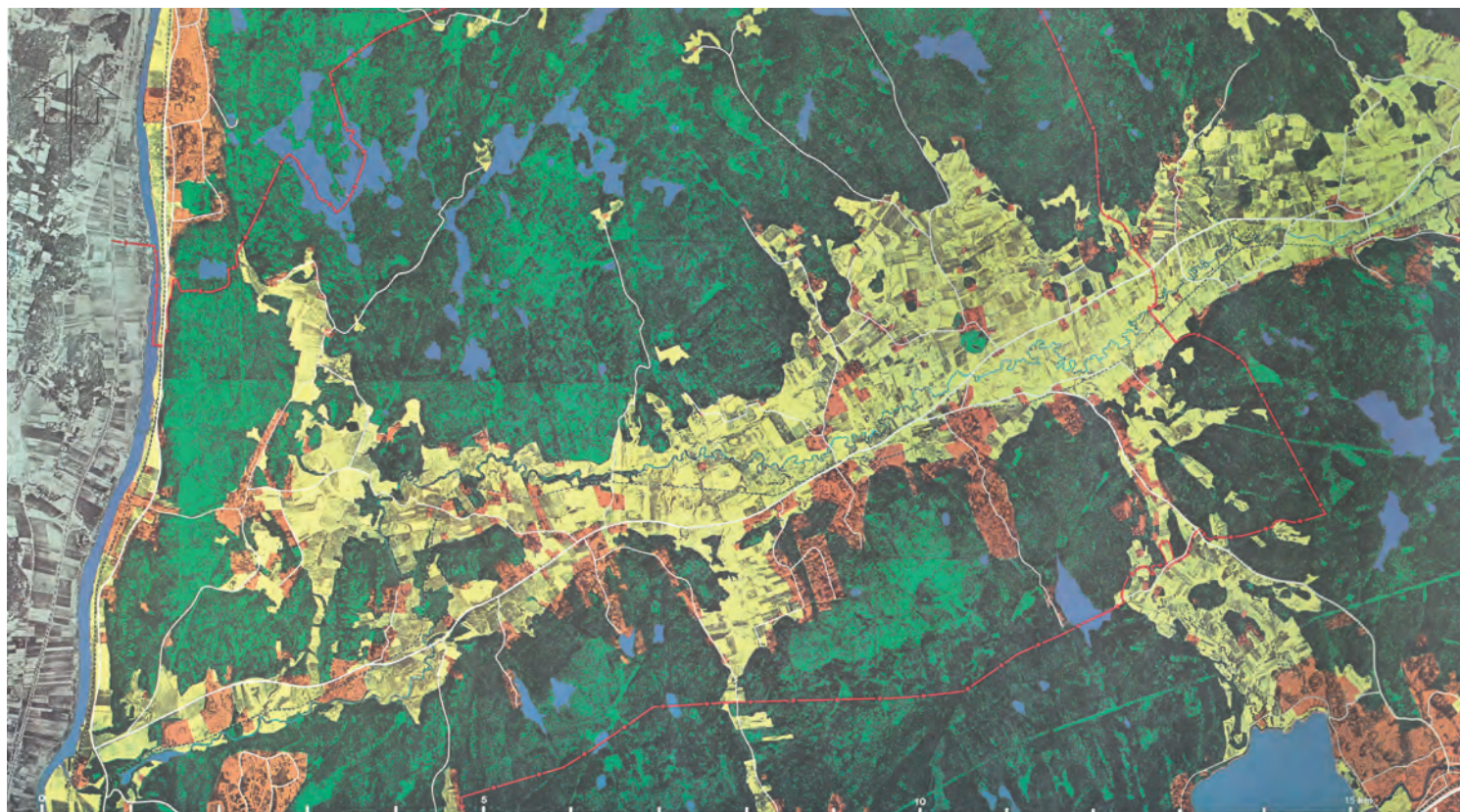
Angereds kultur- miljövärden i landskap och bebyggelse

Här ges en överblick över Angered där landskapets karaktär beskrivs i stora drag.

Områdets historia är dramatisk, med en snabb utbyggnad efter en generalplan från 1968. Planeringsfilosofin bygger på det snabbt växande industrisamhället och det svenska miljonprogrammet för bostadsbyggande med dess olika kvaliteter.

Vi tar också upp de olika utvecklingsinitiativ och kompletterande bebyggelse som genomfördes när den ursprungliga planen inte kunde genomföras. Då kom bl.a. Angered Centrum till och på 2000-talet togs ytterligare initiativ, bl.a. med ombyggnader och uppmärksammade solhus i Gårdsten.

Det summerade stadslandskapet ger prov såväl på 60-talsbebyggelse som på senare skedens initiativ för att utveckla området.

Generalplan för Angered-Bergum 1968 – Topografisk översikt.

Kulturmiljövärden av modernt snitt i ett grönt landskap

Angered idag består av ett 10-tal stadsdelsbyar mellan 1967 och 1971, byggda efter en generalplan för en storskalig stadsutbyggnad och med miljonprogrammets förutsättningar. Stadsdelarna har sina tidstypiska kulturvärden. Dessa värden ligger i en tydlig stadsplanering med varierad bebyggelse och väl fungerande stadsrum för lek och utevistelse, samt bostäder av hög klass med väl lösta planer i såväl flerfamiljshus som småhusområden. I anslutning till det nya Angered ligger äldre samhällsbildningar som Rösered och Agnesberg i väster, liksom Linnarhult i öster och Lärjeholm i söder.

Stadsdelarna har byggts i ett grönt och omväxlande natur- och kulturlandskap i en jordbruks- och skogsbygd. Några stadsdelar ligger på plan mark i lätt sluttning som gör det möjligt med öppna bostadsgårdar – som Hjällbo, Eriksbo och Lövgärdet – och det senare Angered Centrum. Ett par områden ligger högt på berg. Rannebergen kröner en bergshjessa, medan Gårdsten balanserar ett bergslandskap som delvis plansprängts. Hammarkullen har ett mellanläge på plan mark med tätare bebyggelse, omgiven av berg-

knallar med radhuskvarter. I generalplanen planerades trafikleder mest i dalarna, som skiljer stadsdelarna åt. Alla dessa byggdes inte ut, och i centrala Angered finns ett långt och brett område som varit avsett för centrumfunktioner och trafikleder.

Från 1978 till idag har nya årsringar av bebyggelse efterhand kommit till. Angereds kulturmiljövärden finns såväl i de moderna stadsdelarna som i landskapen med spår av lantbruk och skogsbruk.

Angereds landskapskaraktär *se fig sid 11*

Det gröna kulturlandskapet omger hela det moderna Angered, innehåller såväl värdefulla naturområden, överblivna mellanområden och äldre tätbebyggelse. Angered ligger i ett storskaligt sprickdalslandskap, karaktäriserat av det stora Gårdstensberget i väster, med sina markanta branter mot Göta älvs breda dalgång och Rannebergen med utsikt över Lärjeån i öster. Däremellan löper flera mindre bergsryggar och dalgångar från Vättlefjäll i norr till bergshöjder, rasbranter och raviner längs Lärjeåns dalgång i söder.

Före det bilburna samhället har åker- och ängsbruk hållit dalgångarna och raviner öppna och betesdjuren har även rört sig i skogsbranter på bergen. Hus och vägar placerades helst nära bergens fot. När

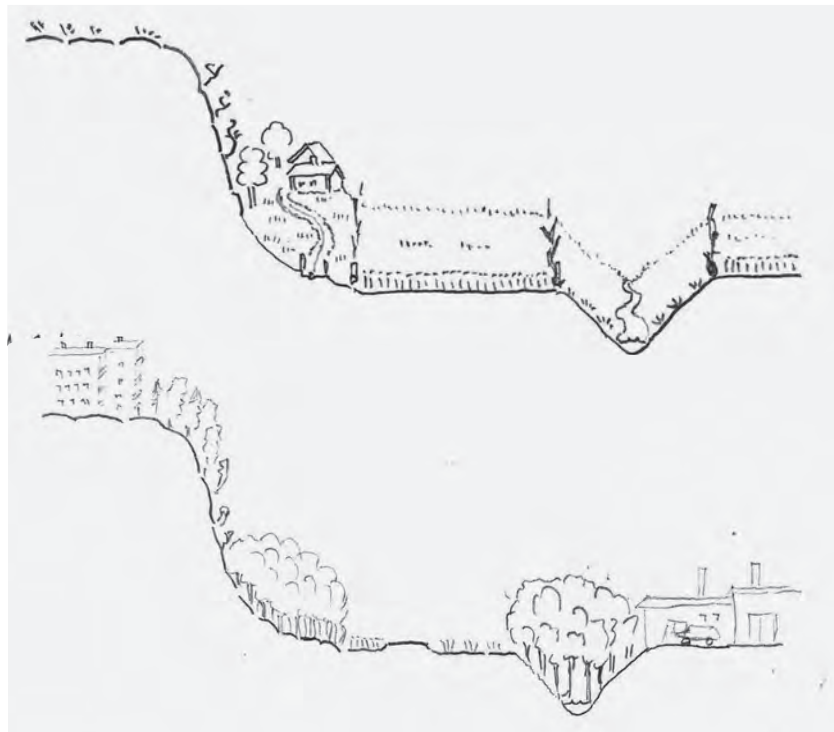
Naturskön miljö mellan Titteridammsvägen och Spadegatan vid industriområdet.

industriella näringar slog rot längs älven uppstod andra bostadsstrukturer, t ex i Agnesberg, men vägdragning styrs fortfarande av landskapets karaktär och bebyggelsen är fortsatt småskalig.

Under få år har det skett en förändring från småskalig bebyggelse kring jordbruk och boskapsbete och tidigt industrisamhälle till modern storskalig bebyggelseplanering. Denna förändring har stor betydelse för den historiska berättelsen, för dagens landskapsbild och naturvärden.

Angeredsbron – en del av en tänkt ringled genom Angered.

Angered förr

Under flera århundraden dominerades bergen av kala ljunghedar. Bebyggelse, vägar och ångar låg längs dalsidorna. Dalbotten var åker eller äng och ravinerna hölls öppna genom slätter och bete.

Angered idag

Nu domineras bergen av bebyggelse eller barrskog, med randlövsskogar längs dalsidorna. De öppna markerna har minskat till förmån för vägområden och industrier, medan de flesta raviner vuxit igen med lövskog.

Innan det moderna stadsbyggandet kom präglades Angered ännu helt av den agrara markanvändningen med öppna åkrar och betesmarker i dalgångarna, och gårdarna längs dalsidorna eller på låga höjder på typiskt bohuslänskt maner. Ängsbruket i ravinerna och dalgångarnas randzoner hade till största delen upphört och ravin- och randlövsskogar hade redan börjat ta ängarnas plats. Många raviner hölls dock fortsatt öppna genom bete, som de gör än idag. Uppe på bergen hade ända sen medeltiden öppna hedar brett ut sig, som en följd av att de ursprungliga ekskogarna förvandlats till hus- och skeppsvirke, bränsle och virkesexport, inte minst till Danmark i samband med Älvsborgs lösen. Istället blev Ljunghedsbetet på höjderna en viktig del av hushållningen under flera århundraden ända fram till förra sekelskiftet, då hedarna började växa igen först spontant och långsamt med björk och tall och sedan i snabb takt med tall och gran i stora skogsodlingskampanjer.

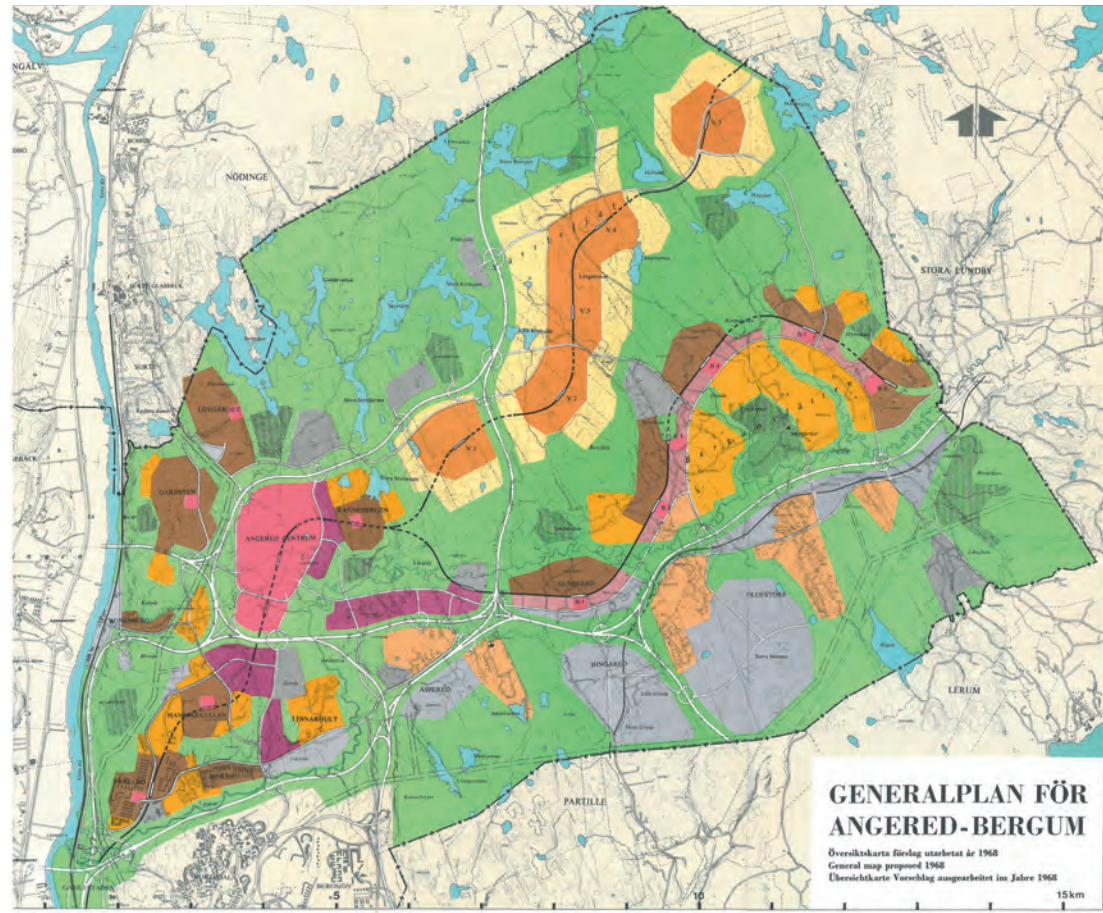
Högst naturvärden som i stort är knutna till den agrara kulturmiljön, finns dels i öppna eller beskogade gamla raviner och dels i de randlövsskogar som uppkommit på gamla ängsmarker intill och upp i branterna. Dessa fortfarande till stor del obebyggda randlövsskogar är närmast ett karaktärsdrag för Angeredsområdet. Den agrara strukturen är tydlig i Lärjeåns öppna kulturlandskap. Det är en bred lövomkransad dalgång med varma och lättbrukade jordar (gamla inägor) omgiven av barrskogsklädda berg med tvära branter (gamla utmarker). Dalarnas leror (kring Lärjeån; ”den leriga ån”) odlades upp sent och ravinerna har länge använts för både bete och slätter och kan hysa växter anpassade till detta.

I dalar och bergskanter har enstaka gårdsbyggnader och gårdsplatser bevarats, både i Lärjeåns dalgång och i det centrala, öppna Angeredsstråket. Dessa platser är viktiga och starka påminnelser om tiden före storstadsutbyggnaden.

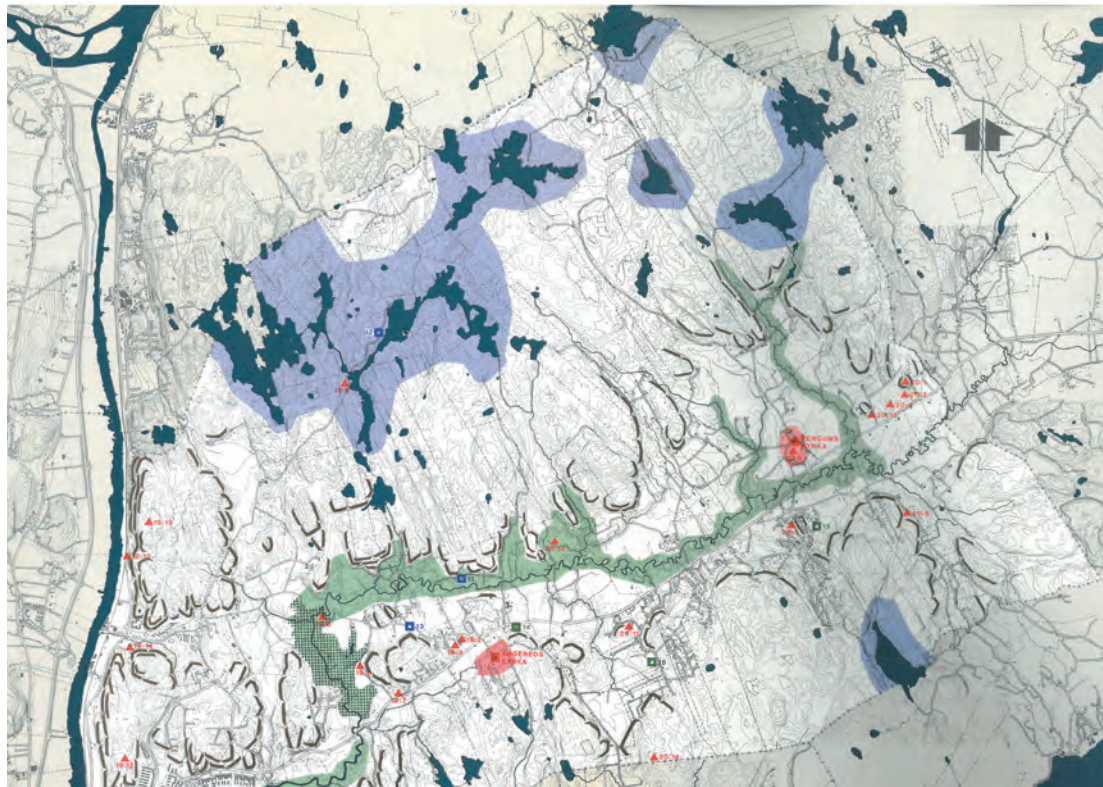
Kulturmiljövärden i det moderna Angered

1960-talets ”stadsdelsbyar” med miljonprogramskaraktär har var och en sina kulturvärden. Dessa värden ligger i en *tydlig stadsplanering med varierad bebyggelse och väl fungerande stadsrum* för lek och utvistelse, samt *bostäder av hög klass med vällösta planer* i såväl flerfamiljshus som småhusområden. Det finns en klar inriktning i utbyggnadsplaneringen om att utveckla Angered med fler bostäder och

Generalplan för Angered-Bergum 1968

Ur Generalplanen: Kulturminnen och värdefull natur

arbetsplatser och att få Angered centrum att bli en strategisk knutpunkt. Inför en utbyggnadsplanering med strategiska ambitioner så får kulturmiljöfrågorna delvis nya dimensioner. I utbyggnadsplaneringen skrivs att det är ett nytt synsätt snarare än byggvilja som behövs för att utveckla bebyggelse av blandstadstyp i Angered.

Kulturmiljövärden ger påtagliga kvaliteter i många av de befintliga närmiljöerna som kan lyftas fram och göras mer tillgängliga genom ny bebyggelse som utformas med stor hänsyn till dessa. Vi går igenom de olika delområdena i Angered, sorterade över en övergripande karaktärstyp och resonerar kring känslighet, tålighet och möjligheter i respektive delområden.

Göteborgs stad har nyligen producerat ett omfattande kulturmiljöprogram med namnet *Moderna Göteborg – Kulturhistoriskt värdefull bebyggelse – del III*. Detta program innehåller såväl en bakgrundsbeskrivning till den omfattande stadsutvecklingen och det mycket omfattande byggandet under 1960- och 70-talet. Programmet innehåller också en mycket noggrann beskrivning av ett antal utvalda miljöer och byggnader i Angered. Dessa tas upp kortfattat i områdesbeskrivningarna nedan.

Karaktärsdrag

Ett sammanfattade begrepp för kulturmiljön i de flesta av Angereds delområden och kvarter är det funktionellt genomarbetade, med gott om utrymme och olika sätt att forma hus och mark. Synen på trafiken som avgörande för snabba förbindelser men också som en osäkerhet för barnen, som dock är fullständigt säkra inne i bostadsområdena. De olika delområdenas tydliga sextiotalskvaliteter kan sammanfattas enligt följande:

• FIGURATIVA STADSPLANER

Angereds stadsplaner är anpassade till den varierade terrängen. Ibland har dock stora plansprängningar gjorts. Produktionsanpassningens upprepningsmönster har varierats genom att en del av stadsplanerna har formats i tydliga figurativa mönster – inte minst i Hammarkullen, Gårdsten och Lövgärdet.

• ANKOMSTPERSPEKTIV - ENTRÉ

Man möter områdena vid sin resa dit, med bil eller spårvagn och buss som tydliga, avgränsade samhällen med mer eller mindre välkomnande torgbildning eller port. Hjällbo och Hammarkullen har en spårväghsäll-

plats mitt i byn och påminner om Stockholms tunnelbaneförorter.

•GÅRDSMILJÖ – INRE FUNKTIONER

Områdena har klassiska drag av miljonprogrammet med olika hustyper, men där öppna, bilfria gårdar med gott om plats för lek och sol är genomgående kvaliteter. Ofta ligger förskolor på gårdarna, ibland också skollokaler med speciellt formade utemiljöer som präglar stora delar av gårdarna.

• ARKITEKTUR – BYGGNADERNAS FORM

Tidens dominerande hustyper används i olika grad i olika delområden, de vanligaste är trevåningshus kring gårdar och långa, åttavånings skivhus. Småhus- och grupphusområdena uppvisar stor variation och hög anpassning till omgivningarna.

• NÄRMILJÖNS OCH TRAFIKSYSTEMENS TYPOLOGI

Trafiksystemen var uppbyggda med framkomlighet och trafiksäkerhet som riktlinjer. Bostadskvarteren är ofta barnvänliga och bilarna hålls på avstånd. På utsidan av områdena ligger parkeringar som är knutna med ett system av matargator till större leder. Ett utvecklat system av separata gång- och cykelvägar binder också samman Angered.

• GÖTEBORGS VÄRDEFULLA MODERNA BEBYGGELSE I GOTT URVAL

Inom samtliga områden har arbetsgruppen för modern, kulturhistoriskt intressant bebyggelse funnit intressanta exempel att uppmärksamma.

Områdesbeskrivningarna nedan är indelade i några huvudtyper från tiden 1967-71, de flesta kompletterade med småhusområden ett tiotal år senare.

- Äldre bebyggelse – före inkorporeringen Agnesberg – Rösered och Linnarhult
- Bostadsgårdar på plan mark – Hjällbo och Lövgärdet
- Bergshjässor med skivhus – Gårdsten och Rannebergen
- Hammarkullen – kreativ blandning i skogen
- Nya kvartersstaden – Angereds centrum

Angereds händelserika år – tillkomst och förändring

Angered kom till under miljonprogrammets höjdpunkt

Angered är Göteborgs stora miljonprogramsområde. Det planerades på slutet av 1960-talet när alla industrins kurvor pekade uppåt och det gick bra för Sverige. I Göteborg fanns exportindustrier med världsrykte som Volvo, SKF, de tre stora varven och Hasselblad.

I samförstånd mellan näringsliv och politiker hade en bostadspolitik utvecklats som lade grunden för ett bostadsbyggande av hög kvalitet och med ett djärvt mål som blev berömt: en miljon bostäder på tio år, hade statsministern utlovat 1963.

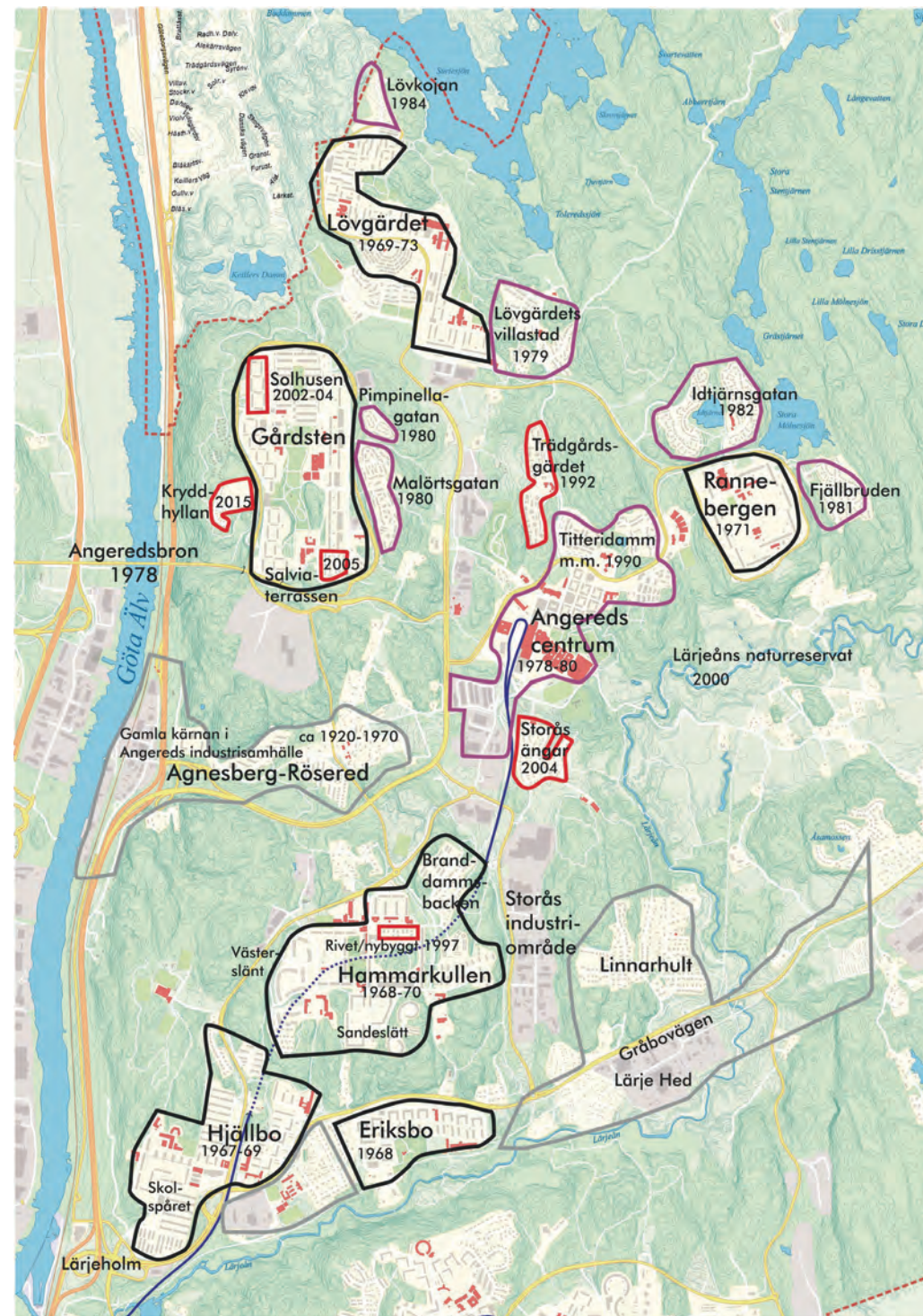
På 1960-talet var det stor brist både på bostäder och på arbetskraft. Allt talade för en industrialisering av bostadsbyggandet. De stora byggarna lovade billiga bostäder snabbt om de fick bestämma tekniken. Staten stödde industrialiseringen med lån och det fanns myndigheter som Statens planverk och Byggforskningsrådet som utvecklade effektiva metoder och material för att förverkliga bostäder med hög standard – de högsta i världen ansågs det.

Produktionsanpassade bostäder av högsta klass

”Produktionsanpassning” av arkitekturen blev tidens lösen och arkitekterna såg det som en utmaning att forma byggsystem – ”bygglådor”. Produktiviteten fyrdubblades redan under 1950-talet och ökade ytterligare med 1960-talets elementfabriker och volymentelement.

Lånereglerna premierade områden med minst 1000 lägenheter och stora tjocka *skivhus* i åtta våningar (maximum av brandskäl) med många trapphus. Med fasadelement i betong har de blivit en sinnebild för miljonprogrammet. Monteringen av elementen underlättades av *plansprängning* av marken – man behövde då inga särskilda element för sluttande terräng.

Långa raka hus var en konsekvens av rationella *kranbanor* på bygget. Betongelementen gavs en mera tålig och tilltalande yta med *frilagd ballast* – cementen spolades bort på ytan och stenen, ofta gråbrun dansk sjösten, frilades. Lägenhetsplanerna var resultatet av

Angereds utbyggnad.

- Ursprungligt kommuncentrum i Rösered.
- Stora stadsdelar enligt generalplanen från 1967-71.
- Kompletterande småhusområden och nytt Angered centrum 1978-81.
- Omgestaltning och nybyggen på 2000-talet.

många års bostadsforskning och har ofta hög kvalitet med väl möblerbara rum och dagsljusbelyst tvättstuga, badrum och extra toalett. Även gårdsmiljöer och lekplatser var utformade efter höga funktionskrav.

Bristerna fanns snarast i ytkrävande trafikmiljöer och plansprängda berg i områdenas omgivningar. Trevåningshus med tegelfasad var miljonprogrammets vanligaste hustyp. Många områden med radhus, terrasshus och friliggande egnahem kom också till under denna tid med samma gynnsamma lånevillkor. ”Schablonbilden av höghus och grå betong skymmer

mångfalden”, så lyder en bra sammanfattning i en bok om rekordårens bostadsbyggande.

I Angered finns hela provkartan på miljonprogrammet. Plansprängning, kranbanor och sjöstensfasader präglar mest tydligt Gårdsten, men är också tydliga i de andra skivhusområdena.

Den starkt industrialiserade byggbranschen producerade också platsgjutna stommar, fasadtegel och olika skivmaterial som präglar flera av de lägre husen i bl.a. Hjällbo och Lövgärdet.

Generalplan
för Angered-
Bergum 1968.
Trafikledsplan.

Hammarkullen ,
med aktuellt
program för
upprustning och
förnyelse.

Generalplan för storskalig stadsutbyggnad

Genom stora inkorporeringar har Göteborg klarat att expandera som industristad under 100 år. Majorna, Örgryte, Lundby, Västra Frölunda och Backa blev delar av Göteborg under 1800- och 1900-talen.

Med Göteborgsandans samförstånd hade staden länge byggts ut för att klara tillväxten. Grannkommuner inkorporerades och stora planer gjordes av skickliga stadsplanerare. I den generalplan som gjordes 1959 trodde man sig kunna klara expansionen fram till 1973 med att bygga i Västra Frölunda och Backa.

Ett nät av stadsmotorvägar skulle knyta samman staden. En snabbspårväg i tunnel under city planerades. Under denna tid påbörjades också stadsförnyelse i stor skala. Masthugget, Annedal, Landala och andra arbetarstadsdelar med landshövdingehus "totalsanerades", till att börja med utan större protester.

I stadskärnan förvandlades Östra Nordstaden till ett modernt köpcentrum. Även småhusområdena byggdes som mycket stora enheter. Industriområdena spreds i regionen. Många äldre industriområden förslummades och togs i anspråk för vägar och parkering.

Enligt rekordarens prognoser skulle Göteborgs-regionens befolkning dubblas fram till 2000. Det krävde beredskap för en stor utbyggnad.

I hemlighet, för att undvika markspekulation, köpte Göteborgs kommun upp stora områden i de gles bebyggda Angereds kommun och Bergums socken i nordost. 1967 införlivades de i Göteborg och 1968 lades fram en generalplan för en utbyggnad som redan var i full gång. Angered-Bergum skulle maximalt utbyggt år 2000 ha 130 000 boende och 70 000 arbetsplatser. Här skulle finnas ett mycket stort "cityannex" och en stadsbana/spårväg som delade sig i två linjer, en längs Lärjeåns dalgång och en upp i Vättlefjäll. Krav på högst 1000 m gångavstånd till stadsbanestation ledde till en bebyggelse som ett "pärlband" längs stadsbanan.

Den starkt kuperade terrängen och biltrafikleder i dalgångarna förstärkte strukturen av isolerade stadsdelar med stora naturområden emellan. Ekonomi, markutnyttjande och närhet till kollektivtrafik talade för en dominans av "storhus" (=flerbostadshus, även i 2-3 våningar). 80% av bebyggelsen skulle vara storhus, som ger 3 gånger så hög täthet som småhus. I småhusen skulle framför allt de större bostäderna ligga.

Tidens trafikplaneringsprinciper ledde till den typiska uppläggningsprincipen med ytterst en ringled, sedan parkeringsytor, bostäder och längst in bilfria naturområden med skolor och daghem, mest typiskt genomförd i Gårdsten och Rannebergen.

Angereds 50 händelserika år

Angereds utveckling sedan byggstarten 1965 är dramatisk. De första åren 1968-75 utmärks av nybyggaranda. Det nya Hjällbo var populärt att bo i – det ansågs både grönt och centralt. I Hammarkullen spirade från början ett livligt föreningsliv – i samverkan med ett aktivt Fritid Göteborg. 1971 firade Göteborg sitt 350-årsjubileum. Då gjorde TV-bolagen BBC och NDR en film, "Places for People – Modelle für Morgen". Den skildrade Göteborgs expansion och gav imponerade beskrivningar av en genomtänkt stadsplanering och toppmoderna bostäder till rimliga kostnader. Filmen spelades bl.a. in i Hjällbo och Gårdsten.

I början av 1970-talet visade sig kristecknen. De tomma lägenheterna blev många och efter Rannebergen ifrågasattes en vidare utbyggnad av Angered. 1971 gjordes en omfattande revidering av generalplanen, med bl.a. en kraftig bantning av Angered centrum och anknytning av detta till Lärjeåns grönområde. Men allt färre svenskar sökte sig till Angered och olika invandrargrupper började prägla stadsdelen.

I Gårdsten bildades en aktiv finsk förening som bl.a. startade folkhögskola. Miljöförbättringar i utemiljön skulle locka fler till stadsdelen.

Hjällbo torg
– mitt i en
stadsdel som
rustats upp på
olika sätt

Angered byggs äntligen vidare

Under perioden 1975-80 togs nya tag för att bygga färdigt Angered. Den största satsningen var att bygga upp ett Angered Centrum med bostadskvarter, butiker,

kontor. Viktiga delar av centrum var Angereds gymnasieskola och kulturhuset Blå Stället. En stadsdelspark knöt samman centrum med naturområdet kring Lärjeåns dalgång. Detta centrum invigdes 1978. Småhusområden med gårdar och gränder, ”tätt-lågt” byggdes i Gårdsten och Rannebergen.

Angereds utveckling blev en kommunstyrelsefråga på 2000-talet och nya bostadsföretag bildades för att utveckla Hjällbo och Gårdsten. I de olika delområdena togs initiativ av olika slag. Dessa har olika upplägg och organisation och kan vara inspirationskällor för en utveckling av Angereds områden

I **HJÄLLBO** byggdes delar av Hjällbo Lillgata om till kontor i slutet av 1980-talet. 1999 bildades det lokala bostadsföretaget Hjällbobostaden, som bl.a. har genomfört varsam ombyggnad av Bondegärdet och delar av Hjällbo Lillgata i slutet av 1990-talet.

I **ERIKSBO** byggde aktiva boende upp en kooperativ boendeförening inom allmännyttiga Familjebostäders område. Sedan 1980-talet utvecklade föreningen en självförvaltning av bostäderna, drev skola, skötte grönområden och genomförde en omfattande upprustning av området.

I **LÖVGÄRDET** har Bostads AB Poseidon varit aktiv förvaltare för norra delen och centrum. Här har aktiva boendegrupper arbetat långsiktigt med ett förankrat utvecklingsarbete med ”arbetsboksmetoden”.

Detta har resulterat i upprustningsprojekt, Folkets Hus och ombyggnad av skola i centrum. I norra delen har punkthus rivits och andra hus byggts om, med viss förtätning på p-däck. Ett populärt initiativ var också Skogskolonin Lövköjan med bygg- och odlingsrätt för Lövgärdesbor från 1980-talet

I **HAMMARKULLEN** startades ett Folkets Hus och ett äldreboende i ett ombyggt skivhus i centrum. Omfattande fasadupprustning har skett kring Hammarkulletorget stora gårdar. Vid Bredfjällsgatan har en ”postmodern” ombyggnad skett och nya butiker har startats. Ett lokalt förankrat arbete för att utveckla området med ny bebyggelse har pågått sedan 2009 och en rad förslag finns framme.

I **GÅRDSTEN** byggdes det långa gångstråket om redan på 1970-talet. Ett särskilt bostadsföretag bildades på 2000-talet – Gårdstensbostäder som bl.a. hade hyresgäster i styrelsen. Man har genomfört många projekt med verksamheter och ombyggnad av centrum. Man har monterat ned våningar, rivit och byggt nya småhus. Det mest uppmärksammade projektet är Solhusen, med nytt

energisystem men också en varsam upprustning av bl a fasader och konstverk.

Angered idag – naturområde, kulturlandskap och moderna stadsmiljöer

Angered som kulturmiljö innefattar hela landskapet. Det gröna kulturlandskapet omger hela det moderna Angered och innehåller såväl värdefulla naturområden som överblivna mellanområden och äldre tät bebyggelse. Det kuperade området var en utmaning för stadsbyggarna i slutet av 1960-talet med djupa dalgångar och branta, skogklädda berg.

Kravet på att få fram fler bostäder var tvingande och en ganska tuff utbyggnadsplan tog form som förutsatte både sprängningar för att få fram byggbar mark på bergen och stora trafikleder som fyllde upp dalgångar och planare partier med stora trafikmot. Den delen av planen som skulle byggas senare, i Bergum, hade en ganska harmonisk helhetsbild med en blandstad längs en snabbspårväg där bostäder och arbetsplatser skulle ligga nära varandra och vetta mot ett öppet landskap. Denna stadsbyggnadsmodell fungerade dock inte i den västra delen kring det nya storcentrat, där stadsbilden blev mer splittrad likt öar åtskilda från varandra av höjdkurvor och motorleder.

Den moderna stadsdelens grundkaraktärer idag:

- Den starka *1960-talskaraktären* med variationen mellan storskaliga skivhus, trevåningshus kring gårdar och egnahemsområden av olika slag.
- De stora *gröna områdena* som omger och innesluter de olika bostadsområdena.
- En *barnfamiljernas bostadsmiljö* – barnvänliga lägenheter, grönområden, skolor och skolvägar, välplanerade lekplatser.
- *Bilstaden* som uttryck för välfärdsårens rörlighet och bekvämlighet
- *Senare stadsförändringar, ombyggnader, och förtätningar* som Angereds centrum, och tillägg i bland annat Gårdsten och Storås.

3 Plats och områdesstudier. Värden att vårda och utveckla.

Denna del innehåller fördjupade studier av etablerade områden, mellanområden samt kompletterande delar. Olika typer av miljöer ringas in och här pekas på möjliga förändringar. Utifrån perspektiven *känslighet, tålighet och möjligheter till förbättringar* tas Angereds värden till vara och fördjupas. Denna del avslutas med en upplevelsebaserad karaktärsstudie av ett centralt parti i området.

Göteborgs värdefulla moderna bebyggelse i gott urval

Inom samtliga områden har arbetsgruppen för modern, kulturhistoriskt intressant bebyggelse funnit intressanta exempel att uppmärksamma.

Områdesbeskrivningarna nedan är indelade i några huvudtyper från tiden 1967-71, de flesta kompletterade med småhusområden ett tiotal år senare.

- Äldre bebyggelse – före inkorporeringen Agnesberg – Rösered och Linnarhult
- Bostadsgårdar på plan mark – Hjällbo och Lövgärdet
- Bergshjässor med skivhus – Gårdsten och Rannebergen
- Blanda stadsdel på skogshöjder - Hammarkullen
- Nya kvartersstaden – Angereds centrum

Äldre bebyggelse

Agnesberg – Rösered

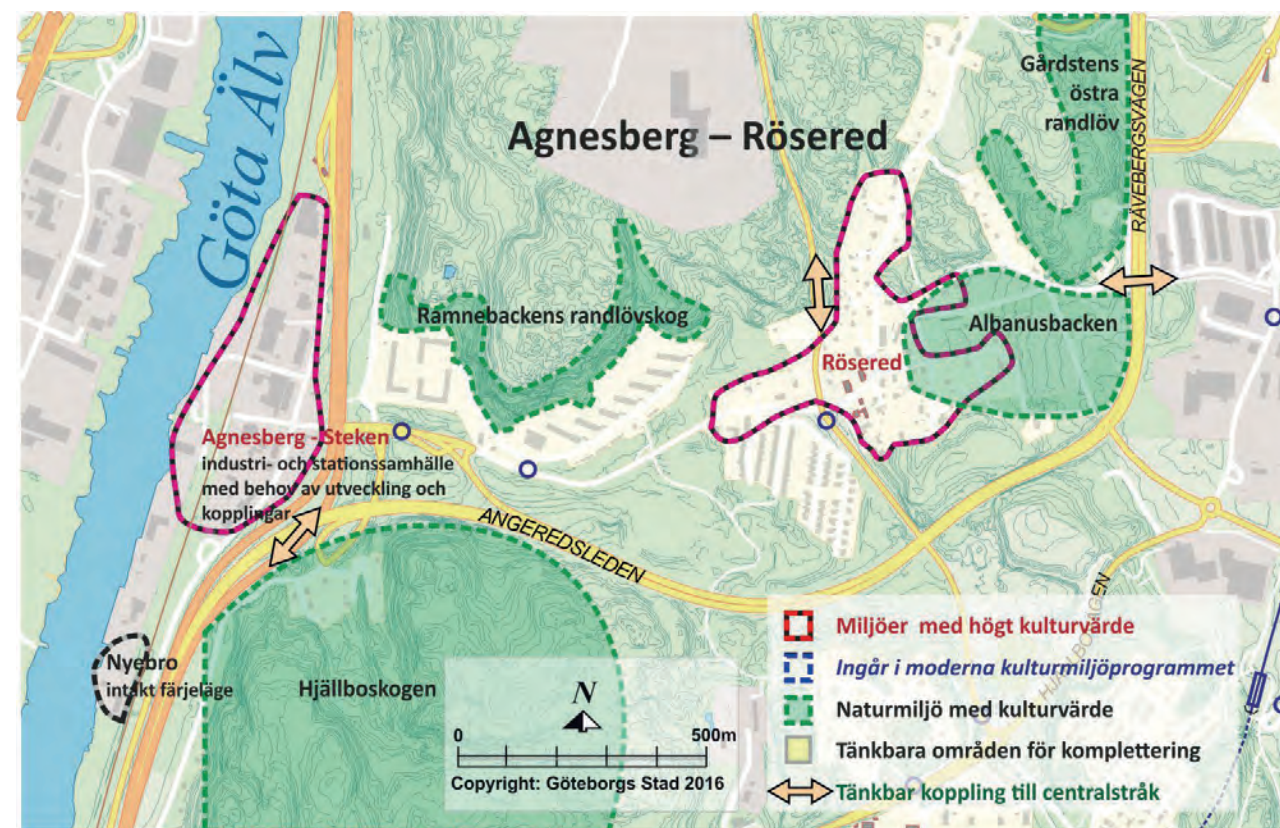
Angereds kommun var på 1960-talet en förortskommun till Göteborg med såväl industrier som jordbruksbygd. I Lärjeåns dalgång fanns jordbruksbyar i Gunnilse och kring Angereds kyrka. Industrierna låg vid Göta Älv i stationssamhället Agnesberg, där det fanns en färja över Göta Älv till Kärra. I Agnesberg finns kvarvarande industribebyggelse. Rösered var kommuncentrum i Angereds kommun med bl.a. skola och kommunalhus. Bevarade äldre miljöer finns liksom tidstypisk bostadsbebyggelse från bl.a. 1960-talet.

Färgfabriken och Axa kvarn var de stora industrierna med bra transportmöjligheter längs Göta älv till Göteborg och vidare. I Rösered fanns ett av traktens viktigaste grustag med en järnväg ”sandspåret” till omlastning vid Göta Älv. Det är ett småskaligt samhälle som på ett lekfullt sätt växt sig upp i en bäckravin och möter ängar och skogsbranter. Industrisamhällets bostäder låg framför allt i dalen ovanför Agnesberg.

I Steken och Rösered byggdes såväl flerbostadshus som radhus och småhus. I Rösered låg kommunalhus, skola och frikyrka. Denna dalgång med bebyggelse ligger idag ganska avskuren från såväl centrala Angered som Hisingen. Den har ett intressant berättarinnehåll om ett tidigare blomstrande industrisamhälle som nu hamnat vid sidan av den stora satsningen på Angered som Göteborgs största expansionsområde i slutet av 1960-talet. De små bebyggelseområdena ligger som ett pärlband från färjeläget via Agnesberg och Steken till

Göta Älvdalen vid Agnesberg och Agnesbergsbron har många historiska skikt sida vid sida. Här ligger en äldre randbebyggelse vid älven som har förlorat kontakten med densamma. E-45 breder ut sina vägbanor där emellan och intill ligger rester av det sena 1800-talets och det tidiga 1900-talets industrietablettingar i området.

Rösered och vidare mot Gårdsten/Angered centrum, men litet vid sidan av och med dåliga förbindelser.

Tålighet – Känslighet - Möjligheter

Förtätning pågår men skalan är liten och är viktig att förhålla sig till. Här är odlingsbar mark delvis redan bebyggd och det gör det än viktigare att spara den kvarvarande öppna marken och angränsande

igenväxta ytor. Karaktären av öppet småskaligt odlingslandskap till exempel vid Albanusbacken är viktig för landskapets övergripande avläsning. Så är även randlövskogen längs den mäktiga bergbranten vid Rånnebacken.

Längs vägen från Agnesberg-Steken vid älven och mellan Rösered och centrala Angered finns möjligheter till ny bebyggelse i anpassad skala. Agnesberg skulle kunna utvecklas till en liten knutpunkt kopplad till

förbindelser över älven mot Kärra och Rösered kan kopplas till ett utvidgat centrumområde i Angered.

Fina möjligheter att utveckla bostäder med fokus på odling då öppna marker är ett viktigt karaktärsdrag som håller på att försvinna i Röseredsområdet. Centralområdet i Rösered är i nuläget ett tomt rum. Blandad centrumbebyggelse i mindre skala kan bidra till en förbättrad upplevelse inom tätorten.

Linnarhult

Gråbovägen leder österut från Hjällbo längs f.d. Västgötabanen, den smalspåriga järnväg som bl.a. förband Skaraslätten och Lidköping med Göteborg. Den lades ned 1967 för att ge plats åt snabbspårvägen Angeredsbanan till Hjällbo och Storås. Banvallen är bevarad och i Linnarhult ligger ett samhälle med gårdar och egnehemsbebyggelse som ligger utanför den här rapportens utredningsområde.

Även i Hjällbo finns ett litet stationssamhälle och en gårdsbyggnad bevarade. 1930 hade Göteborgs stad börjat rikta blickarna norrut och inkorporerade en del av Angereds kommun. Det första som byggdes var Lärje Heds koloniområde som började byggas 1942 och än idag är mycket livaktigt.

Norr om Gråbovägen ligger villaområdet Linnarhult i ett bergsområde.

Området har inslag av äldre bostadshus varvat med villor från 1960-talet och framåt. Bebyggelsen ligger i huvudsak i söderslutningen och österslutningen med vida utsikter över det omgivande landskapet från de högre belägna villatomterna.

Linnarhult industriområde ligger vid Gråbovägens (väg 190) södra sida. Här ligger Swerock Gunnilse kvar. Här producerades många av betongelementen som byggde Angered.

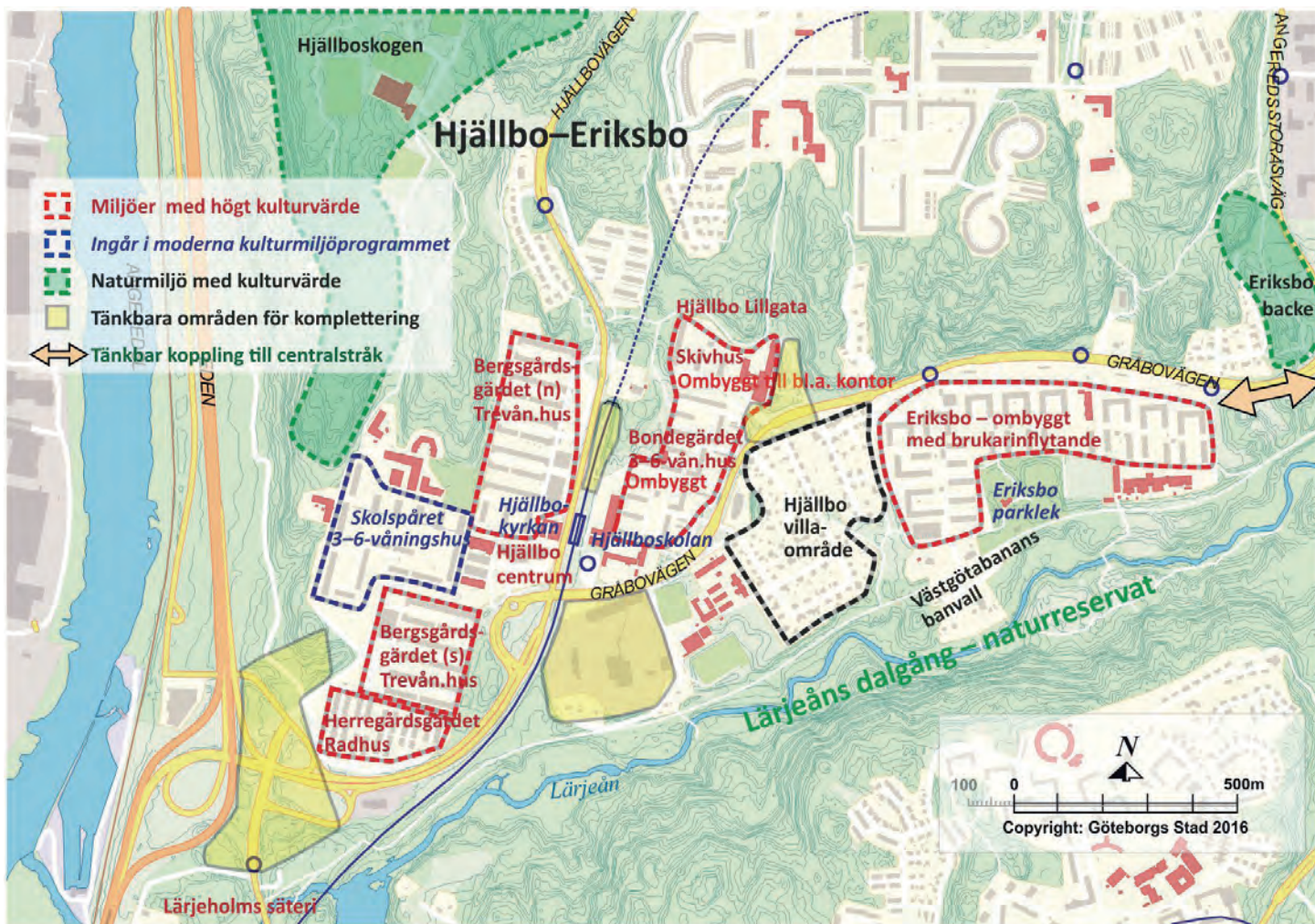

Skolspåret a' la Le Corbusier med sina spetsigt avslutade spiralformer på taken.

Bostadsgårdarnas stadsdelar

De öppna och skyddade gårdarna som ramas in av tre-femvåningshus är en klassisk svensk modell för bostadsbyggande. Funktionalismen visade på vikten av solbelysta lägenheter och utrymme för lek, som omsattes i öppna kvarter med parallella längor. Denna planering förfinades på 1950-talet i omsorgsfullt formade folkhemskvarter.

Trevåningshus som skapade fina rumsbildningar kring lektyor och naturpartier dominerade. Enstaka punkthus kompletterade på höjder och i centrumanläggningar. Med mekaniseringen av bostadsbyggandet utvecklades denna kvarterstyp till en svensk standard av hög kvalitet. Den utvecklades vidare under 1960-talet, med allt mer parallella hus och sätter sin prägel på Hjällbo, Eriksbo och Lövgärdet – och med ett fint exempel i Sandeslätt i Hammarkullen. Kvarter av detta öppna slag är ett viktigt kulturuttryck som en förebild för framtiden.

Parkleken bebyggelse i det starkt kuperade landskapet finns med i programmet Det Moderna Göteborg.

Hjällbo och Eriksbo – miljonprogram med måtta

HJÄLLBO– GRÖNA GÅRDAR, GRÖNSAKSTORG OCH KULTURMÄRKT BETONG.

Mellan trafikleder, och spårväg, precis söder om Hjällbo möts två markanta karaktärselement i landskapet, Göta älvdalens östra bergskalott och Lärjeåns dalgång. Här ligger Hjällbo och Eriksbo, Angereds första stadsdelar. Redan innan Angereds kommun inkorporerades 1967 började Göteborgs stad rita planer för Hjällbo. Med sin måttliga skala, nära stan, i gröna omgivningar var de populära från början.

Hjällbo Torg är en samlingsplats som binder samman stadsdelens två delar, kantad av grönsaksbodar med rikt sortiment som lockar folk från flera stadsdelar. På ett sätt som är typiskt för 1960-talets Göteborg blandas traditionella tegelklädda trevåningslängor med olika slag av djärvare betongelementbyggen i upp till sex våningar. Ett stort centrum med skola, bibliotek och fritidsgård med teater hörde till – liksom den lilla vandringskyrkan i trä som 1973 ersattes med en modern kyrka.

Liksom i Gårdsten skapades ett särskilt kommunalt bolag, AB Hjällbobostaden, för att utveckla Hjällbo långsiktigt. De arbetar med att skapa ett tryggare Hjällbo inom bl.a. Hjällboforum och rustar upp kvarteren efter hand.

Bondegårdet har byggts om varsamt. Skolspåret ("Hjällbo Park") har fått byggnadsvårdsbidrag. Också torget har rustats upp för att ge bättre plats för handeln.

LÄRJEHOLMS SÄTERI

Alldeles innan spårvagnar och vägar svänger av mot Hjällbo ligger Lärjeholms säteri med anor från 1600-talet. Dagens huvudbyggnad uppfördes i början av 1700-talet liksom en flygelbyggnad. Utseendet är ganska oförändrat sedan dess. Säteriet var omgivet av trädgårdar och dammar. Det inköptes av Göteborgs stad i slutet av 1800-talet i samband med utbyggnaden av vattenverket – på gårdens ägor låg ett sandlager, idealiskt för vattenrening. Byggnaden har sedan dess använts för olika slag av behandling.

LÄRJEHOLMS ODLARFÖRENING

Nära Lärjeholms säteri ligger ett större odlingsområde med bodar.

SKOLSPÅRET – F D HJÄLLBO PARK

Ett av de mest omtalade områdena både när Hjällbo var nytt och på 2000-talet är de gråvita husen med adress Skolspåret – byggda som Hjällbo Park. Husen ligger högt och syns över Göteborg. De inramar ett stort grönt område, som fungerar som ett populärt uterum för de boende.

Den moderna arkitekturens kännemärken enligt den franske funktionalisten Le Corbusier anses ovanligt tydliga i området. Husen stävar fram som fartyg, fristående pelare och arkader inramar den stora gården och öppenhet utmärker lägenheterna. Spetsigt avslutade spiralformer på taken ger husen en speciell profil. Betongfasaderna är dekorerade med cirkelrunda fördjupningar, medan bottenvåningarnas grova struktur lär ha inspirerats av elefanthud.

Konsten i området i betong och metall symboliserar "kommunikation" - som i relieferna längs det övertäckta gångstråket genom området. Som i andra av Stiftelsen Samhällsbyggnads områden har varje uppgång en bildsymbol för att barn lättare skall hitta hem.

När AB Hjällbobostaden ville riva det skadade skärmtaket gjordes en räddningsaktion – och Skolspåret är ett av de första 1960-talsområden som fått byggnadsvårdsbidrag.

(Ingår i kulturmiljöprogrammet Moderna Göteborg)

HJÄLLBO KYRKA

Kyrkan med sina kubiska byggnadsvolymer i mörkt, hårdbränt tegel är unik i Angereds första utbyggnadsetapp, men annars typisk för det intensiva kyrkobyggandet i 1960-talets svenska förorter. Härlanda kyrka i Göteborg från 1958 var en av föregångarna.

Teglet och valvformerna stod för kyrkan som tradition och kontinuitet i en miljö av snabb förändring. Samtidigt var de omfattande församlingslokalerna ett tecken på kyrkans vidgade sociala roll. Avsaknaden av torn (klockorna hänger i fasaden, över entrén) kan tolkas som att kyrkan inordnar sig och inte dominerar omgivningen.

(Ingår i kulturmiljöprogrammet Moderna Göteborg)

HJÄLLBOSKOLAN

Hjällboskolan är utförd i betongarkitektur med typiska vertikala betongbalkar mellan fönstren. Den är ett exempel på ”en skola mitt i byn” med öppen skolgård och ett bibliotek som fungerar både som stadsdelsbibliotek och skolbibliotek.

(Ingår i kulturmiljöprogrammet Moderna Göteborg)

SANDSPÅRET/BERGSGÅRDSGÅRDET

Dessa röda tegelkvarter är typiska för det allmännyttiga Bostadsbolagets tegelarkitektur som präglat bolagets produktion sedan starten. Husens riktning medger utblickar mot bergen och utbyggnader på gavlarna ger en känsla av entrégård mellan längorna. Husen och området har rustats upp i omgångar

HJÄLLBO TORG

Hjällbo Torg har en sträckning och utformning som binder samman västra och östra Hjällbo och är ett av stadens bäst fungerande torg. Vid upprustningen flyttade grönsaksstånderna in i speciella salubodar.

Vid torget ligger bl.a. tre experimenthus – de första av Bostadsbolagets elementhus som senare byggdes i Hammarkullen i stor skala. Här har husen målats om i en orange ton av AB Hjällbobostaden och fått nya valmade tak.

BONDEGÅRDET UPPRUSTAT

Öster om spårvägen ligger ett kvarter med grågula betongfasader – Bondegårdet. Området har rustats upp med bl.a. nya balkonger. Man försöker också skapa nya lägenheter för de stora, trångbodda familjer som finns här, liksom för unga.

HJÄLLBO LILLGATA

Hjällbo Lillgata var ett mindre attraktivt område. På 1980-talet ansågs det lämpligt för att pröva nytt innehåll i de ensartade bostadskvarteren. Först försökte AB Göteborgshem dra igång ett av sina kollektivhusprojekt – som senare flyttades till Kortedala. I stället

satsade Göteborgs kommun på fler arbetsplatser i Angered och en påkostad och väl synlig om- och tillbyggnad gjordes för de tekniska förvaltningarna Gatukontoret och Vatten- och avloppsverket. Dessa förvaltningars personal i Hjällbo har nu minskat och i stället har Lärjedalen stadsdelsförvaltning flyttat hit.

HJÄLLBOSKOGEN

Skogen som omger idrottsplatsen och med sina motionsspår och andra stigar öppnar skogsområdet för motion och strövande, innefattande både upplevelse-bärande fornminnen (domarring) och vacker lövskog.

ERIKSBO – MED KOOPERATIV TRADITION

Eriksbo ligger soligt med sina trevåningshus, alldeles i närheten av Lärjeåns böljande dalgång.

Tidigt flyttade engagerade grupper in för att skapa ett boende med sammanhållning och gemenskap. Den kooperativa ideologin gav grodden till en mångsidig verksamhet som väckt intresse över landet.

Eriksbo Kooperativa förening har fått representanter i områdesstyrelsen, engagerat sig i förvaltningen av husen, drivit butik och djurpark.

Området har också rustats upp efter en arkitekttävling där de boende deltog med värdering av förslagen, bl.a. skapades ett litet stadsdelstorg.

PARKLEKEN

Eriksbo Parklek är en av de få bevarade bygglekplatserna från 1970-talet och har som sådan ett kulturhistoriskt värde. Den representerar det omfattande arbete som lades ned på att skapa bra och stimulerande lekplatser i de nya stadsdelarna från 1950-talet och framåt.

I Eriksbo har man satsat mycket på djur, bl.a. betande får och fåglar. Byggleken lades ned redan 1976.

(Ingår i kulturmiljöprogrammet Moderna Göteborg)

Skolspåret med arkadgången har en stark betydelse för kulturmiljön.

Hjällbo Lillgatas skivhus i närbild med omgestaltad byggnad och omgivning.

Hjällbo gård ligger närmare Lärjeåns dalgång och påminner om traktens historiska skikt.

HJÄLLBO GÅRD

Vid Hjällbogårdet ligger Hjällbo gårds manbyggnad från mitten av 1800-talet, ombyggd vid seklets slut. Huset är byggt på dubbel bredd med sexdelad plan och har verandor samt dekorativa snickeridetaler. Det är den enda bevarade manbyggnaden av denna typ och storlek i Angered och den omfattas av Bevarandeprogrammet.

På väg ned mot Lärjeåns dalgång finns ett utpräglat buddhistiskt tempel som byggts ut från 2005.

Tålighet – Känslighet - Möjligheter

Hjällbos och Eriksbos kvarter består av väl fungerande bostadsgårdar med välavvägda 60-talskvaliteter, i flera fall upprustade på ett varsamt sätt. Dessa gårdar är känsliga för förtätningar och andra ingrepp. Detsamma gäller den samlande torgbildningen, som ger ett harmoniskt intryck av en fungerande grannskapsenhet.

Hjällbos entréer domineras av trafikanläggningar och p-platser med kantig koppling till närmaste bebyggelse. Hållplatsområdet lämpar sig till viss förtätning för att skapa mer levande utomhusmiljöer. Då gäller det att se till att bottenvåningen och gatuutrymmen kommunicerar med varandra. Ett tänkbart alternativ är att bygga över spårvagnsschaktet och knyta ihop områdena på båda sidorna av denna fysiska barriär.

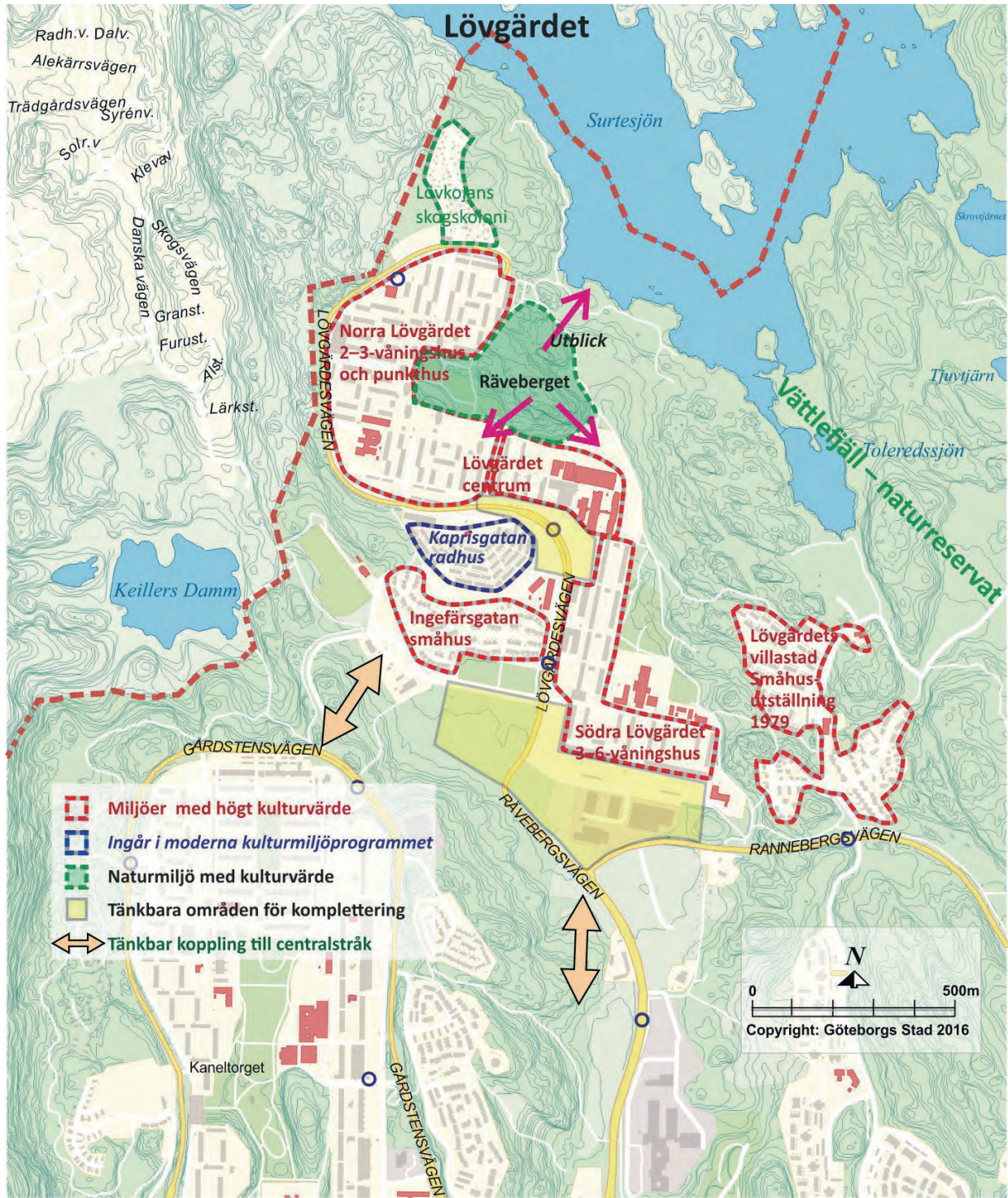
Att göra om cementfabrikens område på Bollplansgatan till en mer blandad miljö med kontorsverksamhet, småskalig tillverkning, försäljning och boende skulle bidra till en mer attraktiv och varierande miljö.

Lövgärdet

– sociala satsningar vid vildmarkens rand

Lövgärdet är stadsdelen där mycket har hänt: Från början planerades området med långa rader av elementbyggda hus i tre till åtta våningar. En av Sveriges största satsningar gjordes på ett innehållsrikt, integrerat servicecentrum. Här har bl.a 1970-talsskolan byggts om.

Den storskaliga planen ändrades och förde in 2-3-vånings flerbostadshus, loftgångshus, punkthus och radhus och lät dem få direkt tillgång till skogen och badsjön. Den norra delen har förnyats genomgripande med rivningar av punkthus, lokal rening av dagvatten och en grönare utemiljö. På grunden till ett av de rivna punkthusen har föreningshuset Eklövet byggts upp med träfasad och gröna tak byggts upp. Skogskolonin Lövkolan med fri rätt att bygga är en unik 80-talssastning.

1970-talsskolan har byggts om på ett positivt sätt till Nya Lövgärdesskolan.

Lövgärdets servicecentrum
Vid torgets entré hälsas vi av en av stadsdelens tre betong- och kopparemaljskulpturer av konstnären Walter Bengtsson. De representerar en medveten och stor statlig satsning på att nå ut med god konst till människornas vardag. Göteborgs Bostadsföretag Stiftelse och WAAB White arkitektkontor satsade stort på ett servicecentrum i Lövgärdet. Idén var att en rad funktioner längs ett övertäckt gångstråk skulle kunna samverka och samutnyttja lokaler. 1970-talets plåtfasader i gula nyanser präglar fortfarande bl.a. det stora vårdcentrum

Föreningshuset Eklövet i Lövgärdet. i öster. I centret fanns på 1980-talet en livaktig verksamhet i bl.a. en musikverkstad och motorverkstad i ombyggda P-däck samt ett lokalt Folkets Hus. Centret förlorade helt sin karaktär när kommunala resurser skars ned och butiker konkurrerades ut på 1990-talet. Den lilla kyrkan som bibehållit den ursprungliga arkitekturen är livaktig, men huset som bl.a. inrymde Folkets Hus har rivits och ersatts av ett stensatt torg. I centrum ligger också Nya Lövgärdesskolan. Den var ursprungligen en studiehallsskola som inte fungerade bra. Efter en genomgripande ombyggnad har den fått ny planlösning och en vacker entréhall med ett slags terrasser och färgrika kakel i mönster.

KAPRISGATANS HYRESRADHUS
Söder om Lövgärdesvägen planerades ursprungligen långa skivhus, men behovet av andra bostadstyper var

Paprikagatans bebyggelse i Lövgärdet.

Lövgärdets torgsområde.

stort. Man byggde i stället radhus i många olika färger längs tätt liggande gränder, med uteplats och/eller liten entrétäppa. Under 1960-talet byggdes flera områden i Göteborg med hyreslägenheter i radhusform för att bereda markbostäder till rimliga bostadskostnader. De flesta områden har nu sålts som egna hem, men här är det fortfarande hyresrätt. Kaprisgatan byggdes senare, 1973 av Göteborgshem och upprustades 2005. (Ingår i kulturmiljöprogrammet Moderna Göteborg)

NORRA LÖVGÄRDET
I Norra Lövgärdet byggdes låga hyreshus med uppskattade planlösningar. Mindre populära var punkthusen som stod parvis och tätt. I Poseidons förnyelse på 1990-talet revs vartannat punkthus. Grönska och nya tvättstugor kom i stället och hela det "rätvinkliga" gångstråket fick som på andra håll i Angered en mjukare dragning och bättre belysning. Samtidigt togs dagvatten omhand lokalt i området med infiltration och dam-

Industriområde
Södra Lövgärdet.

mar. På ett av höghusens socklar byggdes 1995 ett nytt föreningshus, *Eklövet*. Med fasader av trä och mjukt böljande tak bryter det lilla huset mot omgivningens arkitektur och uttrycker viljan till kretsloppstänkande. Keramikverkstäder, gym och café för föreningstraditionen i Lövgärdet vidare.

Räveberget som gett namn åt den långa Rävebergsvägen, är ett utflykts- och utsiktsområde helt in på bebyggelsen. Utsikterna härifrån bör hållas öppna för att stärka identiteten med närheten till Vättlefjäll.

LÖVKOJANS SKOGSKOLONI

I början av 1980-talet hölls en stor idétävling för att förbättra Angered och Bergsjön. Det vinnande förslaget var skogskolonin Lövkojan. Här kunde AB Göteborgshems hyresgäster i Lövgärdet odla, men framför allt bygga efter eget huvud inom lätt begripliga begränsningar i yta och fasadmaterial. Envar sin egen arkitekt! Området har utvecklats hela tiden med nya

Lövkojans skogskoloni ligger i norra Lövgärdet med vägar ut i Vättlefjäll.

Den här delen av Lövgärdets villastad ligger i en sänka öster om huvudgatan in i området. Här består bebyggelsen av kedjehus, radhus och villor.

påbyggnader och utökad bygg rätt. Numera kan vem som helst köpa hus i Lövkojan och nya kulturmöten uppstår.

TOLEREDS GÅRD

Sydöst om Lövgärdet ligger Tolereds gård. Det är en sammanhållen kulturhistorisk miljö, en lantlig oas som kontrasterar mot den omgivande storskaliga bebyggelsen.

Gården har rötter i sen järnålder eller tidig medeltid. Här finns en stor långsträckt manbyggnad bevarad liksom en källarvind, och söder om gården sträcker sig dess generösa trädgård samt fruktträdgård.

Den öppna marken används som hästhagar och odlingslotter och det finns en potential till att bruka jorden kring Tolereds gård att ta vara på.

Det senaste tillskottet av småhusbebyggelse precis bakom skogsranden öster om koloniområdet intill Tolereds gård, är lagt rätt fint i brynet mot en liten

dalgång, genomdragen av Gunnaredstigen, och de blickar över mot tidigare byggda punkthus på andra sidan dalen.

LÖVGÄRDETS VILLASTAD – STADSBYGGNADSUTSTÄLLNING 1979

Den internationella planerarorganisationen IFHP (International Federation of Housing and Planning) höll en konferens i Göteborg 1979, där olika exempel visades på såväl stadsförnyelse som nybyggnad. I samband med konferensen byggdes Lövgärdets villastad för att visa nyskapande småhusbygge. Här finns allt ifrån röda stugor till radhus i betongelement.

Tålighet – Känslighet - Möjligheter

Lövgärdets norra del har rustats upp, selektiva rivningar har skett av punkthus och kompletteringar har gjorts med låga bostadshus vid p-däck och ny träff-

Porten ut mot Vättlefjäll är annonserad med informationstavla.

punkt, Eklövet. Detta upprustade område med sin anknytning till Lövkojan och skogen är väl fungerande och en fin berättelse om 60-talets ambitioner och senare modeller för varsam upprustning. Kaprisgatans radhus är också en väl fungerande enhet med kvaliteter i gränder såväl som utsikter som man bör ta hänsyn till.

Centrumområdet innehåller flera intressanta och väl fungerande byggnader, bl.a. bostäder, ombyggd skola och vårdcentral. Många lokaler står dock tomma och nedgångna. Centrumet skulle kunna kompletteras varsamt i samband med ny bebyggelse i närheten, bl.a i söder. Området bör utvecklas och det finns starka byggnadselement väl värda att värda som trappa över Lövgärdesvägen, liksom trappan upp till bostadsbebyggelsen vid Mejramgatan från centumbildningen. Även platsbildningen vid Lövgärdets kyrka kan utvecklas och förädlas.

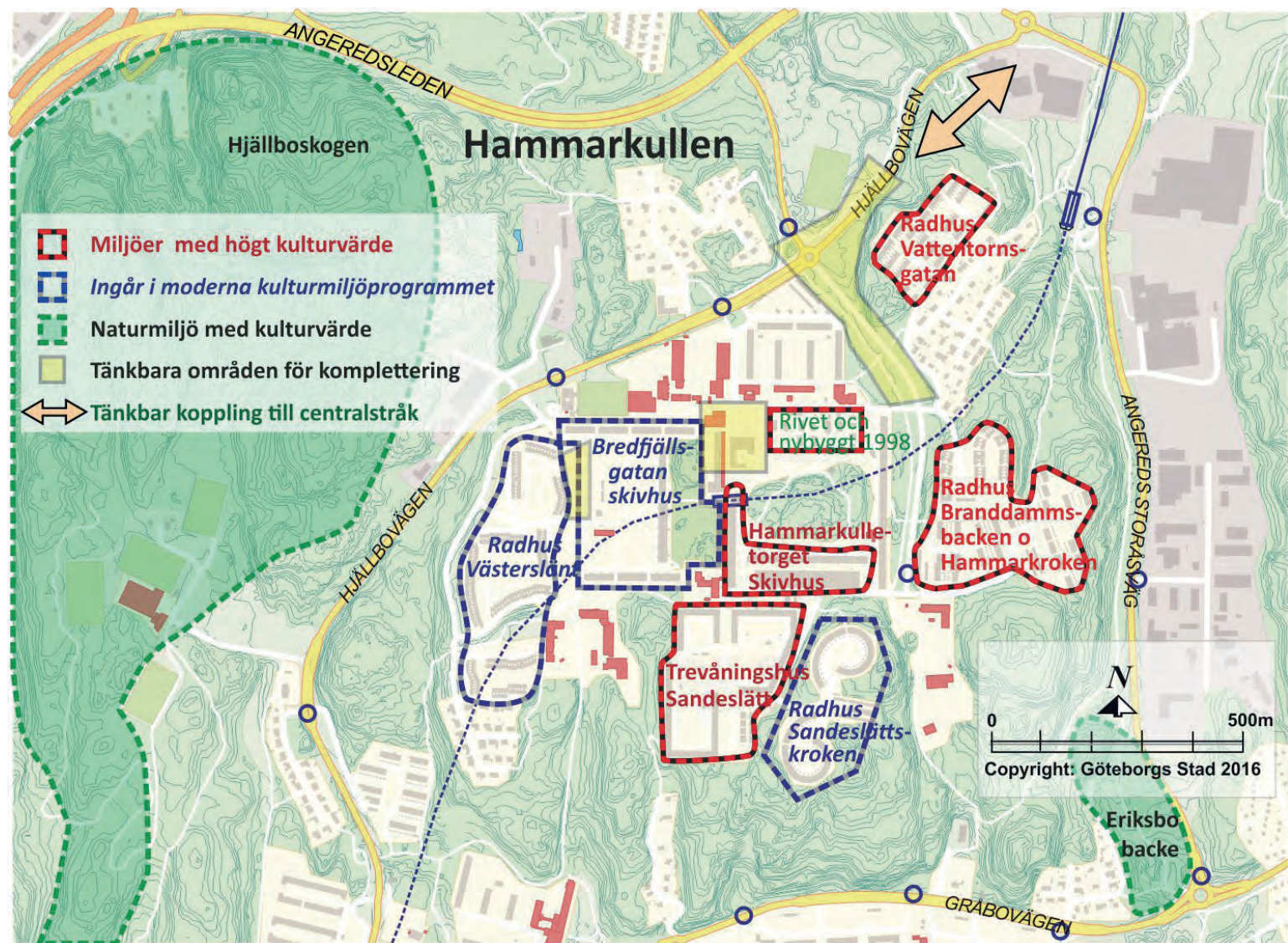
Gestaltningen av bilvägen kan anpassas till en karaktär som passar mer tättbebyggt område. Samtidigt skapas då ytor till kompletterande bebyggelse, som kan bidra till mer liv och rörelse i de centrala delarna av Lövgärdet. Värna hur Kryddnejlikegatans radhusområde ligger i förhållande till Vättlestugan som ingång till Vättlefjäll och där även inkörsvägen till Skärsjölund ligger. Detta är även en viktig utsiktsplats där stora delar av Gårdsten syns tydligt. Kedjehusområdet vid bl.a Ingefärsgatan ligger i en sydsluttning invid Brännet 70:4 och är en fint planerad bebyggelsemiljö intill en liten lantgård från tiden före Angereds utbyggnad.

Södra Lövgärdet är ganska fyrkantigt planerat och har mindre attraktiva utsidor mot Lövgärdesvägen och mot skogen. Även fabriksbyggnaden i söder kan få ett bättre uttryck och omgivning. I södra Lövgärdet finns det anledning att överväga ett program för komplettering i samband med att man ser över hela det stora ”Angeredsstråket” från Ale-gränsen till Lärjeån.

Verksamhetsområdet söder om bostadsområdena kan kompletteras med mer blandad bebyggelse så att det upplevs som en del av Lövgärdet.

Storgården inbjuder till pallkrageodling och lek med god överblick över gårdsrummet.

Blandad stadsdel på skogshöjder

Hammarkullen har också inslag av trevåningsgårdar – i kvarteret Sandeslätt. Mer karaktäristiskt är de stora gårdarna omgivna av åttavåningshus som skapar stora stadsrum med god utemiljö. I Hammarkullen har man också utnyttjat mindre höjder till inte mindre än fem olika utformade radhusområden.

Hammarkullen – karneval bland elementhus

Första intrycket av Hammarkullen motsvarar den konventionella bilden av miljonprogrammet. Från en underjordisk spårvagnshållplats med tunnelbanekänsla hamnar man bland höga åttavåningshus. Men precis mitt emot rulltrappan ligger ett torg med ett Folkets Hus i ombyggda lokaler. Hammarkullen har sedan starten ett rikt föreningsliv. Idag uttrycks det i den etablerade Hammarkullekarnevalen med såväl svenska som utländska föreningar i samverkan.

Hammarkullen byggdes upp från 1968, främst av Bostadsbolaget. Det var här de först använde sitt volyelements-system i full skala, som testats i Hjällbo. Elementen tillverkades i industriområdet Linnarhult någon kilometer bort. Men samma bolag har också byggt Sandeslätt med trevånings tegelhus kring gröna gårdar. Hammarkullen är också den Angeredsstadsdel som har störst andel småhus, bl.a. flera välplanerade och originella radhuskvarter.

Flera års förnyelseåtgärder bildar en färgrik provkarta. Vid Hammarkulletorget har den yttre miljön rustats upp med nya entréer och tvättstugor. Husen har fått sadeltak och solfångaranläggning.

I andra hus har småföretagslokaler ordnats i bottenvåningar. Som ett led i att förbättra stadsdelens image revs det långa höghuset i norr på 1990-talet och ersattes med nya låga parhus.

Mer än andra delar av Angered tycks Hammarkullen ha lockat till beskrivningar. Fotografen och arkitekten Jens S-Jensen har gett en levande och mångfacetterad bild av stadsdelen i inte mindre än tre böcker från 1974, 1984 och 1991. Även Peter Birros och Agneta Fagerströms TV-serie ”Hammarkullen” riktade

uppmärksamhet hit och väckte en intressant debatt. För Hammarkullens utveckling har ett *utförligt programarbete* gjorts, som kan prövas mot – och stödjas av – kulturmiljöaspekter på en rad punkter.

HAMMARKULETORGET

De långa, raka elementhusen i åtta våningar inramar ett bergsparti med bevarad natur och delvis kuperade skogspartier. Trappningen av husen var tänkt att ge utblickar från kullen mot omgivande natur och mer sol på lekplatserna. På den höga gaveln finns abstrakt konst av omisskännligt 70-talssnitt.

De stora gårdarna ger plats för friliggande tvättstugor, föreningslokaler och förskolor. En del av dem tillkom i miljöupprustningen på 1970-talet. På 1990-talet har entrépartierna rustats upp med bl.a. nya planteringar – och uteplatserna prunkar! När de platta taken byggdes om till sadeltak installerades också solfångare som bidrar till energihushållningen. En butiksgata sträcker sig norrut mot det lilla stadsdelsbadet.

Den massiva betongfasaden mot norr användes i många pressreportage som schablonbild för förorten. Detta hus revs, trots protester från boende som bodde i fina lägenheter. Huset ersattes med tvåvånings parhus

Konstnärliga fasadmålningar finns det på flera av skivhusen.

i varma färger, på köpet rustades torget upp och blev mer öppet.

BREDFJÄLLSGATAN MED HAMMARBODARNAS BUTIKSGATA

Väster om Hammarkulletorget ligger ljusgrå åtta-våningshus, byggda av privata byggmästare.

I början av 1980-talet togs de nergångna husen över av en privat förvaltare som gjorde en genomgripande upprustning, ”turn over”. Bottenvåningarna byggdes om till en liten butiksgata med skärmtak – Hammarbodarna. Lokala föreningar och företag med internationell prägel har fyllt lokalerna – allt från kulturföreningar med karnevalsanknytning till läkarmottagning, radiostation och matbutiker.

Företagsamheten har spritt sig till grannhusens bottenvåningar och kompletterar torgets butiksgata.

Några av husen har tagits över och rustats upp av Bostadsbolaget och bl.a. fått stora muralmålningar. *(Ingår i kulturmiljöprogrammet Moderna Göteborg)*

RADHUS I VÄSTERSLÄNT

Sextiotalets framtidstro förkroppsligas av dessa futuristiska radhus, byggda av Skånska Cement – senare Skanska. Bilen har sin givna plats direkt utanför entrén, under den utskjutande övervåningen. Husen är förskjutna i förhållande till varandra för att följa terrängen och omger en vacker halvprivat gård.

Det stora husdjupet på övervåningen utnyttjas till en skyddad atriumgård som syns i vissa gavellägen.

Vitmålad betong och inslag av starka färger understryker det modernistiska draget. Hustypen byggdes på flera andra håll.

(Ingår i kulturmiljöprogrammet Moderna Göteborg)

SANDESLÄTT

Kring stora gårdar med pastoralt böljande gräsmattor ligger dessa trevåningshus med tegelfasader och traditionella sadeltak. De är från 1968, samtida med skivhusen, men tycks med sin stämning av folkhem och femtiotal höra till en äldre tid. Bottenvåningarna anpassas till terrängens lutningar vilket på sina ställen ger enkelsidiga suterränglägenheter.

SANDESLÄTTSKROKENS RADHUS

Granne med Sandeslätt ligger två spiralformade radhuslängor på varsin kulle. Den ovanliga planformen skapar en skyddad inre gård. Den borgliknande karaktären förstärks av utsidans utkragande övervåning, en

balkong som byggts in på olika sätt av de boende själva. *(Ingår i kulturmiljöprogrammet Moderna Göteborg)*

HAMMARKKROKENS RADHUS

Nordöst om Sandeslättskroken finns ytterligare ett radhusområde med två hustyper, dels vanliga tvåplans radhus, dels sluttningshus med atriumgård och exempel på 1960-talets kreativa planlösningar.

VATTENTORNSGATANS RADHUS

Längst i nordost ligger ännu ett radhusområde, där

Bostadsbolaget har använt betongelement från sin egen fabrik i Linnarhult, efter att den stora utbyggnaden stoppats efter Rannebergen 1971.

HAMMARBADET

I sluttningen norr om torget ligger en av stadsdelens stora tillgångar, en liten simhall där 6 längder blir 100 meter. Här finns också motionshall och solaltan på taket. ”Bostadsbolagets engagemang på fritidssidan är en medveten satsning för att skapa en meningsfylld fritid för hyresgästerna” hette det i en broschyr.

På ett höjdområde öster om Sandeslätt ligger Sandeslättskroken. Ett radhusområde med böjda huskroppar som ligger inbäddat i naturen. Radhusen ligger i två krokar mitt emot varandra och terrängen har bidragit till suterrängradhusens finurliga inplacering i landskapet.

Sandeslättss innergårdsmiljöer

ERIKSBO BACKE

De vackra, ännu delvis öppna ravinbackarna utmed Angereds Storåsväg påminner om det tidigare öppna betade ravinlandskapet, men behöver hävdas för att inte växa igen

Tålighet – Känslighet - Möjlighet

Hammarkullen är ett stort område med ett tiotal delområden med stora inre kvaliteter. Det gäller de fem avgränsade radhusområdena och trevåningsområdet Sandeslätt. Även skivhusområdet kring Hammarkulletorget och Bredfjällsgatan rymmer stora rumsliga kvaliteter och de stora husen har rustats upp på olika sätt som ger en positiv känsla.

Här finns möjligheter till mindre kompletteringar på p-däck m m som inte stör de fina stadsrummen.

Det tidigare nämnda programarbetet för Hammarkullen visar på möjligheter till kompletterande bebyggelse kring de många (delvis inte färdigbyggda) tillfarterna som skapar trasiga kanter och svårorienterade mellanrum.

I programmet finns också ett antal utvidgningar föreslagna på oanvända områden som kan ge bättre kontakt med det närliggande Hjällbo genom att bebyggas. Det finns ytterligare sådana att pröva, t ex ned mot Storåsdalen och centrala Angered.

Hammarkrokens radhusbebyggelse slingrar sig in i det kuperade landskapet mellan Hammarkullen och Angereds Storåsväg i öster.

Stadsdelar på bergshjässor

I det kuperade Angeredslandskapet med sättnings-känsliga leror i dalgångarna var det attraktivt att utnyt-tja bergshöjder med stabil grund för stora hus.

Även bergen var kuperade och det krävdes modern nivåsprängningsteknik för att över huvud taget kunna bebygga dem. Principen var ”berg sjunken, djup står opp”, vilket tillämpades fullt ut i Gårdsten.

Gårdsten

– de stora greppens stadsdel 1969 och 1999

I Gårdsten slog den stora skalans stadsbygge igenom 1969. Den långa gatan i östra Gårdsten har samma mått som Kungsportsavenyn och är ett exempel på ”kranbanearkitektur”. Gårdsten har i långa perioder haft ett stort antal tomma lägenheter som lett till en rad förnyelse- och upprustningsprojekt.

Gårdsten byggdes upp i ett oländigt bergsområde och kräver långa, backiga resor med buss för att komma fram. De kuperade bergsknallarna sprängdes plana och sprängstenen användes till att fylla upp sprickdalarna. På de färdiga nivåerna byggdes husen.

Runt stadsdelen går en trafikled och i områdets inre finns ”Dalen” ett stort grönområde, där också skolor och förskolor ligger. Dalen var tidigare en mosse mellan bergen. Dalens ytor tycks användas för många spel, sporter och aktiviteter och det är ljus och öppet. Entréerna är många, bostadsområdet kringgärdar Dalen, men de är rätt anonyma. Det har omnämnts en del om odlingspotential här på berget och i sluttningarna mot parkytan bör det kunna ske i större skala.

Gårdsten präglades tidigt av invandrare. En stabil finsk grupp har länge drivit föreningar liksom en folkhögskola. Redan på 1980-talet sökte ett projekt skapa fler arbetsplatser. Området valdes ut som nationellt exempel för att förbättra integrationen mellan de många invandrargrupperna.

30 år efter bygget har det nybildade kommunala bolaget Gårdstensbostäder tagit ett fast grepp om framtidsutvecklingen och stora resurser satsades på centrumutveckling, arbete för Gårdstensbor i stadsdelen, delaktighet i förvaltningen inom Gårdstensbostäder samt en rad ombyggnader och nybyggnader.

Stora delar har rustats upp och byggts om, på 2010-talet har såväl egnahem som svarta punkthus byggts. Västra Gårdsten har blivit internationellt känt för kretsloppsanpassning – solhusen. Gårdsten valdes att bli en av tre stadsdelar som visades upp under bostadsutställningen Bo i Göteborg 2005.

MUSKOTGATAN – FLERA GENERATIONERS FÖRNYELSE

Östra Gårdsten är uppbyggt kring en kilometerlång

Muskotgatans långa, upprustade gångstråk med Dalen och loftgångshus och solhus i bakgrunden.

gata – Muskotgatan–Salviagatan. Gångstråket har förnyats i flera omgångar.

På 1970-talet ville man bryta det långa perspektivet. Gröna kullar anlades och färgglada trähus med tvättstugor och kvarterslokaler byggdes. På 1980-talet förnyades bl.a. uteplatserna.

På 2000-talet har husen fått en rejäl ansiktslyftning och den gråbruna frilagda ballasten har putsats över med ljusgrå puts. Nya balkonger och entréer lättar upp arkitekturen. Påtagligt många med utländsk härkomst arbetar med fastighetsskötseln – ett led i Gårdstensbostäders satsning på att anställa gårdstensbor.

PEPPARGATAN – 60-TAL À LA LE CORBUSIER

Västra Gårdsten består av tolv gårdar som kopplats samman i en enhetlig struktur. Längs tre sidor av varje gård ligger ordinära trevåningshus. Den fjärde består av så kallade gallerihus eller loftgångshus, som var mode på 1970-talet och ofta byggdes några stycken bland de konventionella trapphusen.

Lägenheterna nås via loftgångar från ett trapphus på ena sidan. Husen är upplyfta på pelare enligt den franske funktionalisten Le Corbusiers ideal. Lösningen

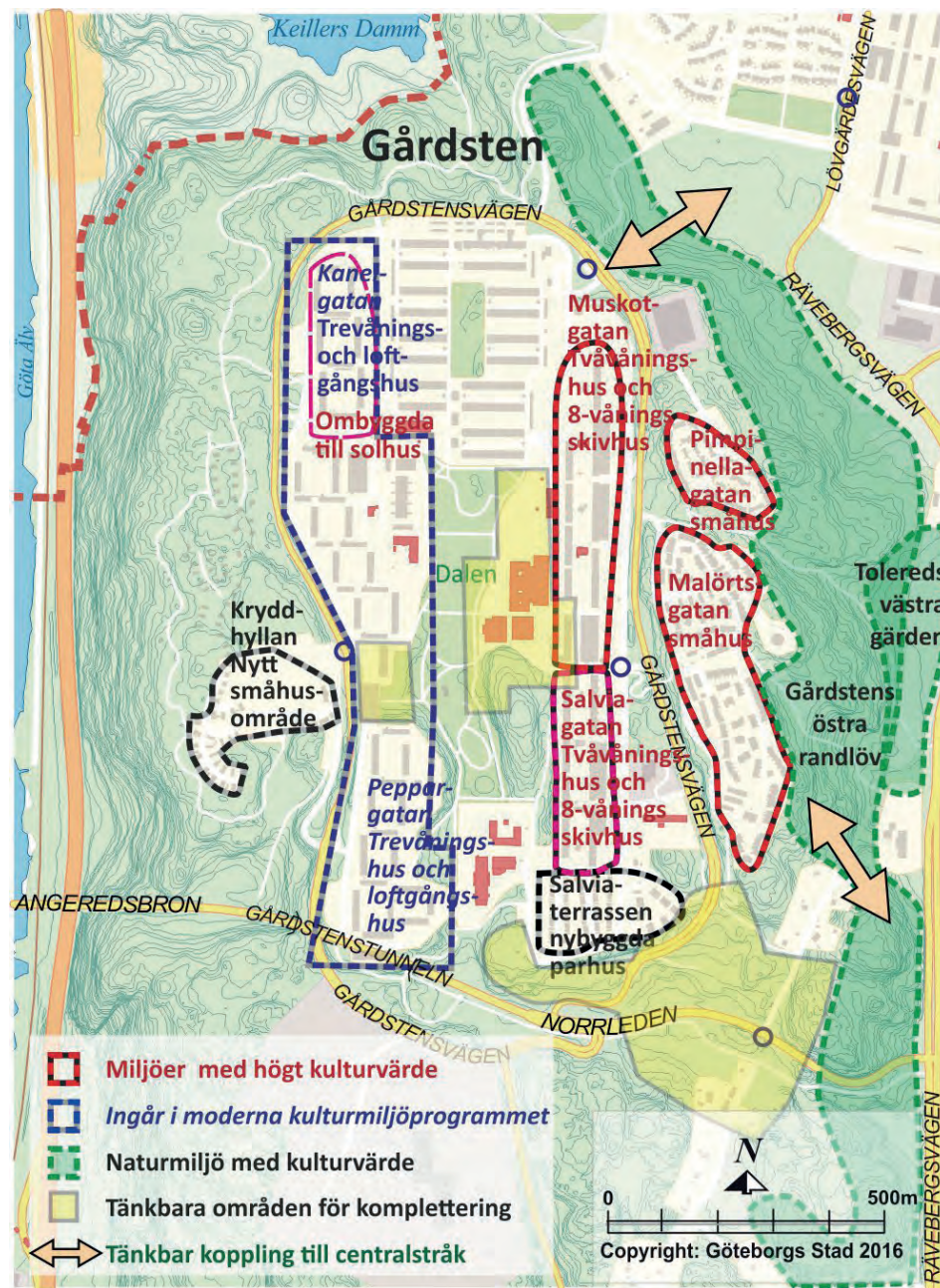
för tankarna till Medelhavets behov av skugga mer än till Gårdstens vindutsatta läge. Med sin höjd och sina nattetid lysande, uppglasade trapphus har området en karakteristisk, vida synlig profil.

Nyexaminerade konstelever från Valand deltog i gårdarnas omsorgsfulla utformning och grupperade sina verk i tidstypiska material på de olika gårdarna. (Ingår i kulturmiljöprogrammet Moderna Göteborg)

SOLHUS OCH VÄXTHUS PÅ KANELGATAN

Kanelgatan ingår i samma stora projekt som Peppargatan. Här har tre av de ursprungliga gårdarna förvandlats på ett ovanligt mångsidigt sätt. Inom EU-projektet SHINE har husen byggts om till solhus.

Detta innebär att ett helhetsgrepp har tagits för att bevara husens karaktär samtidigt som man har sett över energisystem och kretsloppstänkande. Projektet har genomförts med deltagande från de boende – som har representanter i AB Gårdstensbostäders styrelse. Idén med ”gröna möjligheter för miljonprogrammet” har drivits av Christer Nordströms Arkitektkontor med erfarenheter från solhuset i Järnbrott som fungerat sedan 1986 med god energibesparing och ett växthus

Elementbyggda hus
på Kanelgatan,
ombyggda till solhus
med växthus

Dalen i Gårdsten med
upprustade
Muskotgatan
i bakgrunden.

som lokal mötesplats. Loftgångshusens ”blåshål” har byggts igen och blivit sociala träffpunkter med växthus, tvättstuga, kompost och föreningslokal.

Energisystemet som helhet sågs över – inglasad söderfasad gör ”köldbryggor till värmebryggor”. Alla loftgångshus har vattensolfångare i söder och luft-solfångare i norr.

PIMPINELLAGATAN - SMÅHUS MED UTSIKT

I slutet av 1970-talet och under 1980-talet kompletterades Gårdsten med småhus.

Bostadsrättsföreningen Grönmyntan är ett exempel på danskinspirerad träarkitektur i rött, vitt och svart kring ombonade gränder. I närheten ligger vattentornet

med utsikt österut. Längre söderut ligger Österhöjden, ett annat småhusområde från samma tid av mer konventionell typ.

GÅRDSTENS CENTRUM

Vid torget ligger restaurang, klädbutiker och Internet-café. AB Gårdstensbostäder bildades 1997 för att arbeta långsiktigt med stadsdelens förnyelse. En viktig sida av detta har handlat om förbättrad service i en stadsdel som drabbats av ett slags glesbygdsproblem med nedläggningar av både kommunal och kommersiell service. Gårdstenshuset är ett samlat centrum för social service, information och kultursatsningar. Den finska folkhögskolan speglar den stora invandrargruppen

Den låga skalan och
den täta bebyggelsen
på Pimpinellagatan för
tankarna till ett
bohuslänskt
fiskeläge.

som etablerat sig här redan från 1970-talet. Skolan har numera en internationell inriktning.

SALVIAGATAN – TERRASSER OCH FÖRETAGSLOKALER

Salviagatan fortsätter Muskotgatans långa stråk söderut från centrum. Här har de största fysiska förändringarna gjorts på 2000-talet. Utom upprustning av fasader, entréer, balkonger och gårdar har de högre husen trappats ned för att skapa terrasser åt söder. Långt utstickande skärmtak ger en arkitektonisk profilering.

Mot husens utsida har parkeringsdäck byggts om för att ge plats åt småföretag i nya lokaler – en bristvara i 1970-talsområdena som påvisats i tidigare projekt.

De sydligaste husen vid Salviagatan har rivits på grund av att de annonserade Gårdsten söderut på ett brutalt sätt. Rivningen var omdiskuterad. Nu har Salviaterrassen byggts, ett antal kedjehus och parhus i trä. Ännu längre söderut har en tävling om ”porten till Gårdsten” utförts med yngre arkitekter som deltagare, men utan resultat.

DALEN – DEN GRÖNA LUNGAN

Mellan Östra Gårdstens huslinjal och Västra Gårdstens ljusa husblock ligger Dalen. Det är ett mäktigt, grönt stadsrum med lekplatser, sportfält, förskolor och skolor, lätta att nå från alla håll till fots och på cykel. Den stora högstadieskolan ligger i mitten.

Dalen förenar Gårdstens delar men flera gångvägar är branta och på vissa håll otillgängliga. ‘**SAFFRANSGATAN – HSB**

Det nordligaste området i Gårdsten består av lamellhus

som avgränsas av ett kraftigt ombyggt bostadsrättshus.

SKOLOR I DALEN

Gårdstens internationella skola byggdes som en allmän högstadieskola mitt i dalen långt efter bostäderna.

GÅRDSTENSBERGETS RANDLÖVSKOG

Längs hela Gårdstensbergets östsidan finns en välutvecklad randlövskog som ger upplevelser både åt dem som färdas via G/C-förbindelserna mot Angereds centrum och dem som färdas nere i dalen.

Tålighet – Känslighet - Möjligheter

Gårdsten ligger ganska isolerat och flera initiativ har tagits för att förbättra kontakten och stadsbilden vid Gårdstens södra entré. Även andra utsidor av stadsdelen kan undersökas för bättre kontakt med bl a centrala Angered och Rösered. Nybyggena på Kryddhyllan och vid Kaneltorget visar på möjligheter, men samtidigt också på konskvenser av ett ganska främmande inslag av tre svarta höghus, intill den både kulturhistoriskt och miljömässigt karaktärsfyllda Kanelgatan.

Vissa åtgärder behövs för att skapa bättre kontakt mellan områdena utanför Gårdstensvägen, framför allt för att skapa en utomhusmiljö på fotgängarens och cyklistens villkor.

Dalen har gröna kvaliteter, men uppfattas också som skiljande och otrygg och ett fortsatt programarbete för att utnyttja Dalen bättre är angeläget.

Rannebergen

– den gröna plattan

Rannebergens namn betyder ”korparnas berg”. Dessa fåglar föredrar de branta bergen på tre av stadsdelens sidor. Områdets skivhus syns högt över slätterna kring Angereds centrum och får en särskild lyster i kvällssolen.

Vättlefjälls vildmarker gränsar direkt till stadsdelen och kransen av stora skivhus inramar ett inre grönområde av Hedens storlek.

Rannebergen byggdes ut sist av de stora områdena i Angered. För att undvika att alltför många lägenheter skulle stå tomma satsade Bostadsbolaget extra här. Man stöttade föreningslivet och strävade efter att bygga upp en särskild Rannebergsanda. Servicen var hög

från början med bl.a. ett stadsdelsbad i den relativt lilla stadsdelen (1600 lägenheter). Utemiljön gjordes färdig innan folk flyttade in. Och den gråbruna sjöstenen i Hammarkullens och Gårdstens fasader byttes mot varmgul italiensk marmor.

Rannebergen präglas allt jämt av livligt föreningsliv och nya initiativ tas för en grönare miljö. Inom projektet Ekoplan engagerar sig de boende i bilkooperativ, odlingar m.m. Också kring Rannebergen har nya småhusområden byggts upp på 1980-talet, i kontrast mot storhusens rätvinklighet.

Centrum med inomhusbad

Nära områdets entré ligger den välutrustade centrumanläggningen och skolan. Centrum bygger på samma tankar som Lövgärdets centrum, med lokaler som är integrerade och kan dubbelutnyttjas.

Mycket av centrum ligger kring en inomhusgata. Anmärkningsvärt är stadsdelsbadet som har varit i drift sedan stadsdelen byggdes – men nu är nedlagt.

Den stora gröna gården

Rannebergen är ett ovanligt sammanhållet och enhetligt område med den borgliknande kransen av en enda hustyp kring ett mycket stort naturområde på en hög bergsplatta. I det inre gröna rummet finns en omväxlande natur med berghällar, sänkor och en rik blandvegetation. Det är också ett ”socialt rum” med dans-

bana, tennisbanor, bollplaner samt skolor och daghem. Varje hus har sitt namn (av typen Fjällblomman). Till varje hus hör tvättstuga och entrépartier med egen färgsättning.

Rannebergen representerar den industrialiserade byggnadsepokens höjdpunkt i Göteborg. Fasadelementens varmgula kross av importerad Sienamarmor är en exklusivare ballaststen än den tidigare danska sjöstenen.

(Ingår i kulturmiljöprogrammet Moderna Göteborg)

Utsikt över dalgången

Mitt emot Fjällsippan finns en iordninggjord utsiktsplats med bänkar. I första hand upplever man det småkulliga och förvånansvärt lantliga landskapet med de skogklädda bergshöjderna som omger Lärjeåns ravinlandskap, där fåren betar i gamla odlingssluttningar. Här och var på höjderna skymtar delar av de stora bostadsområdena Gårdsten och Hammarkullen

Småhusområden

Mycket få småhusområden byggdes från början i Angered – de flesta i Hammarkullen. I slutet av 1970-talet började man komplettera med välformade områden, fint inlagda i terrängen. Intill Rannebergen ligger Fjällbruden i skogen och två områden ligger med fin sjökontakt runt Idtjärnet och Mölnesjön.

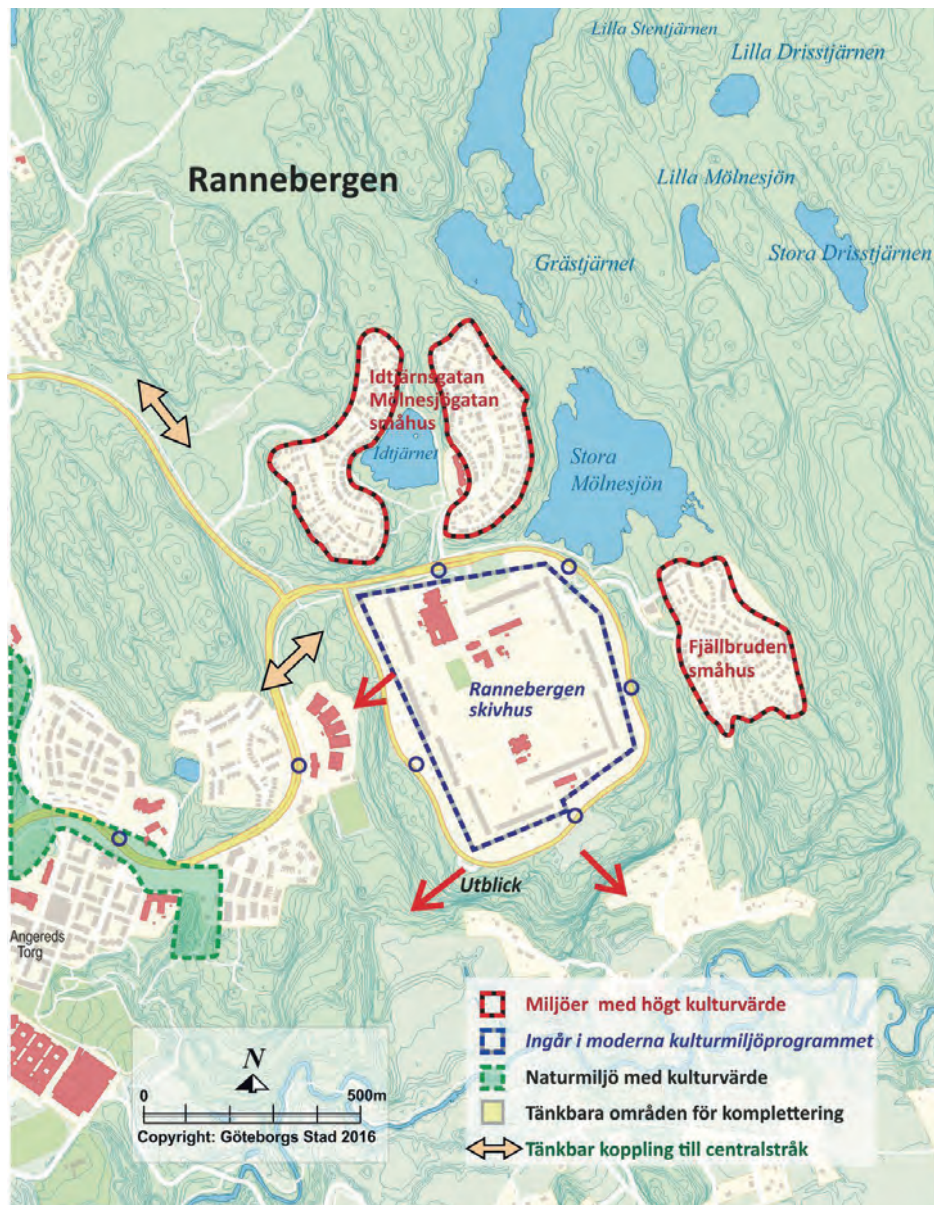
Utmed Idtjärnet finns en parkliknande miljö för rekreation och utomhusaktiviteter.

’Tålighet – Känslighet - Möjligheter

Rannebergen är ett ganska litet område med ett läge högt över Angered Centrum.

Kontakterna kan förbättras. Längs vägen mot Lövgärdet finns värdefull natur, men också en bit mark som mest känns ödlig, där mindre bebyggelseenheter skulle kunna vara positiva. Den stora grönytan inne i ”borgen” är viktig och kan förvaltas väl som sådan.

Mindre kompletteringar med eventuella speciella bostäder kan öka tryggheten och tillgängligheten.

Gårdsmiljöer med gångstigar inuti Rannebergens skivhusbebyggelse.

Angered Centrum

– småstadscentrum i storstad

Angered Centrum har karaktär av småstad, med ett litet salutorg, kvarter i rutnät, en inomhusgata med butiker, gymnasium och kulturhus som vetter ut mot den natursköna Lärjeåns dalgång. Det är svårt att här uppfatta den vision som fanns i generalplanen för Angered-Bergum från 1968. Då planerades ett s.k. cityannex, flera gånger större än Frölunda Torg och omgivet av en motorvägsring av amerikanska mått. När man slog stopp för vidare bostadsbyggande i Angered lades centrumplanerna på is.

Med åren blev det en allt viktigare fråga att utveckla Angered till en fullständig stadsdel. 1972 gjordes ett

Stadsgata med affärer i bottenvåningarna och med höjdskillnader skapar intima rumsligheter på ett stadsefterliknande sätt.

mikroparker. Särskilt uppmärksammat blev kulturhuset Blå Stället med Angeredsteatern.

Spårvägen fick sin permanenta ändhållplats här med byte till buss till en rad stadsdelar. Angered Centrum har senare kompletterats med arbetsplatsområde, kyrkor, nya småhusområden och sjukhus.

Nära Centrum, intill naturreservatet Lärjeåns dalgång ligger handelsträdgården Lärjeåns trädgårdar med biodynamisk inriktning.

ANGEREDS TORG

Entrén till Angered Centrum är ett ombonat salutorg, där ofta evenemang hålls. Världens kulturer möts här och i inomhusgatan.

Adresserna i centrum är ”Angereds Torg” för att understryka stadskänslan. Vid torget vänder tre spårvägslinjer och bussar går till de flesta stadsdelar.

Kvarteren varierar i fasadmateriell och har den traditionella stadens bottenvåningar med butiker och skyltfönster.

GUNNAREDS KYRKA

Stadsdelsnämnden i norra Angered hette - innan den slogs samman med Lärjedalen - Gunnared efter en stor gård på platsen. Också församlingen har fått detta namn och 1997 invigdes en modern kyrka. Den är en mötesplats för många kulturer och arkitekturen är också ett möte mellan tradition och modernitet.

Kyrkorummet har den urgamla basilikans form med sidoskepp, rund absid bakom altaret och gedigna material som tegelmurar och trätakstolar. Samtidigt är den vriden på ett för 1990-talet typiskt sätt i förhållande till de omgivande församlingslokalerna.

TITTERIDAMM – NORSKA TERRASSHUS OCH KATOLSK KYRKA

Kring Angereds Centrum har småskaliga bostadsområden byggts ut för att ge alternativ till de storskaliga stadsdelarna runt om. Kring Titteridamm ramar radhuskvarteren in dammen. Tvärs över gatan ligger Gunnaredsterrassen med terrasshus av ett slag som är betydligt vanligare i Norge. På en bergknalle lite för sig ligger St Paulus av Korsets kyrka med generösa samlingslokaler och tjänstebostäder. En arkad i betongelement omger till hälften entrégården.

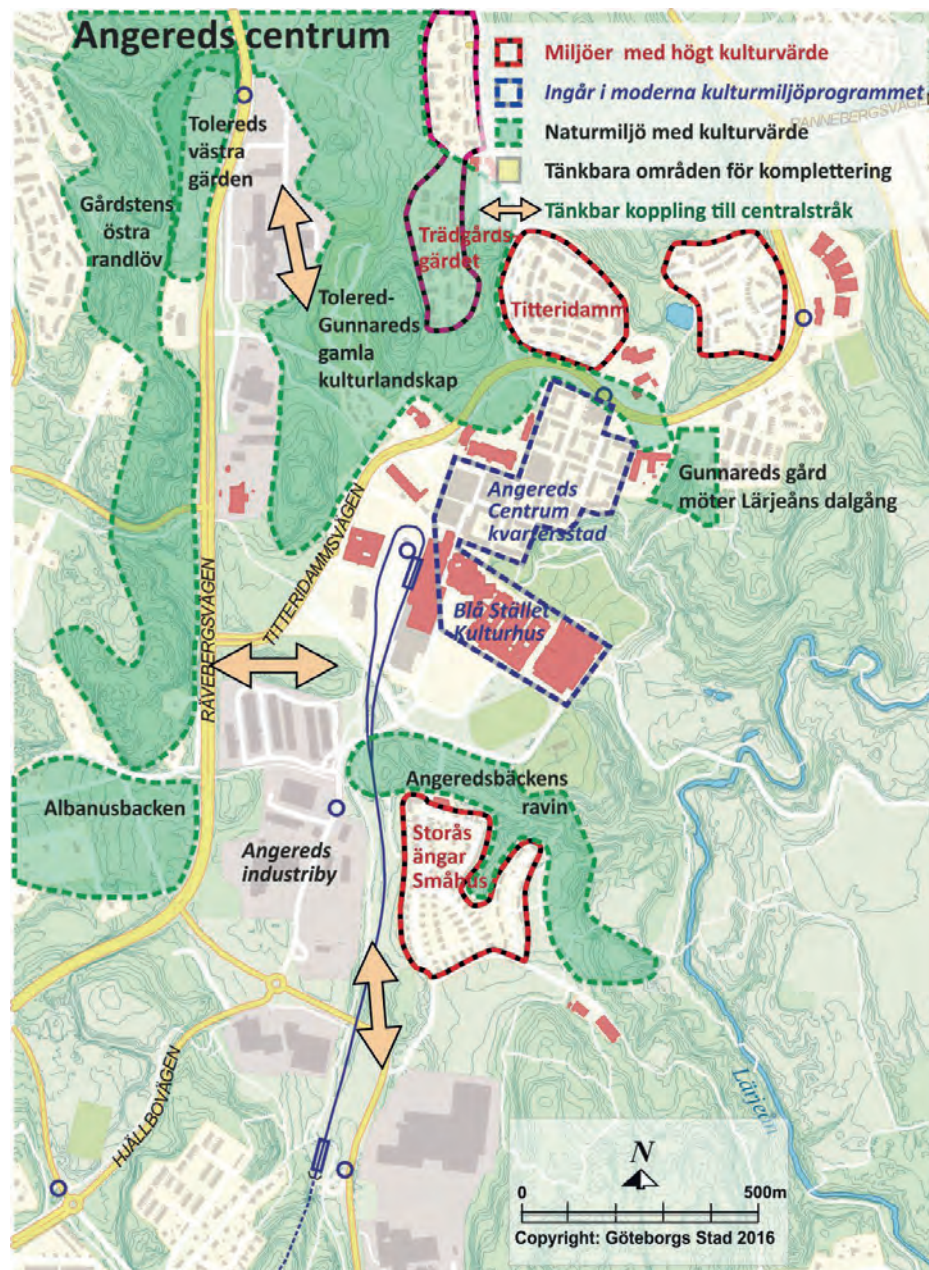
Torghandel vid Angereds torg skapar en livlig karaktär.

funktionsprogram för ett Angered Centrum anpassat i storlek till verkligheten. I programmet delades området in i olika sektorer som möts i mitten: kommersiellt centrum, skola/fritid/idrott/kultur, sjuk- och socialvård, bostäder, samt en ”stadspark” ned mot Lärjeån. Genom sektorsindelningen skulle centrum kunna avpassas till olika expansionstakt i Angered.

När Angered centrum stod klart 1978 som en kvartersstad i rött tegel var kontrasten tydlig mot

kringliggande enhetliga områden. Flera bostadsområden är riktigt fint placerade i landskapet. Topografin utnyttjas genom att arkitekturen anpassats till platsen och lagts i anslutning till bergshöjder, i syd eller sydvästläge vilket även får området att passa in i landskapet likt äldre bebyggelse gör.

Flera gemensamma drag är terasstruktur, suterängbyggnader och väl avvägda rum och förskjutningar mellan huskropparna, som ger spännande ytor för

Titteridamm ligger norr om Angered's torg och väster om Rannebergen. Radhusområdet uppfördes under 1990-talet och i en sluttning vid just Titteridamm ligger radhusen grupperade och placerade enligt en trädgårdsstadsplan i sydöstlig riktning. Radhusen har tegel och träfasader. (överst)

I öster ligger Blå ställets entréområde vänt mot Angered's stadspark.

GUNNAREDS OCH TOLEREDS GÅRDAR

De rätvinkliga kvarteren i Angered Centrum är byggda på markerna till f.d Gunnareds by.

Ett stråk motsvarar uppfarten till lilla Gunnareds gård. Dess mangårdsbyggnad från c:a 1890 med personallängor och trädgård har bevarats och används av stadsdelsförvaltningen. Ytterligare viktiga minnen av odlingslandskapet i dalgången 100 år före stadsutbyggnaden är lämningar av torp, stengärdsgårdar och en allé ned mot Lärjeån.

Även kring granngården Tolered finns spår i omgivningarna av det gamla kulturlandskapet i form av landskapsstrukturer och av rikedom på äldre skyddsvärda lövträd med och utan tydliga kulturspår

ANGEREDS KVARTERSSTAD

Bostadsområdet består av 10 gårdar i ett rutnät, nio

med lamellhus i 2-4 våningar och ett med atriumhus. Strävan var enkla ”vanliga” hus men ändå med en personlighet. Såväl husens längder som våningsantal varierar.

Man återknyter till traditionellt stadsbygge i tegel, trä och valmade sadeltak, på sina håll med tydliga referenser till innerstadens landshövdingehuskvarter. Takvinkeln är enligt en av arkitekterna densamma som på Gunnareds gård strax intill. För att bidra till valfriheten finns såväl hyresrätt som bostadsrätt bland bostäderna. *(Ingår i kulturmiljöprogrammet Moderna Göteborg).*

KULTURHUSET BLÅ STÄLLET

Blå stället knyter samman både centrums olika delar och mångfalden av kulturer i den nya staden Angered. Huset ligger avsiktligt ”på tvären” i centrums rätvinklighet.

Arkitekturen är starkt varierad med olika takhöjder, vinklar, prång, ljusinsläpp. Den djupblå spritputsen understryker husets egenart och namnet anspelar på folklig vardagskultur ”i blåstall”. Blå Ställets ursprungsidé bygger på kulturhus i Holland och Frankrike, där olika aktiviteter samlades kring ett öppet torg, ”Agora”.

I Angered krymptes efter hand torget till en inomhusgata. Den fungerade som en myllrande foajé för Angeredsteatern som var Göteborgs Stadsteaters fasta förortsscen på 1970- och 80-talet och lockade besökare från hela staden med nyskapande dramatik. Gatan leder nu till stadsdelsbiblioteket och gymnasieskolan.

(Ingår i kulturmiljöprogrammet Moderna Göteborg)

ANGEREDSGYMNASIET

Gymnasieskolan var en viktig pusselbit i att göra Angered till en mer fullständig stadsmiljö.

Den byggdes samman med ett nytt stadsdelsbibliotek och fick anknytning till en sporthall. Skolan har präglats av musik- och kulturlinjer som lockat elever även från andra delar av Göteborg.

(Ingår i kulturmiljöprogrammet Moderna Göteborg)

STADSPARKEN OCH LÄRJEÅNS TRÄDGÅRDAR

Angered Centrum gränsar i öster till området kring Lärjeåns dalgång med lummigt ravinlandskap.

Stadsparken som ligger närmast bebyggelsen övergår i mer naturlika områden kring Gunnareds Gård och mot Lärjeån. Nära det s.k. Storåsfallet har den biodynamiska handelsträdgården Lärjeåns Trädgårdar etablerats. Idén har funnits länge med Rosendals trädgård i Stockholm som förebild.

Projektet startade i stadsdelsförvaltningens regi och odlingarna har byggts ut efter hand. Här finns café, ut-

Ur dimman syns Storås Ängar som ligger på ängsmarkerna och byggdes 2004-2005. Här ligger exempelvis fyrbohus med fyra lägenheter i två plan. I övrigt är det även villor utlagda enligt en typisk trädgårdsstadsplan.

bildningar och växtförsäljning. Trädgårdsbyggnaden är uppförd bl.a. med återvunnen grund från ett rivet hus i Lövgärdet och återvunnet timmer från en magasinsbyggnad i Gullbergsvass.

STORÅS ÄNGAR

Området söder om Angered Centrum har länge planerats för en stadsdel av trädgårdsstadstyp av liknande slag som byggts i Amhult och Hildedal – båda på Hisingen – med inspiration från bl.a Änggården och Kungsladugård.

Efter ändringar i planerna bebyggdes Storås ängar först 2004 byggas med egna hem lika väl som mindre bostadsrättshus alldeles intill Lärjeåns dalgång.

VÄTTLESKOLAN

Denna högstadieskola med fyra parallellklasser byggdes med stora ambitioner att skapa en demokratisk skola.

Uppläggningsen är fyra arbetsenheter, ”hembyar”, längs en gemensam huvudgata. Kvartersstadsmodellen återkommer här med Sora torget i mitten som fungerar både som aula och mötesplats.

Tegelfasaderna, sadeltaken och den låga skalan är mer besläktade med Centrum än med Rannebergen, ritat 20 år tidigare av samma arkitekter.

Tålighet – Känslighet – Möjlighet

För Angered centrum finns ett program för utbyggnad av butiker, arbetsplatser och bostäder. Detta program tar dock inte fasta på den utvecklingspotential som finns i att vara utnämnd till en strategisk knutpunkt.

Här behövs en utredning med större perspektiv. I nästa avsnitt har vi pekat på ett längre ”Angeredsstråk” från Ale och Lövgärdet genom hela det centrala området förbi Storås ner mot Lärjedalen - och med kopplingar mot Gårdsten, Hammarkullen och Eriksbo.

Att utveckla en sådan kan ge Angered's strategiska knutpunkt ett mycket större kärnområde och helt annan attraktivitet och kvalitet, kanske som en ”parkstad” med bevarade gröna områden och odlingar.

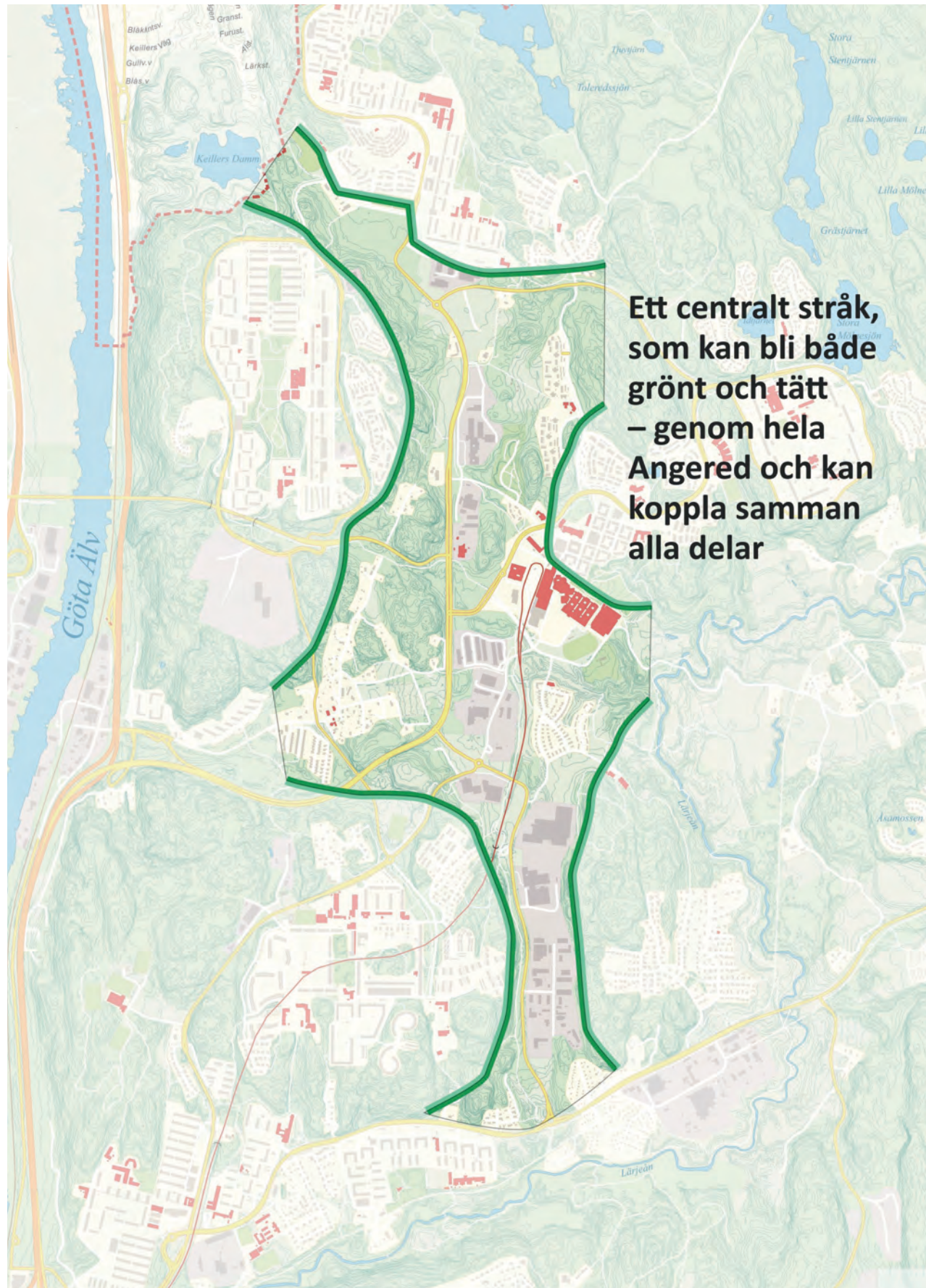
En utbyggnad längs ett sådant stråk kan motivera en förlängd spårväg mot Lövgärdet och Gårdsten.

Ett förslag till en förlängd spårväg har gjorts till Lövgärdet och Gårdsten av Spårvägssällskapet.

Ett större grepp över det centrala stråket skulle också gynna kulturvärdena i de omgivande områdena som då kan upplevas som en sammanknuten stad med identitet av högkvalitativt 1960-tal i upprustat skick.

Angeredsstråket

– en central axel

Generalplanen från 1968 byggde på några planeringsprinciper som än idag formar stora delar av Angereds stadsstruktur, trots drastiska nedskärningar i utbyggnadsambitionerna – från ett mål på 150 000 invånare till idag c:a 40 000. I den planerade stadsstrukturen ingick ett flera gånger större centrum och flera motorvägar som ledde till och förbi det planerade storstadsannexet

Dessa ursprungliga planer – och deras förkastande – är en förklaring till den utspridda stadsstrukturen av ”stadsdelsöar”. Detta förstärktes av de geologiska förhållandena med sättningsbenägna leror i flera dalgångar, vilket ledde till att det mesta bostadsbyggande förlades till stabila bergsområden. Att knyta samman Angered är idag en viktig planeringsstrategi.

Området kring Angereds nuvarande centrum var dimensionerat för en större stadsdel med fler bostäder och butiker, men också industrianläggningar.

Estrella var en av de få anläggningar som flyttades hit redan 1983 av en svensk entreprenör. 1978 grundades Angereds industriby som rymmer verkstäder, utbildningslokaler m.m. Volvo utlovade satsningar i Angered (som ersättning för en gång tänkta fabriker i Angered) som ledde till en mindre kontorsbyggnad norr om centrum 1982.

På 2010-talet lades ett antal moderna ”logistiklådor” i det öppna området kring Storås och ned mot Lärjeån. Denna tillfälligt präglade planering har lett till att ett stort område i centrala Angered utnyttjas ineffektivt och gör ett ganska kaotiskt intryck med ett svåröverskådligt vägnät och en mycket oklar entré till Angereds centrum.

Ett stråk för sammanhang, stadsutveckling och förhöjda kulturmiljövärden

Detta stråk är mycket viktigt för att knyta samman Angered, men det måste göras på ett sätt som också lyfter fram dess natur- och kulturvärden och gör dem möjliga att uppleva för betydligt fler, till vardags och som besökare.

Vi har därför ägnat ett särskilt avsnitt åt en upplevelsebaserad karaktärisering av detta stråk, i en axel som löper genom hela undersökningsområdet från söder till norr. Denna axel har vi bildsatt och kompletterat med karaktäriserande bildtexter. All karaktärisering baseras på upplevelser som gående genom den centrala axeln och hur ögat ser omgivningar och kopplingar mellan delområdena i Angered från denna axel.

Kopplingarna är klara till Lärjeåns dalgång med Eriksbo, Hammarkullen, Rösered, Gårdsten, Angered Centrum och Lövgärdet.

Rannebergen är i princip närvarande från Spadegatan och norrut, medan Gårdsten, Hammarkullen är dolda från den centrala axeln.

Axeln mynnar så ut i Lövgärdet som tornar upp sig vid axelns slut.

En intressant fortsättning kan anas åt norr mot Ale kommuns södra del.

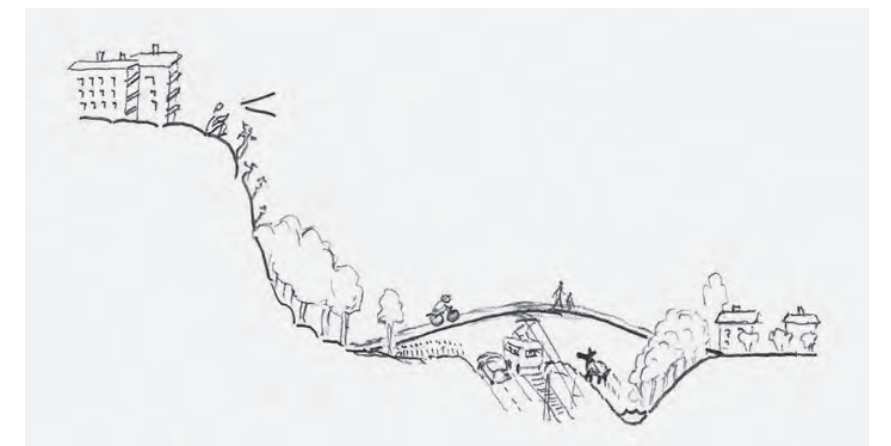
Stråket löper igenom ett gammalt kulturlandskap som endast till mindre del ianspråktagits för bostadsbebyggelse. Istället är det vägar och industrier som till stor del skurit sönder bilden av kulturlandskapet.

Viktiga element finns dock kvar att ta fasta på och synliggöra vid en utveckling av stråket, såsom:

- De två gårdarna Tolered och Gunnared
- Sambanden mellan gårdarna och deras odlingsmarker i form av ännu öppna marker, kulturbärande träd, stengärdesgårdar m.m.
- Den karaktäristiska landskapsbilden med öppna gårderna, randlövskogar och bergbranter
- Återstående gamla hagmarkskullar med lövträd.
- Ännu öppna raviner.

Utveckling av platser för sammanknytning och identitet

För att i ett tidigt skede markera Angereds identitet kan platser längs stråket redan nu utvecklas fysiskt. Med konstnärliga grepp, växtlighet med mera kan man utforma kulturplatser, som ger positiva och kulturmiljöbaserade associationer till de intilliggande stadsdelarna, med inspiration bland annat från Rosengårdsstråket i Malmö. De kan tjäna som enkla mötesplatser för dem som rör sig längs stråket, men också som entrépunkter till respektive stadsdel intill stråket.

Angered imorgon

Fler utsikter har röjts fram uppe på bergen.

Randlövskogarna har till stor del bevarats, men ibland glesats ut till parkskog. Även öppen odlingsmark har till största delen bevarats för odling, djurhållning, friluftaktiviteter m.m. De öppna ravinerna betas.

Fler G/C-förbindelser har skapats och spårvagn dragits fram till alla stadsdelar.

Parkstads- och blandstadsområden har tillkommit för att knyta ihop stadsdelen.

En resa

Vi har gjort en bildsatt resa för en värdebaserad utveckling av det centrala stråket från Lärjeån till Lövgärdet för att visa och kommentera förutsättningarna.

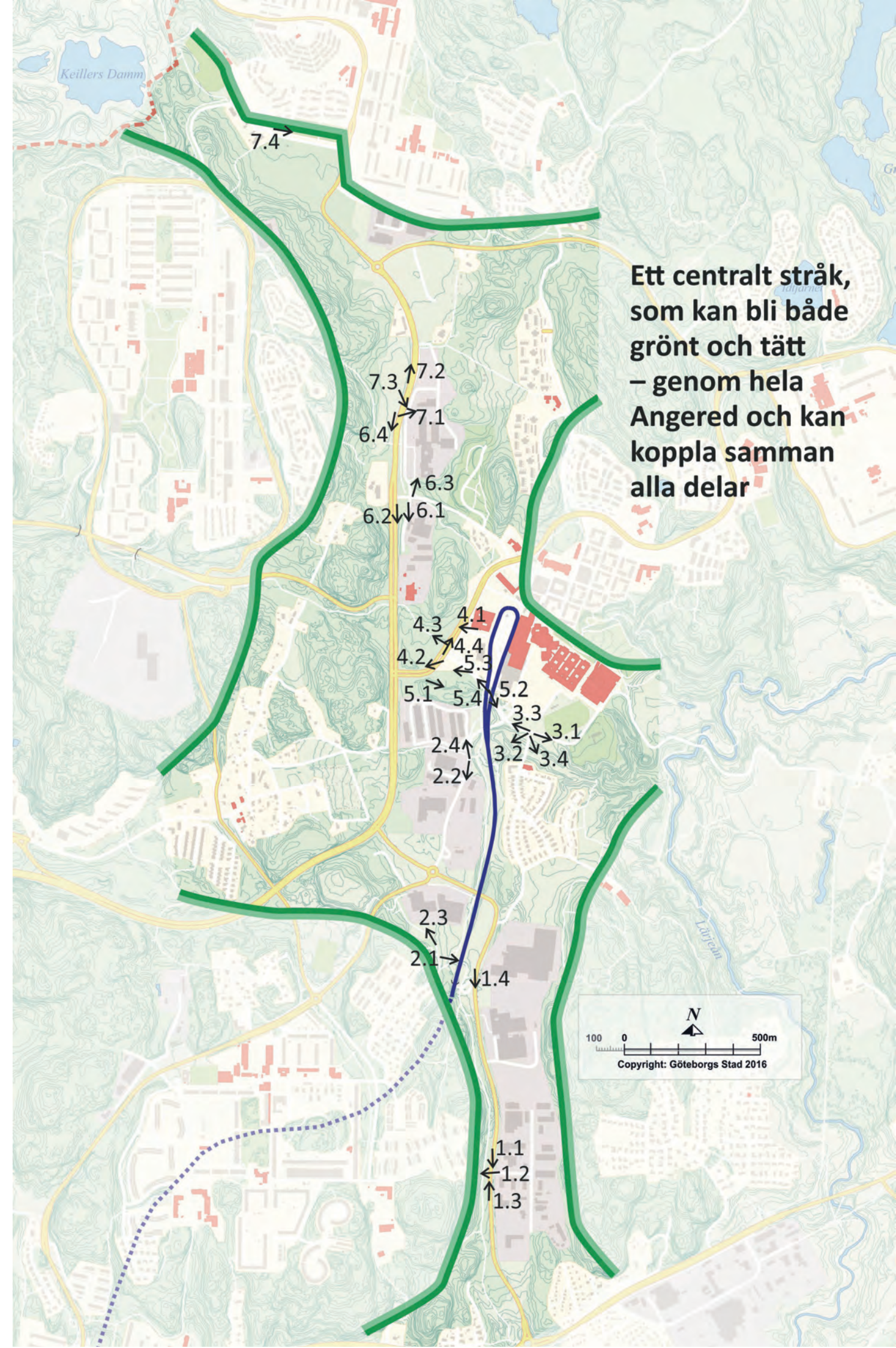
Vi reser längs det centrala stråket i Angered som ger varierande upplevelser, kraftigt beroende på hur resan görs.

Här har resan gjorts till fots och det är främst den upplevelsen som förmedlas i bild och text.

Här beskrivs hur det är att vara gående i det centrala stråket i Angered.

Vad ser vi? Vad upplever vi? Hur fungerar det? för den gående. Det är frågor som är av central betydelse i den här upplevelsebaserade karaktäriseringen.

Se fotopunkterna på kartan som hänvisar till de följande bilderna.

Delområde 1. Angereds Storåsväg från Lärjeån till Storås hållplats

1.1 Angereds Storåsväg söderut mot Lärjeån och Linnarhult/Eriksbo ligger i en dalgång och har bussförbindelse. Den ena mer plana sidan är kantad med industrier och hantverkslokaler, på den andra sidan ligger den kuperade naturen med en gång och cykelväg en bit in från gatan.

1.2 Gång- och cykelbanan är placerad innanför gatan i den kuperade naturen på ett avskilt sätt. Modernismens särskiljande mellan olika trafikslag är trafikmässigt trygghetsskapande men samtidigt helt på bilarnas villkor. För gång- och cykeltrafikanter kan avskiljandet upplevas otryggt.

1.3 I industri- och hantverksområdet finns även affärer med öppettider. Detta tidvis livliga bilstråk ger emellanåt gångtrafikanter svårigheter att passera över gatan samtidigt som känslan av att befinna sig på landet är stark på grund av avsaknad av trottoarer.

1.4 Pendelparkeringen vid spårväghållplatsen Storås är väl använd. Att lämna bilen här för att ta spårvagnen förefaller både sannolikt och värdefullt.

Delområde 2. Från Storås hållplats till Spadegatan

2.1 Själva spårväghållplatsen Storås ligger i ett industri- och hantverksområde med separerade bil-, cykel- och gångvägar på ett modernistiskt sätt. Den är placerad utmed spårvagnsspåren med separerade nivåer för olika trafikslag.

2.2 Industri- och hantverkslokaler som ligger utmed Spadegatan söderut. Hammarkullens bebyggelse syns inte utan ligger bortom grönskan i bildens fond.

2.3 Gång- och cykelbana vid sidan och relativt långt belägen från Angereds Storåsväg ger promenerande och cyklande trafikanter längre avstånd till verksamheter belägna utmed gatan.

2.4 Industri- och hantverkslokaler, liksom utbildningslokaler ligger utmed Spadegatan norrut. Gårdstens bebyggelse kan inte anas alls från gatans utblickar.

Delområde 3. Från Spadegatan till Angered C:s infart

3.1 Ekevadsvägen österut med idrottsplaner och Lärjeåns trädgårdars miljö i fonden. Lärjeåns trädgårdar har etablerat en ekologisk odlingsmiljö med stark anknytning till sin omgivning. Landskapets odlings- och beteskaraktär blir stärkt här och ger autentiska kopplingar till Angered's agrara historia

3.2 Den lantliga karaktären är stark vid Ekevadsvägen. Här skymtar industriområdet utmed Spadegatan fram.

3.3 Utblickar mot området utmed Spadegatan med industri-, hantverks- och utbildningslokaler. Landsbygdsupplevelsen är dominerande men påverkas av trafikledskänslan.

3.4 Storås Ängar byggdes relativt nyligen på tidigare åker- och ängsmark i Angered. Området har en trädgårdsstadskaraktär, men utan tydliga kopplingar till sina omgivningar.

Delområde 4. Västra kanten av Angered Centrum

4.1 Väster om det nya Närsjukhuset i Angered ligger ett område med lövskog och äldre odlingslandskap. Här byggs det just nu och kopplingarna till Angered centrum kommer att vara viktiga då det gäller tillgänglighet.

4.2 Vägområde med cirkulationsplats mellan Övre Storåsvägen och Titteridammsvägen saknar helt anknytande bebyggelse idag. Den kommande bebyggelsen kan komma att ändra på upplevelsen av trafikmot för bilar.

4.3 Gång- och cykelbana väster om Angered centrum. Här byggs nu ett äldreboende. Gårdsten gör sig påmint genom sitt höga vindkraftverk som upplevs på platsen. Till vänster i bild sticker emellanåt vindkraftverkets vingar upp sig.

4.4 Gräsranden mellan bilvägarna är förmodligen avsedda att lugna ner men genererar ändå inte en lugnare trafik. Detta förefaller problematiskt så länge inte andra trafikslag får dominera över den bilburna trafiken. Eftersom området är i omdaning kan detta komma att påverka upplevelsen av trafikmiljön till det bättre.

Delområde 5. Sydvästra kanten av Angered Centrum

5.1 Intill genomfartsleden och korsningen till Angered centrum ligger en bäckravin dold i tät vegetation. I ravinens botten skapar bäcken ett fint litet svämplan som göder den omgivande vegetationen. Slänterna visar spår på tidigare bete.

5.2 Stor dominans från trafik av buss och bil m.m. över gång- och cykelbanor. Det upplevs som väldigt otryggt att röra sig till fots i området.

5.3 Bilarna har fått två körbanor. Cyklarna är förpassade till en sida av vägen, liksom gångtrafikanterna. De förlorar därmed möjligheten att uppleva ravinlandskapet mitt emot. Andra gångvägar leder in mot spårvagnsområdet till höger.

5.4 Här regerar den bil- eller bussburna trafiken över de som cyklar eller går till fots. Någon slags markering av cykel- och gångbana känns nödvändig.

Delområde 6. Rösered - Råvebergsvägen

6.1 Råvebergsvägen är kantad av industri- och hantverkslokaler som Reningsborg, brandstation och Angeredscentralen. Vägarna innanför Råvebergsvägen är breda och det är biltrafiken som prioriteras. Små och märkliga trottoarer dyker emellanåt upp.

6.2 Det äldre området Rösered ligger vid Råvebergsvägen i Angered. Här möts det så kallade Trädgårdsgärdet med den äldre strukturen. Råvebergsvägen motorled skär brutalt genom landskapet.

6.3 Stora ytor tas i anspråk av trafikapparaten. Här i korsningen mellan Hästhagen och Angeredsvinkeln. Trots en busshållplats saknas det trottoarer på flera håll i området.

6.4 Rösered, som var det äldre området i Angered, har bebyggelse belägen innanför Råvebergsvägen ända upp i nivå med Gårdsten. Ängs- och åkermarker ligger utmed den stora leden. Den vackra randlövskogen innehåller gångstigar upp mot Gårdsten.

Delområde 7. F d Volvo – Lövgärdet

7.1 Råvebergsvägen har bebyggelse främst på sin östra sida. Här delar av Volvos bebyggelse i Angered.

7.2 Där Råvebergsvägen möter Lövgärdet ligger ett särskilt boende vid sidan av vägen. Här ligger det äldre odlings- och beteslandskapet framför betraktaren.

7.3 Volvo byggde kontor här under 1980-talet. Tomheten i landskapet och stadsmiljön är dominant. Volvos kontor har inte kopplingar till något på platsen.

7.4 I Lövgärdets gränsmarker mot Gärdsten finns trafikseparerade miljöer med bilgator och cykel- och gångvägar.

Litteratur och källor

Andersson Palm, Lennart (1989) *Oxar, vadmål & brännvin. Studier kring näringar och bebyggelse i Bergums socken ca 1500-1860*. Meddelanden från Institutet för lokalhistorisk forskning, nr 1. Göteborg: Göteborgs universitet: Historiska institutionen

Andersson, Stina, Myhrén, Sture & Söderpalm, Kristina (1980) *Bergumsbygden*. Göteborg: Göteborgs arkeologiska museum, Göteborgs historiska museum och Göteborgs naturhistoriska museum.

Andersson, Widar (1982) *Självförvaltning och rörelsetradition: en bok om stadsdelen Eriksbo*. Angered

Angereds kommun (1966) *En bok om Angered*. Göteborg: Angereds kommun

Arbete och bostad i Gårdsten. (1986) Stockholm: Statens råd för byggnadsforskning: Svensk byggtjänst distributör

Baum, Greta (2001) *Göteborgs gatunamn 1621 t o m 2000*. Göteborg: Tre böcker

Bebyggelseregistret, Riksantikvarieämbetet: Storstadsprojektet Angered <http://www.bebyggelseregistret.raa.se/bbr2/inventering/visaRelationer.raa?inventeringId=21100000000625&page=relationer>

Boverket (2007) *Så fick miljonprogrammet ett nytt ansikte: en rapport från Gårdstensbostäder om ombyggnaden av flerbostadshus i östra Gårdsten*. Karlskrona: Boverket

Brange, Rune (Red.) (1989) *Så var det då. Berättelser om Angered*. Angered: Fritidsdistriktnämnden Angered-Bergum, kulturdelegationen i samarbete med ABF Angered

Brange, Rune (Red.) (1991) *Så var det då i västra Lärjedalen*. Angered: Kultur-, miljö- och föreningsenheten, Stadsdelsförvaltningen Lärjedalen, i samarbete med Angereds Hembygdsgille.

Caldenby, Claes (Red.) (1998) *Att bygga ett land: 1900-talets svenska arkitektur*. Stockholm: Arkitekturmuseet: Byggforskningsrådet

Caldenby, Claes, Linde Bjur, Gunilla & Ohlsson, Sven-Olof (2006) *Guide till Göteborgs arkitektur*. Stockholm: Arkitektur förlag AB i samarbete med Göteborgs stadsbyggnadskontor och forskningsrådet Formas

Carlsson, Carina (Red.) (2016) *Moderna monument – från vardagligt till storslaget. Bebyggelse i Västra Götaland 1930-1980*. Länsstyrelsen Västra Götalands län, Västra Götalandsregionen: Västarvet, Bohusläns museum, Västergötlands museum, Göteborgs stadsmuseum

Danielsson, Sara & Berg, Martin (Red.) (2013) *Framtiden är redan här: Hur invånare kan bli medskapare i stadens utveckling*. Göteborg: Chalmers tekniska högskola

Emanuelsson, Lena (1995) *Skolspåret i Hjällbo: ett miljonprogramområde vårt varsamhet*. Göteborg: Göteborgs universitet, Institutionen för kulturvård

En miljon bostäder (1996) Arkitekturmuseets årsbok. Stockholm

Eriksson, M. m.fl. 1983. *Vättlefjäll Natur och Kulturminnen*. Länsstyrelsen Planeringsavdelningen. Kulturhistoriska rapporter 1983:8

Frankenberg, Ken, Malmqvist, Inga & Widenberg, Lennart (1980) *Gårdsten – ett bostadsområde sett genom olika glasögon*. Stockholm: Statens råd för byggnadsforskning: Sv. Byggtjänst distr.

Frendberg, Torsten ((1968) *Vi bygger i Göteborg. En berättelse om Göteborgs stads bostadsaktiebolag*. Göteborg: Göteborgs stads bostadsaktiebolag

Gullbrand, Tara (2014) *Lärjeholms gård. Arkeologisk rapport 2014:10*. Göteborg: Göteborgs stadsmuseum

(1971) *Göteborg bygger*. Göteborg: Bostadskontoret, GAKO, Stadsbyggnadskontoret

(2005) *Göteborgs stadsbyggnadsguide. 55 spännande projekt utvalda av Stadsbyggnadskontoret*. Göteborg: Stadsbyggnadskontoret

Hall, Thomas (Red.) (1999) *Rekordåren – en epok i svensk bostadsbyggande*. Karlskrona: Boverket

Hallingberg, Katarina S. & Havström, Monica (2004) *Break unga röster om livet i Hjällbo*. Göteborg: Hyresgästföreningen Region Västra Sverige och HjällboBostaden

Hansson, Einar, Caldenby, Claes & Peter, Sanja (2005) *Upptäck Angered!* Göteborg: Göteborgs stadsmuseum

Hansson, Torsten (1998) *Vi byggde Göteborg*. Stockholm: Hjalmarson & Högberg Bokförlag AB

Hasselgréen, Ingmar (1964) ” Lärjeholm.” I: *Göteborg Förr och Nu*. Göteborg: Göteborgs hembygdsförbunds skriftserie III, s. 141-144

Jensen, Jens S. (1974) *Hammarkullen*. Helsingborg: Fyra förläggare

Jensen, Jens S. (1982) *Ljuva drömmar: Hammarkullen åtta år senare*. Göteborg: Korpen

Jensen, Jens S. (1995) *Tänk om allting var underbart: Hammarkullen 20 år senare*. Göteborg: Tre böcker

Jensen, Jens S. & Vujanovic, Dragana (2013) *Hammarkullen: - fyrtio år senare*. Göteborg: Hasselbladstiftelsen

Kaplan, Veronica (2006) *Hammarkullens spårvagnsstation – en plats träder fram*. Ex.arbete Göteborgs universitet Institutionen för Kulturvård 2006:16. Göteborg

Lindgren, Anette, Peter, Sanja & Reuter Metelius, Anna (2017) *Moderna Göteborg: Kulturhistoriskt värdefull*

bebyggelse del III. Ett kulturmiljöprogram för Göteborgs stad – en översikt och ett kunskapsunderlag över utbyggnadsperioden 1955-1975. Göteborg: Göteborgs stad: Stadsbyggnadskontoret och Göteborgs stadsmuseum

Lundberg, Christer, Olsson, Östen, Mattsson, Birgitta, Tomason, Jaan & Widenberg, Lennart (1986) *Arbete och bostad i Gårdsten. D. 2, Industri- och hantverkshus*. Stockholm: Statens råd för byggnadsforskning: Svensk byggtjänst

Lökken, Kerstin (2004) ”*Gårdsten det är mitt ställe – det är hemma*”: utvärdering av Storstadssatsningen i Gårdsten: *områdesrapport*. Göteborg: Centrum för kulturstudier, Göteborgs universitet

Lönnroth, Gudrun (Red.) (2000) *Kulturhistoriskt värdefull bebyggelse i Göteborg. Ett program för bevarande. Del II*. Göteborg: Stadsbyggnadskontoret och Kulturförvaltningen

Mattsson, Birgitta & Jarlov, Lena (1983) *Jovisst behövs arbetsplatser, men...: rapport om försök att etablera arbetsplatser i Gårdsten*. Stockholm: Statens råd för byggnadsforskning: Svensk byggtjänst distr.

Mattsson, Birgitta, Malmqvist, Inga & Widenberg, Lennart (1986) *Arbete och bostad i Gårdsten. D. 1, Lokal produktion*. Stockholm: Statens råd för byggnadsforskning: Svensk byggtjänst

Mattsson, Birgitta, Forskargruppen Arbete och bostad i Gårdsten (1981) *Väck sovstaden: att komplettera ett bostadsområde med arbetsplatser*. Stockholm: Statens råd för byggnadsforskning: Svensk byggtjänst distr.

Modh, Birgit (1996) *Eriksbo – Lokalt engagemang och bebyggelseförändringar i ett av miljonprogrammets bostadsområden i Göteborg*. Göteborg: Chalmers tekniska högskola, Arkitektur, bostadsplanering.

Niklasson, Jonny (2012) *Bergum en kulturbygd i gränslandet*. Göteborg: Göteborgs universitet, Kandidatuppsats vid institutionen för Kulturvård.

Nilsson, Emil, Nordström, Karin & Ragnesten, Ulf (2014) *Värdefulla odlingslandskap. Natur- och kulturvärden i Göteborgs jordbruksområden*. Göteborg: Göteborgs stadsmuseum kulturmiljörapport 2014:1, Kulturförvaltningen och Park- och naturförvaltningen

Nordström, Karin, Ragnesten, Ulf & Wallman, Kristina (2009) *Kulturhistoriskt värdefulla odlingslandskap. Pilotstudie – Bergumsbygden*. Göteborg: Göteborgs stadsmuseum

Nordström, Lars och Ågren, Lars (1979) *Den stora folkomflyttningen, Göteborg i sen tid. Växlingar i Västsvensk byggnadskultur* (4,5) Göteborg: Centrum för byggnadskultur

Norling, Ingemar, Sullivan, Marianne & Marklund, Bertil (1995) *Projekt Lövgärdet. Fritid och hälsa, rapport 11. Hälsan i Lövgärdet*. Göteborg: Forsknings- och utvecklingsenheten Lövgärdet.

Nyström, Hans (1990) *Vättlefjäll och Lärjeån: en bok om naturen i Angered*. Göteborg: Göteborgs-posten: Tre böcker

Olander, Marianne (2002) *K-märkningen och människorna på Skolspåret – en etnologisk undersökning i Hjällbo*. Göteborg: Centrum för byggnadskultur i västra Sverige, Chalmers tekniska högskola, Göteborgs universitet. Publikation: 2002:35

Persson, Christer, Tenow, Eva, & Finnman, Gunnar (2008) [2] *LÄRJEDALEN: Beskrivning av stadsdelen Mars 2008*. Göteborg: Stadsbyggnadskontoret och Stadsdelsförvaltningen Lärjedalen <https://goteborg.se/wps/wcm/connect/c8797784-e3de-4869-8b86-ce222ff921df/OPALarjedalen.pdf?MOD=AJPERES>

Ramberg, Klas (2000) *Allmännyttan. Valfärdsbygge 1850-2000*. Stockholm: Byggförlaget

Sociotopkartan Lärjedalen [http://www5.goteborg.se/prod/parkochnatur/dalis2.nsf/vyFilArkiv/Larjedalen.pdf/\\$file/Larjedalen.pdf](http://www5.goteborg.se/prod/parkochnatur/dalis2.nsf/vyFilArkiv/Larjedalen.pdf/$file/Larjedalen.pdf)

Sociotopkartan Västra Gunnared [http://www5.goteborg.se/prod/parkochnatur/dalis2.nsf/vyFilArkiv/gunnared_vast_A3.pdf/\\$file/gunnared_vast_A3.pdf](http://www5.goteborg.se/prod/parkochnatur/dalis2.nsf/vyFilArkiv/gunnared_vast_A3.pdf/$file/gunnared_vast_A3.pdf)

Sociotopkartan Östra Gunnared [http://www5.goteborg.se/prod/parkochnatur/dalis2.nsf/vyFilArkiv/gunnared_ost_A3.pdf/\\$file/gunnared_ost_A3.pdf](http://www5.goteborg.se/prod/parkochnatur/dalis2.nsf/vyFilArkiv/gunnared_ost_A3.pdf/$file/gunnared_ost_A3.pdf)

Särnbratt, Lotta (2006) *Perspektiv på miljonprogrammet. Arkitektur, kulturhistoria och miljöanpassning som delar av hållbar utveckling*. Göteborg: Chalmers tekniska högskola, Institutionen för arkitektur

Söderqvist, Lisbeth (2008) *Att gestalta välfärd. Från idé till byggd miljö*. Stockholm: Forskningsrådet Formas och Riksantikvarieämbetet.

Törnquist, Anders (2001) *Till förortens försvar: utveckling och organisering i de tre stadsdelarna Hjällbo, Hammarkullen, Eriksbo 1970-1995*. Göteborg: Göteborgs universitet, Diss, Institutionen för socialt arbete

Werner, Enar A. (1964) ”Angered – Bergum Göteborg växer Norrut.” I: *Göteborg Förr och Nu*. Göteborg: Göteborgs hembygdsförbunds skriftserie III, s. 23-36

Wigerfelt, Christer (red.) (1987) *Göteborgs förorter. Från landskap till stadsbygd. Från isolerade småkommuner till integrerad storstadsregion*. Göteborg: Göteborgs förorter

Zeilon, Maria (2012) *Tidstypiskt! 1960/1970*. Göteborg: Kulturgrafik i Västsverige HB

Zintchenko, Lennart (1993) *Nybyggarstadsdelen Hammarkullen i ett föränderligt Sverige*. Stockholm: Statens råd för byggnadsforsning, Solna: Svensk byggtjänst distributör

Kulturmiljöutredning Angered 2017